

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРВІНКО МАР'ЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.121.5:343.137.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Червінко

Науковий керівник – Дуфенюк Оксана Михайлівна, кандидат юридичних
наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії (081 – Право). Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2023.

У дисертації розглянуто теоретичні основи, правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини. Наукова новизна праці полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням забезпечення дружнього до дитини кримінального провадження, на основі якого сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства та рекомендації практичного застосування.

У Розділі 1 «Теоретичні основи кримінального провадження, дружнього до дитини» проаналізовано стан наукової розробки, встановлення сутності, історичних витоків, міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду кримінального провадження, дружнього до дитини.

Зроблено висновок про те, що кримінальне процесуальне законодавство містить окремі норми, які регулюють порядок здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітнього підозрюваного і обвинуваченого та містить спеціальні гарантії захисту прав дитини. Натомість участь неповнолітнього свідка і потерпілого є мало окресленою у законодавстві, а основні дослідження теми переважно розпочаті після прийняття чинного КПК 2012 р. Досліджено співвідношення змісту понять «ювенальна юстиція» та «правосуддя, дружнє до дитини». Аргументовано доцільність використання терміна «дитина», однак через законодавче закріплення терміна «неповнолітній» останнє також вживається у дослідженні.

Розглянуто принципи правосуддя, дружнього до дитини, крізь призму практики ЄСПЛ і наукових розробок українських дослідників. Установлено,

що принцип найкращих інтересів дитини є фундаментальним, адже будь-яке рішення щодо дитини повинно враховувати її вік, розвиток, індивідуальні потреби. Запропоновано до структури принципу найкращих інтересів дитини відносити фізіологічний, соціальний, економічний, комунікаційний, психологічний та правовий компоненти.

Встановлено, що окремі норми, які регламентують особливий порядок кримінального провадження, були відображені ще у римському праві, проте вони стосувались тільки дитини-правопорушника. Розвиток концепції правосуддя, дружнього до дитини, стрімко розпочався з кінця 19 століття після запровадження спеціальних ювенальних судів у США. Юридичне закріплення прав дитини розпочалось після Другої світової війни шляхом підписання міжнародних декларацій та імплементації норм у національне законодавство.

Запропоновано визначення міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, як систему імперативних та рекомендаційних норм, принципів, правових позицій та мінімальних вимог до кримінального провадження, в якій центральним завданням є забезпечення найкращих інтересів дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин незалежно від її процесуального статусу.

Розглянуто зарубіжний досвід формування ювенальної юстиції та запропоновано класифікацію наявних систем ювенального правосуддя так: за способом правової регламентації, за способом організації функціонування державних органів кримінального правосуддя, за пріоритетністю завдань. Зроблено висновок про те, що більшість держав мають змішану модель ювенального правосуддя, засновану на принципі найкращих інтересів дитини.

У Розділі 2 «Правове забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини, в Україні» розглянуто правові гарантії дотримання прав дитини у кримінальному провадженні, особливості правового регулювання участі дитини у кримінальному провадженні.

Запропоновано визначення правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні як систему нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні. Виокремлено інформаційні гарантії прав дитини, які реалізуються в контексті принципу ефективної участі дитини та полягають у роз'ясненні дитині її прав і обов'язків у кримінальному провадженні відповідно до віку, психологічного та емоційного розвитку, за допомогою зручних інформаційних каналів зв'язку з можливістю отримати цю інформацію повторно і неодноразово.

Запропоновано доповнити перелік засад КПК засадою забезпечення найкращих інтересів та ефективної участі неповнолітніх і внести зміни до КПК щодо врахування думки неповнолітнього під час залучення та заміни його законного представника.

Розроблено класифікацію позиції дітей залежно від способу та можливості реалізації прав і обов'язків дитини у кримінальному провадженні: а) позиція відносної автономії (самостійна реалізація дитиною прав та обов'язків під час участі і за сприяння законного представника); б) позиція залежності (часткова реалізація прав та обов'язків через вікові, психологічні чи інші причини і реалізація їх за посередництва законного представника); в) позиція відчуження (часткова реалізація прав та обов'язків через конфліктні стосунки із законним представником); г) позиція блокування (неможливість реалізації прав та обов'язків через психологічні чи інші розлади, які виникли внаслідок події, дитина не йде або важко йде на контакт). Розглянуто порядок дій залежно від позиції дитини.

Запропоновано внести зміни до законодавчих актів для нормативно-правового регулювання правового статусу законного представника свідка, реалізації права дитини на безпосереднє звернення по фахову правову допомогу, застосування грошового стягнення щодо неповнолітнього, який не прибув на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду та має самостійний дохід.

Розроблено моніторинг оцінки стану дотримання міжнародних стандартів кримінального правосуддя, дружнього до дитини, у Національній поліції, прокуратурі та суді, який полягає у запровадженні системи індикаторів, що дають змогу визначити проблемні аспекти реалізації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, запропонувати їх вирішення, стежити за динамікою тощо.

У Розділі 3 «Організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини, в Україні» досліджено організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дитини, організаційно-тактичні засади використання «зелених кімнат» як елемента кримінального провадження, дружнього до дитини, та підготовку слідчих, дізнавачів, прокурорів, захисників, суддів, психологів і працівників пробації до роботи з дітьми-учасниками кримінального провадження.

Розглянуто рекомендації щодо вибору часу та місця, фахівців (психолога, педагога), порядку інформування та роз'яснення процесуальних прав та обов'язків під час проведення слідчих (розшукових) дій за участі дитини. Запропоновано суб'єктно-орієнтовану систему інформування дитини про кримінальне провадження та про її процесуальні права й обов'язки у кримінальному провадженні для реалізації найкращих інтересів та ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, яка залежить від уміння дитини читати і писати, її віку і розвитку.

Обґрунтовано необхідність визнання доказами в суді відомостей, отриманих під час допиту дитини із застосуванням відеозапису на стадії досудового розслідування, для недопущення повторної травматизації дитини. Розглянуто особливості проведення допиту та інтерв'ю, пред'явлення для впізнання, психологічної експертизи за участі дитини.

Досліджено концептуальні засади використання спеціально обладнаних приміщень з обстановкою, дружньою до дитини, для проведення процесуальних дій. Уніфіковано мінімальні стандарти для облаштування

«зелених кімнат», які згруповано за такими критеріями: локаційні вимоги, мікрокліматичні вимоги, інтер'єрні вимоги, технічні вимоги. Запропоновано запровадити автоматизований процес онлайн-бронювання «зелених кімнат» учасниками кримінального провадження.

Сформульовано рекомендації для підготовки та відбору фахівців, які беруть участь у кримінальному провадженні за участі дитини: для слідчих і дізнавачів – спеціалізоване навчання у закладах вищої освіти, запровадження відповідних навчальних дисциплін, для прокурорів – конкретизація вимог для роботи на посаді ювенального прокурора, для захисника – запровадження ювенальної спеціалізації. Розроблено силабус і запропоновано доповнити освітньо-професійну програму (081 – Право) підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вибірковою навчальною дисципліною «Кримінальне провадження, дружнє до дитини».

Ключові слова: кримінальне провадження, особливий порядок кримінального провадження, неповнолітній, права дитини, міжнародні стандарти, найкращі інтереси дитини, ювенальна юстиція, досудове розслідування, слідча (розшукова) дія, методика «зелена кімната», спеціалізація.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Червінко М. В. Стандарти облаштування та технічне забезпечення «Зелених кімнат». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2021. № 5. Том 32 (71). С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/12>.
2. Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до

дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5 (40). С. 154–158.
DOI: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.939>.

3. Червінко М. В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.54>.
4. Червінко М. В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та способи реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469–472. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/110>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Червінко М. В. Неповнолітні під вартою: справи проти України у судовій практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики у XXI столітті* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 березня 2021 р.) / Міжнародний економічно-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 191–194.
6. Червінко М. В. Зарубіжний досвід допиту неповнолітніх під час судового провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (11 червня 2021 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 333–337.
7. Червінко М. В. Аналіз стану дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, судами м. Львова. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20–21 серпня 2021 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 85–89.
8. Червінко М. В. Підготовка дізнавачів, спеціально уповноважених на

- здійснення дізнання щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (15 квітня 2022 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 120–122.
9. Червінко М. В. Вибір місця проведення допиту дитини у кримінальному провадженні. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 червня 2022 р.). Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 247–249.
10. Червінко М. В. Адвокат у кримінальному провадженні, дружньому до дитини: питання спеціалізації. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару (02 грудня 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 118–120.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Червінко М. Зарубіжний досвід використання допоміжних заходів під час допиту неповнолітніх, у кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 45–51.

ABSTRACT

Chervinko M. V. Legal and organizational-tactical support of child-friendly criminal proceedings. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Philosophy (081 – Law). – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2023.

The the theoretical foundations, legal and organizational-tactical support of child-friendly criminal proceedings are examined in the thesis. The scientific novelty of the work lies in the fact that the thesis is the first comprehensive study of ensuring child-friendly criminal proceedings which allow us to make proposals for improving the legislation and recommendations for practical application.

The state of scientific development, establishing the essence, historical origins, international standards and foreign experience of child-friendly criminal proceedings are analysed in Chapter 1 «Theoretical foundations of child-friendly criminal proceedings».

It has been concluded that the criminal procedural legislation contains separate norms that regulate the procedure for carrying out criminal proceedings against minor suspects and accused persons as well as special guarantees for the protection of children's rights. On the other hand, the participation of the minor witness and the victim is not clearly defined in the legislation and the main researches on this topic were mainly started after the adoption of the current Criminal Procedure Code in 2012. The relationship between the concepts of «juvenile justice» and «child-friendly justice» has been studied, the expediency of using the term «child» has been argued, however, due to the legal statutory term «minor», the latter is also used in the study.

The principles of child-friendly justice are considered through the prism of the practice of the application of the practice of the European Court of Human Rights and the scientific works of Ukrainian researchers. It has been established that the principle of the best interests of the child is fundamental because any

decision regarding the child must take into account his/her age, development and individual needs. It has been proposed to attribute physiological, social, economic, communication, psychological and legal components to the structure of the principle of the best interests of the child.

It has been established that certain norms regulating the special procedure of criminal proceedings were reflected in the Roman law but it was only applied to the child-offender. The development of the concept of child-friendly justice began rapidly in the late 19th century after the introduction of special juvenile courts in the United States. Legal consolidation of children's rights began after World War II by signing international declarations and implementing norms into national legislation.

It has been proposed to define the international standards of child-friendly criminal proceedings as the system of imperative and recommendatory norms, principles, legal positions and minimum requirements for criminal proceedings, in which the central task is to ensure the best interests of the child-participant in criminal-procedural relations, regardless of his/her procedural status.

The foreign experience of the formation of juvenile justice was considered and the following classification of existing systems of juvenile justice has been proposed: (1) according to the method of legal regulation, (2) according to the method of organizing the functioning of state criminal justice bodies, (3) according to the priority of tasks. It has been concluded that most states have a mixed model of juvenile justice based on the principle of the best interests of the child.

Legal guarantees of the child's rights observance in criminal proceedings, peculiarities of legal regulation of the child's participation in criminal proceedings are examined in Chapter 2 «Legal support of the child-friendly criminal proceedings in Ukraine»

The definition of legal guarantees of the child's rights in criminal proceedings is proposed which should be understood as a system of regulatory, institutional, organizational and informational components (norms, means, institutions, etc.) that are collectively aimed at ensuring the best interests of the child in criminal proceedings. The information guarantees of the child's rights are

highlighted, which are implemented in the context of the principle of effective participation of the child and consist in explaining to the child his rights and obligations in criminal proceedings in accordance with age, psychological and emotional development, using convenient information channels of communication with the possibility of receiving this information repeatedly.

We have proposed to supplement the list of principles of the Criminal Procedure Code with the principle of ensuring the best interests and effective participation of minors and to make changes to the Criminal Procedure Code regarding the consideration of the minor's opinion while engaging and replacing his legal representative.

A classification of the child's position has been developed depending on the method and possibility of realizing his/her rights and responsibilities in criminal proceedings: (a) position of relative autonomy (independent realization of rights and responsibilities by a child during the participation and with the assistance of a legal representative); (b) position of dependence (partial realization of rights and responsibilities due to age, psychological or other reasons and their realization through the mediation of a legal representative); (c) position of alienation (partial realization of rights and responsibilities due to conflicting relations with the legal representative); (d) blocking position (impossibility of realizing rights and responsibilities due to psychological or other disorders as a result of the event, the child does not go or has difficulty in making contact). The procedure is considered depending on the child's position.

It has been proposed to make changes to the legislative acts for the normative and legal regulation of the legal status of the legal representative of a witness, the implementation of the child's right to direct appeal for professional legal assistance, the application of fines to a minor who has not arrived at the summons of an investigator, prosecutor, investigating judge or court and has an independent income.

Monitoring of the state of compliance with international standards of child-friendly criminal justice in the National Police, the Prosecutor's Office and the

court has been developed, which consists in the introduction of a system of indicators that allow identifying problematic aspects of the implementation of international standards of the child-friendly justice, suggesting their solutions, follow the dynamics, etc.

In Chapter 3 «Organizational and tactical support of child-friendly criminal proceedings in Ukraine» the organizational and tactical principles of conducting separate investigative (search) actions with the child's participation, the organizational and tactical principles of using «green rooms» as an element of criminal proceedings, friendly to the child and training of investigators, inquirers, prosecutors, defense attorneys, judges, psychologists and probation officers to work with children-participants in criminal proceedings.

Recommendations regarding the choice of time and place, specialists (psychologist, teacher), the procedure for informing and clarifying procedural rights and obligations during investigative (search) actions with the child's participation have been considered. A subject-oriented system of informing the child about criminal proceedings and about his procedural rights and obligations in criminal proceedings has been proposed for the implementation of the child's best interests and effective participation of the child in criminal proceedings which depends on the child's ability to read and write, his age and development.

The need to admit the information obtained during the interrogation of the child by using a video recording at the pre-trial investigation stage as evidence in court in order to prevent the child's re-traumatization is substantiated. The peculiarities of interrogation and interview, presentation for identification, psychological examination with the participation of the child are considered.

The conceptual principles of using specially equipped premises with a child-friendly environment for conducting procedural actions have been studied. Minimum standards for arranging «green rooms» have been developed which are grouped according to the following criteria: location, microclimatic, interior and technical requirements. It has been proposed to introduce an automated process of online booking of «green rooms» by participants in criminal proceedings.

Recommendations for the training and choosing specialists who participate in criminal proceedings with the participation of a child have been formulated: for investigators and inquirers – specialized training in institutions of higher education, introduction of relevant disciplines, for prosecutors – specification of requirements for work as a juvenile prosecutor, for defender – introduction of juvenile specialization.

The syllabus has been developed and it has been proposed to supplement the educational and professional program (081 - Law) of training specialists of the first (bachelor's) level with a selective educational discipline «Criminal proceedings, friendly to the child».

Key words: criminal proceedings, special order of criminal proceedings, minor, child's rights, international standards, best interests of the child, juvenile justice, pre-trial investigation, investigative (search) action, «green room» technique, specialization.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ.....26

1.1. Стан наукової розробки проблем кримінального провадження, дружнього до дитини.....	26
1.2. Сутність, історичні витоки та міжнародні стандарти кримінального провадження, дружнього до дитини	37
1.3. Зарубіжний досвід кримінального провадження, дружнього до дитини.....	66
Висновки до розділу 1	79

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ, В УКРАЇНІ.....83

2.1. Правові гарантії дотримання прав дитини у кримінальному провадженні.....	83
2.2. Особливості правового регулювання участі дитини у досудовому розслідуванні	94
2.3. Особливості правового регулювання участі дитини у судовому провадженні.....	122
Висновки до розділу 2	131

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ, В УКРАЇНІ.....135

- 3.1. Організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дитини.....135
- 3.2. Організаційно-тактичні засади використання «зелених кімнат» як елемента кримінального провадження, дружнього до дитини 156
- 3.3. Підготовка фахівців до роботи з дітьми у кримінальному провадженні..... 170

Висновки до розділу 3 184

ВИСНОВКИ 187

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 195

ДОДАТКИ..... 254

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України

ВША НААУ – Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України

ГП – Генеральний прокурор

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

Мін'юст України – Міністерство юстиції України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Офіс ГП – Офіс Генерального прокурора

РЄ – Рада Європи

США – Сполучені Штати Америки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

NICHHD – (National Institute of Child Health and Human Development)
Національний інститут здоров'я дітей та розвитку людини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із найважливіших напрямів діяльності демократичної, правової держави є захист прав дитини. Особливо гостро це питання постає тоді, коли дитина внаслідок власних дій чи мимоволі стає учасником кримінальних процесуальних відносин, адже такий досвід може вплинути на формування світогляду, майбутнє сприйняття та розуміння соціального призначення системи кримінального правосуддя.

Відповідно до даних Офісу ГП, упродовж 2020, 2021, 2022 років направлено до суду 3708, 3247, 1824 кримінальні провадження, які вчинено неповнолітніми або за їхньою участю. Потерпілими у кримінальних провадженнях за вказаний період було 3202, 3661, 6047 неповнолітніх і 2034, 2214, 2561 малолітніх, відповідно [108]. Після початку агресивної війни проти України кількість потерпілих дітей невпинно зростає. Встановити точну кількість дітей, які стали жертвами війни, вкрай складно, адже бойові дії продовжуються, а отримати інформацію з тимчасово окупованих територій неможливо.

КПК 2012 р. частково імплементував міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дітей (наприклад, застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх; особливий предмет доказування; порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій; виділення в окреме кримінального провадження; застосування заходів примусового виховного характеру тощо). Проте багато норм, які регулюють ці правовідносини, досі дискусійні, а окремі питання взагалі не отримали законодавчого закріплення, що детермінує виникнення різної правозастосовної практики, повільність реформи ювенальної юстиції.

Необхідність розвитку та удосконалення дружньої до дитини моделі кримінального провадження підтверджується законопроектами № 5617 від 04.06.2021 р. «Про юстицію, дружню до дитини» та № 5618 від 04.06.2021 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні

правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини». Однак ці акти досі не прийняті на законодавчому рівні.

Права дитини у кримінальному провадженні були предметом дослідження таких науковців, як Ю. Аленін, І. Артеменко, І. Бандурка, І. Басиста, А. Бабешко, Р. Благута, Н. Бочкор, Є. Гідулянова, І. Гловюк, М. Готвянська, Ю. Гошовська, О. Даценко, З. Дільна, Т. Дмитришина, О. Дуфенюк, В. Завтур, Є. Зеленський, В. Кавецька, О. Калашник, О. Китайка, У. Ковна, О. Кочемировська, О. Кочура, Н. Крестовська, О. Крукевич, Г. Куканова, К. Левченко, М. Лиманська, К. Масалітіна, Р. Матяшовська, Н. Мілорадова, О. Нагорнюк-Данилюк, Є. Назимко, І. Ольшанецький, Н. Павлова, Н. Пашко, Т. Пономарьова, О. Процюк, Д. Пурас, С. Розкошинська, В. Романюк, К. Рябченко, К. Саакян, В. Тертишник, Г. Тетерятник, Г. Толкачова, Н. Устрицька, Т. Фоміна, Н. Хмелевська, Т. Цюман, С. Чернявський, О. Юхно та ін. Окремі науковці приділили увагу розробленню та удосконаленню методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або щодо неповнолітніх (А. Довгань, В. Загамула, Г. Нікітіна-Дудікова, В. Кононець, І. Кравченко та ін.). Цінуючи суттєвий внесок указаних авторів, не можна, однак, стверджувати, що процес концептуалізації кримінального провадження, дружнього до дитини, завершено. Він досі триває та потребує посиленої уваги спільноти практиків і науковців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження відповідає цільовому спрямуванню Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р). Дисертацію виконано відповідно до пп. 1, 3, 5, 8, 14, 18, 28 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України № 454 від 11.06.2020) та Плану науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх

справ (у межах теми «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти», номер державної реєстрації 0121U113930).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 30.10.2019), уточнена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 1 від 30.08.2021).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення теоретичних і практичних основ правового та організаційно-тактичного забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини, в Україні.

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

- визначити стан наукової розробленості проблем кримінального провадження, дружнього до дитини;
- з'ясувати сутність, історичні витоки та міжнародні стандарти кримінального провадження, дружнього до дитини;
- розглянути зарубіжний досвід кримінального провадження, дружнього до дитини;
- висвітлити правові гарантії дотримання прав дитини у кримінальному провадженні;
- окреслити особливості правового регулювання участі дитини у досудовому розслідуванні;
- встановити особливості правового регулювання участі дитини у судовому провадженні;
- проаналізувати організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дитини;
- сформулювати організаційно-тактичні засади використання «зелених кімнат» як елемента кримінального провадження, дружнього до дитини;
- дослідити підготовку фахівців до роботи з дітьми у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є суспільні правові відносини, які виникають під час здійснення кримінального провадження, дружнього до дитини.

Предметом дослідження є правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини.

Методологічна основа дослідження. Дисертація виконана на основі застосування системи загальнонаукових і спеціальних методів. Так, за допомогою методів *формальної логіки (аналогія, абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція)* вивчено та сформульовано авторські дефініції окремих юридичних понять і класифікацій, укладено висновки та обґрунтування для внесення змін до КПК (в усіх підрозділах); *історико-правовий метод* використано під час дослідження етапів формування концепції правосуддя, дружнього до дитини, в Україні та за кордоном (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.2); *системно-структурний метод* надав змогу сформулювати і дослідити систему гарантій прав дитини у кримінальному провадженні, розглянути особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участі дитини та використання методики «зелена кімната» (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2); *порівняльно-правовий метод* застосовано під час з'ясування відповідності українського законодавства міжнародним нормам і стандартам правосуддя, дружнього до дитини (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3); *соціологічний метод* використано під час проведення опитування слідчих і дізнавачів, прокурорів, адвокатів, суддів, юристів-науковців; *статистичний метод* дав змогу узагальнити результати проведеного опитування та дані Офісу ГП, Національної школи суддів України, Національної поліції України, Тренінгового центру прокурорів України; відповіді судів загальної юрисдикції м. Львова, Львівського апеляційного суду, провести оцінку застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні дані Офісу ГП, Національної школи суддів України, Національної поліції України, Тренінгового центру прокурорів України; відповіді судів загальної юрисдикції м. Львова та Львівського апеляційного суду; звіти та

дослідження, проведені Координатором проектів ОБСЄ в Україні, іншими неурядовими, незалежними організаціями та експертами; зведені результати проведеного анкетування 282 респондентів – працівників Національної поліції, прокуратури, суду, адвокатів.

Під час підготовки дисертації використано власний досвід роботи на посаді слідчого Шевченківського РВП ГУНП у Львівській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням правового та організаційно-тактичного забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин. Основними результатами, які відображають наукову новизну, є такі положення:

вперше:

– визначено структуру поняття «найкращі інтереси дитини», який охоплює фізіологічний, соціальний, економічний, комунікаційний, психологічний, правовий компоненти, та обґрунтовано значення цього концепту для формування засад кримінального провадження, дружнього до дитини;

– у системі гарантій прав дитини у дружньому кримінальному провадженні виокремлено інформаційний компонент, який в умовах посилення тенденцій турботливого ставлення до дитини, прагнення до впровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення найкращих інтересів, ефективної участі дитини, розвитку інноваційних технологій, передбачає існування диференційованих підходів до обсягу інформації; способу роз'яснення мовою, відповідною віку дитини; функціонування різних каналів доступу інформації про завдання та окремі процедурні питання кримінального провадження;

– запропоновано класифікацію суб'єктної позиції дітей-учасників кримінального провадження: (1) позиція відносної автономії (дитина може самостійно реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки у присутності і за сприяння законного представника); (2) позиція залежності (дитина може

частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки з огляду на вікові, психологічні або інші причини і реалізує їх за посередництва законного представника); (3) позиція відчуження (дитина може частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через конфліктні відносини із законним представником); (4) позиція блокування (дитина не здатна реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через посттравматичний синдром чи інші розлади, важко йде на контакт як із представниками кримінальної юстиції, так і з законними представниками), а також запропоновано алгоритми дій з огляду на суб'єктну позицію дитини;

– запропоновано систему індикаторів моніторингу та оцінки стану впровадження кримінального правосуддя, дружнього до дитини, в Україні, що дає змогу забезпечити системне спостереження за процесом імплементації міжнародних стандартів у правозастосовній практиці, визначення рейтингу територіальних інституцій залежно від отриманого індексу, стимулювання до активного впровадження реформ, стеження за динамікою змін у темпоральній та регіональній проєкціях, корегування на основі отриманих даних загальнодержавної кримінальної процесуальної політики, дружньої до дитини;

удосконалено:

– теоретичне визначення міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, під якими пропонується розуміти систему імперативних і рекомендаційних норм, принципів, правових позицій та мінімальних вимог до кримінального провадження, в якій центральним завданням є забезпечення найкращих інтересів дитини, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин, незалежно від її процесуального статусу;

– класифікацію моделей ювенальної юстиції, що вбачається у пропозиції використання таких критеріїв, як спосіб правової регламентації, спосіб організації функціонування державних органів кримінального правосуддя та пріоритетності завдань;

– підходи до порядку інформування дітей про їхні права та обов'язки у кримінальному провадженні як основи для реалізації найкращих інтересів та ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, зокрема розроблено ступеневу суб'єктно-орієнтовану систему інформування дитини про кримінальне провадження та про її процесуальні права та обов'язки;

– концептуальні засади використання спеціально обладнаних приміщень з обстановкою, дружньою до дитини, для проведення процесуальних дій, що вбачається у пропозиціях упровадження автоматизованого процесу бронювання «зелених кімнат», визначення локаційних, мікрокліматичних, інтер'єрних і технічних вимог до таких приміщень;

набули подальшого розвитку:

– концептуальні підходи до перспектив розвитку кримінальної ювенальної юстиції в Україні, що виявилось у науковому обґрунтуванні доцільності внесення змін і доповнень до законодавства (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК; п. 23 ч. 1 ст. 7 КПК; ч. 2 та ч. 4 ст. 44 КПК, ст. 65-1 КПК, ч. 1 ст. 139 КПК, ч. 1 ст. 226 КПК, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», п. 3.1 Наказу Офісу ГП від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»);

– обґрунтування необхідності запобігання ретравматизації дітей шляхом визнання доказами в суді відомостей, які зафіксовані в матеріалах відеозапису під час допиту/опитування дитини на стадії досудового розслідування;

– рекомендації щодо підготовки фахівців органів досудового розслідування, зокрема розроблено силабус і запропоновано доповнити освітньо-професійну програму (081 – Право) підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вибірковою навчальною дисципліною «Кримінальне провадження, дружнє до дитини».

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні результати дослідження можуть бути використані: у *законодавчій діяльності* – для розробки правової регламентації, внесення змін і доповнень до законодавства; в *освітньому процесі* – під час проведення занять із навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Досудове розслідування», підготовки методичної літератури (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 23.02.2023 № 18; акт впровадження Волинського національного університету імені Лесі Українки від 06.03.2023 № 03-24/01/519); *практичній роботі* – під час проведення досудового розслідування та судового провадження за участю дитини.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію написано авторкою самостійно на основі особистих досліджень, аналізу наукової літератури та нормативно-правових актів.

Апробація результатів дисертації. Дослідження виконано на кафедрі кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, обговорено на засіданні кафедри, схвалено та рекомендовано до захисту. Окремі положення дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: науково-практичному семінарі «*Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*» (м. Львів, 30 жовтня 2020 року), міжнародній науково-практичній конференції «*Актуальні проблеми юридичної науки та практики у XXI столітті*» (м. Рівне, 18–19 березня 2021 року), круглому столі «*Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*» (м. Львів, 11 червня 2021 року), міжнародній науково-практичній конференції «*Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні*» (м. Львів, 20–21 серпня 2021 року), міжнародній науково-практичній конференції «*Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті*» (м. Полтава, 15 квітня 2022 року), міжнародній науково-практичній конференції

«Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» (м. Кропивницький, 23–24 червня 2022 року), науково-практичному семінарі *«Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування»* (м. Львів, 02 грудня 2022 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковано в 11 наукових публікаціях, із них: 4 статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, 6 тез наукових доповідей, опублікованих за результатом участі у науково-практичних семінарах, міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, 1 стаття у закордонному виданні додатково відображає результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (485 найменувань на 59 сторінках) та 10 додатків. Повний обсяг дисертації становить 301 сторінку, із них основний текст – 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

1.1. Стан наукової розробки проблем кримінального провадження, дружнього до дитини

У науковій доктрині очевидною є посилена увага до питання юридичної відповідальності дитини, процесуального статусу дитини, гарантій захисту прав дитини у кримінальному провадженні. Нагромаджені роками напрацювання науковців і практиків консеквентно формували підґрунтя для появи концепту ювенальної юстиції. І сьогодні, як вдало констатують М. Карпенко та Л. Бойко, «питання вже не в тому, чи бути в Україні «дитячій» юстиції, а в тому, якою їй бути» [138, с. 60].

Сучасні підходи до розуміння статусу неповнолітніх у кримінальних процесуальних відносинах ґрунтуються на відомих постулатах римського права, в яких «неповноліття» справедливо вважалося юридичним фактом-станом, що є підставою для впровадження окремих обмежень, з одного боку, та компенсаційних юридичних засобів, з іншого [70, с. 8]. З часів Давнього Риму ця ідея еволюціонувала в окрему розгалужену, складну систему правових засобів і продовжує розвиватися донині, про що свідчать численні наукові дослідження, зміни в законодавстві та практиці.

Наукові розробки за темою, дотичною до проблем кримінального правосуддя, дружнього до дитини, можна умовно розділити на три групи.

До першої групи слід віднести публікації, присвячені загалом проблематиці становлення ювенальної юстиції в Україні та світі. У цьому напрямі вагомий внесок зробили Т. Гончар [72], Т. Дмитришина [94; 95], С. Зеленський [127], М. Карпенко та Л. Бойко [138], Н. Крестовська [179],

О. Крукевич [183], В. Панасюк [281], К. Саакян [358], В. Савенко [359], Н. Устрицька та З. Дільна [398; 411] та ін.

Значну увагу питанням кримінальної відповідальності неповнолітніми особами приділяли фахівці кримінального права та кримінології (Ю. Видолоб [44], Т. Гончар [71], А. Дзюба [91], Ю. Жмур та В. Грицан [112], Л. Козлюк [160], Ю. Коломієць [162], С. Корецький [168], Є. Назимко [241], А. Павловська [276], М. Панов та В. Гальцова [282] та ін.), адміністративного процесу (О. Дубіна [101], Ю. Ковальчук [151], П. Пархоменко [284] та ін.), цивільного процесу (Л. Кондрат'єва [167]), психології (Р. Благута [28], Н. Греса [78], О. Петечел [289], О. Ярош [461]), філософії права (О. Дробиняк [100]).

Зарубіжний досвід становлення ювенальної юстиції та міжнародні стандарти розглядали А. Бабешко [9], А. Дзюба [90], О. Ільченко та В. Петренко [132], О. Крукевич [181], І. Міщук [233], Є. Назимко [241], Т. Пономарьова [301], О. Ригіна [341], В. Романюк [347] та ін.

У науці існує кілька підходів до визначення змісту концепції ювенальної юстиції. Фахівці визначають домінантними різні аспекти правосуддя. Одні визначальним вважають інституційний аспект, оскільки це система державних, недержавних, муніципальних та інших органів, установ та організацій [70, с. 14; 132, с. 149; 260, с. 9; 358, с. 185–186]. Інші підкреслюють правовий аспект, адже йдеться про спеціальне законодавство, правові процедури, заходи реагування, спеціальні форми роботи, процедури та програми профілактики, реабілітації, виховання, соціальної допомоги тощо [95, с. 211; 138, с. 66–67; 398, с. 40]. Ще інші наголошують на особливому гуманному підході до дитини [341, с. 65] та специфічних принципах особливої системи захисту прав неповнолітніх [359, с. 143]. А деякі намагаються поєднати усі вказані компоненти: і норми матеріального та процесуального права, і інституції (державні та недержавні установи та організації), і гуманістичну спрямованість системи правосуддя на захист прав дітей [233, с. 88].

Найбільш вдалим видається деталізований підхід до визначення сутності ювенальної юстиції, запропонований І. Ольшанецьким, в якому, додаючи до системи судових, правоохоронних органів, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування громадські організації, автор підкреслює функціональну спрямованість такої системи правосуддя на «забезпечення і захист прав, свобод та інтересів дитини, попередження та профілактику правопорушень щодо неї або за її участі, а також ресоціалізацію дітей, які потрапили у конфлікт із законом або перебувають, чи можуть опинитися у складних життєвих обставинах» [260, с. 9; 261, с. 46–47].

До другої групи наукових джерел слід віднести публікації, які мають звужений предмет дослідження і фокусуються на окремих правових інститутах, окремих проблемних питаннях участі дитини як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин. У межах цієї групи можна виокремити кілька напрямів:

а) *дослідження прав дитини у кримінальному провадженні* (Ю. Алєнін, І. Гловюк та В. Завтур [3], Є. Гідулянова [60], Г. Куканова [186], І. Пилипенко [291], А. Прокопенко [328], М. Резнік та О. Столітній [339], Д. Слінько [375], Ю. Тимошенко та О. Сівак [404] та ін.);

б) *дослідження обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього* (Ю. Гошовська [76], І. Коз'яков [156], О. Лань [193], С. Пієв [294], В. Романюк [351] та ін.);

в) *дослідження проблемних питань залучення захисника* (М. Карпенко [141], Г. Кожевніков і В. Романюк [155], О. Лань [194], Н. Хмелевська [421] та ін.), *законного представника* (І. Артеменко [6], О. Кочура [174], О. Кучинська та О. Крукевич [191] та ін.), *педагога, психолога, лікаря* (В. Єгупенко [107], В. Романюк [354] та ін.), *прокурора* (С. Влад [53], К. Годуєва та В. Мозгова [69], М. Кокошко [161] та ін.);

г) *дослідження порядку та підстав застосування заходів забезпечення щодо неповнолітнього* (Ю. Гошовська [75], М. Лиманська [200], В. Романюк [348], О. Сівак [369; 370] та ін.);

д) дослідження проблемних питань досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (Ю. Гошовська [77], К. Масалітіна [215], В. Романюк [352], С. Чернявський [442] та ін.), а також судового провадження (Є. Гідулянова [61], О. Захарченко [119], О. Крукевич [184] та ін.);

е) дослідження окремих аспектів проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього (І. Багаденко [10], І. Басиста та С. Пришляк [16], Р. Благута та О. Процюк [29], О. Вакуленко [38], І. Гловюк [63], З. Гулкевич [82], П. Декайло та А. Блашак [86], М. Денисовський, І. Томчук та В. Слотюк [88], Ю. Ємець [110], Т. Мальована [210; 211; 212], Н. Мілорадова та Н. Пашко [230], О. Пасько та Р. Нікітенко [288], О. Процюк [329], О. Ходанович [422] та ін.);

є) дослідження проблемних питань медіації за участю неповнолітнього (А. Духневич та Н. Карпінська [104], А. Коренюк [167], О. Нагорнюк-Данилюк [237; 238], І. Светлічний [364], З. Смітєнко [376] та ін.);

ж) дослідження застосування заходів примусового виховного характеру (Л. Котова та Т. Бабенко [170] та ін.).

Аналіз наукових джерел дає змогу констатувати, що в науковій доктрині відчутною є перевага розробки проблем процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, питань кримінального провадження щодо неповнолітнього. Натомість кількість фахових досліджень, які стосуються участі неповнолітнього свідка, потерпілого, суттєво менша. Значний внесок у концептуальний розвиток цього напрямку здійснили І. Бандурка [12], А. Кочура та О. Кочура [171; 172; 173], О. Крукевич [182; 185] та ін.

За часи незалежності України захищено низку дисертаційних робіт, присвячених проблематиці неповнолітніх як суб'єктів кримінальних процесуальних відносин. Ці дослідження умовно можна розділити на дві групи: (1) дисертації, виконані до реформи кримінального провадження 2012 р., та (2) дисертації, виконані з урахуванням нового кримінального процесуального законодавства 2012 р.

Так, значний внесок у розвиток наукової доктрини ювенального правосуддя до реформи 2012 р. зробили вчені:

– О. Левандаренко *«Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх»* (2003 р.) – у роботі вперше досліджено юридичну природу обставин, що становлять предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх, розглянуто окремі способи встановлення віку неповнолітнього, його характеристик, умови життя та виховання, з'ясовано значення судово-психологічної експертизи в справах указаної категорії [195];

– А. Романюк *«Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві»* (2004 р.) – робота стала першою в українській науці працею, в якій комплексно досліджено право на захист неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, в справах про застосування примусових заходів виховного характеру, запропоновано визначення поняття «деліквент» [345];

– М. Карпенко *«Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх»* (2004 р.) – у роботі запропоновано доповнення переліку обставин, що підлягають з'ясуванню у таких справах, досліджено участь спеціаліста, розглянуто проблемні ситуації на різних стадіях кримінального процесу [140];

– А. Голубов *«Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння»* (2005 р.) – у роботі запропоновано модель кримінально-правового статусу неповнолітніх осіб, які вчинили злочин або суспільно небезпечне діяння, досліджено проблематику впровадження в Україні системи ювенальної юстиції [70];

– Р. Холод *«Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні»* (2006 р.) – у роботі розглянуто питання права на захист неповнолітнього обвинуваченого, предмет доказування, інститут залучення захисника, педагога, законного представника неповнолітнього обвинуваченого [423];

– Л. Палюх *«Провадження у справах про застосування примусових*

заходів виховного характеру» (2007 р.) – в роботі вперше з'ясовано сутність і сформульовано пропозиції з удосконалення нормативно-правового регулювання інституту застосування таких заходів [280];

– Є. Гідулянова *«Кримінальне провадження у справах малолітніх»* (2008 р.) – в роботі вперше розроблено теоретичні засади провадження у справах дітей, які вчинили суспільно небезпечне діяння, досягли одинадцяти років, але не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, наголошено на перспективі формування нової галузі правосуддя – ювенальної юстиції, а в структурі юридичного процесу – ювенального процесу [57];

– М. Копетюк *«Особливості прокурорського нагляду при розслідуванні кримінальних справ про злочини неповнолітніх»* (2008 р.) – у роботі вперше деталізовано розглянуто участь прокурора у справах указаної категорії [166];

– У. Ковна *«Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України»* (2010 р.) – в роботі досліджено процесуальний статус малолітніх свідків, потерпілих і правопорушників, проаналізовано проблеми захисту їхніх прав на різних стадіях процесу, інститут представництва, інститут застосування примусових заходів виховного характеру [152];

– Н. Павлюк *«Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту)»* (2011 р.) – в роботі досліджено соціально-психологічні особливості неповнолітніх, розкрито механізм формування показань у дітей, вивчено добросовісні помилки, розроблено тактичні прийоми допиту неповнолітніх різних вікових груп [279] та ін.

Після реформи кримінального процесуального законодавства у 2012 р. тенденція посиленої уваги дисертантів до проблем участі дітей у кримінальному провадженні не знизилась. Прикладами досліджень цього періоду можуть слугувати: дисертація С. Харченко *«Тактика проведення*

слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних» [419] (2016 р.), в якій вперше виокремлено основні засади проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього підозрюваного та сформовано криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми в умовах «зелених кімнат»; О.Процюк *«Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного»* (2017 р.) [330], в якій наведено типологію мотивів самообмови неповнолітніх підозрюваних у конфліктних ситуаціях та запропоновано систему тактичних прийомів допиту неповнолітніх підозрюваних у конфліктній ситуації; дисертація І. Ольшанецького *«Конституційно-правові засади інституту ювенальної прокуратури в Україні»* (2019 р.), в якій викладено авторський погляд на питання участі спеціалізованого ювенального прокурора у кримінальному провадженні [260]; дисертація О. Бабенко *«Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного»* (2020 р.) [8], в якій проведено комплексне дослідження досудового розслідування за участі неповнолітнього підозрюваного та акцентовано на його «виведенні» з кримінального судочинства; дисертація А. Бежанової *«Застосування режиму відеоконференції у кримінальному судочинстві»* (2021 р.), у якій запропоновано впровадити імперативну норму щодо проведення допиту дитини виключно у режимі відеоконференції як спосіб мінімізації негативного впливу на психіку свідка/потерпілого [23]; дисертація В. Гірука *«Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів»* (2021 р.), у якій запропоновано систему тактичних прийомів допиту малолітніх потерпілих залежно від віку, слідчих ситуацій на різних етапах досудового розслідування [62]; дисертація Г. Нікітіної-Дудікової *«Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей»* (2022 р.), у якій розроблено криміналістичну методичку розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [253].

Останніми роками видано кілька колективних монографій («Ювенальна юстиція: український дискурс» (2021 р.) [451], «Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні» (2021 р.) [398]) та практичних посібників («Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих» (2009 р.) [32]), методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство (2015 р.) [224], методичні рекомендації «Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю» (2018 р.) [271]; навчально-практичний посібник «Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей» (2019 р.) [293]; методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу» (2020 р.) [360].

До третьої групи наукових джерел слід віднести публікації, в яких акцентовано на характеристиці «дружності» правосуддя до дитини, вивчено, проаналізовано, обґрунтовано зміст засад такого кримінального провадження, їх утілення у правозастосовній площині, їх проєкцію на окремі правові інститути. І хоча окремі елементи правосуддя, дружнього до дитини, можна знайти у багатьох публікаціях процесуалістів, дослідження показало, що, на відміну від чисельності окреслених двох груп наукових джерел, третя охоплює доволі обмежену кількість праць, у фокусі уваги яких є ця «дружність». Зокрема, як приклад, можна назвати дослідження А. Іващенко «Основні принципи правосуддя, дружнього до дітей, та права дитини» (2015 р.) [131], М. Менджул «Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування» (2019 р.) [221], Н. Хмелевської «Особливості правосуддя, дружнього до дитини (кримінальний аспект)» (2020 р.) [420], К. Бебії «Огляд політики Міжнародного кримінального суду щодо дітей» (2020 р.) [20], П. Пархоменка «Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект» (2021 р.) [285],

Г. Нікітіна-Дудікова та Ю. Чорноус «Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» (2022 р.) [254].

Очевидно, що така обережність в апелюванні до концепту «правосуддя, дружнє до дитини» пояснюється закономірністю поступового впровадження в обіг порівняно нової для українського права термінологічної конструкції, яка ще донедавна критично сприймалася науковою спільнотою (як конструкція публіцистична, характерна побутовому спілкуванню, а не фаховим дискусіям), але сьогодні вона дедалі частіше входить до академічних текстів і законодавства.

Не можна оминати увагою важливий аспект співвідношення змісту понять «ювенальна юстиція» та «правосуддя, дружнє до дитини». Одні науковці вважають, що ювенальна юстиція зосереджує свої ресурси виключно на особі неповнолітнього правопорушника, інші ж вважають, що ювенальна юстиція повинна мати більш широкую аудиторію впливу, а тому стосується всіх дітей, які є учасниками кримінальних процесуальних відносин. Так, зокрема у цій дискусії А. Бабешко констатує, що концепція «правосуддя для неповнолітніх» відрізняється від інституту ювенальної юстиції тим, що «вона поширюється не лише на неповнолітніх, які мають конфлікт із законом, а й на тих, яких зачіпає кримінальний процес із будь-яких підстав» [9, с. 139]. Іншими словами, концепт «ювенальної юстиції» є вужчим за змістом і стосується тільки дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Така позиція має своїх прихильників (А. Голубов, М. Карпенко та Л. Бойко [70, с. 14; 138, с. 66–67] та ін.).

Протилежну позицію висловлює І. Бандурка, вважаючи міжнародні та європейські стандарти щодо захисту прав дітей-свідків та жертв злочинів частиною ювенальної юстиції, яка охоплює і стандарти щодо дотримання прав дітей, які порушили закон [12, с. 166]. Прихильниками такого розширеного тлумачення ювенальної юстиції є Н. Устрицька та З. Дільна

[398, с. 61; 411, с. 276], І. Ольшанецький [260, с. 9; 261, с. 46–47], О. Ільченко та В. Петренко [132, с. 149] та ін.

У цій дискусії нам імпонує позиція, яку висловлює К. Саакян, підкреслюючи, що «юстиція, дружня до дитини» є найбільш довершеною формою ювенальної юстиції [358, с. 186]. Іншими словами, йдеться не про якусь іншу «дружню» юстицію, це та ж ювенальна юстиція в широкому розумінні (стосується усіх дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин), яка еволюціонувала від моделі формального здійснення правосуддя до моделі, заснованої на ідеї забезпечення найкращих інтересів дитини. Близькими роками варто очікувати тільки зростання уваги до такої суб'єктно-орієнтованої правової моделі диференційованого кримінального провадження.

Апелювання до поняття «діти» у контексті нашого дослідження потребує додаткового обґрунтування, адже у правовій доктрині існує усталена практика використання у відповідних контекстах поняття «неповнолітній», тобто особа, яка не досягла 18 років, а також «малолітній», тобто особа, яка не досягла 14 років. Аргументами «за» широке вживання поняття «дитина/діти» є, по-перше, те, що міжнародне право, яке визначає ключові стандарти ювенального правосуддя, містить положення про права дитини, правовий статус дитини, найкращі інтереси дитини і т. д. Як слушно вказує А. Видюк, міжнародне право оперує цим терміном і взагалі не використовує поняття «неповнолітня особа» та не виокремлює з їх переліку малолітніх, а з урахуванням змісту ст. 1 Конвенції про права дитини (1989 р.) «дитиною» вважається кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [163]. Аналогічний зміст поняття «дитина» маємо у Конвенції РЄ «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (2007 р.) [164], у практиці Офісу Прокурора МКС [20, с. 79]. Про права дитини йдеться у Керівних принципах Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) [145]. Іншими словами,

сформульоване міжнародною спільнотою визначення терміна «дитина» є еквівалентним вжитому в українському національному праві поняттю «неповнолітня особа» [45, с. 125–126].

По-друге, влучною є позиція О. Марцеляка, підтримана А. Павловською, про те, що поняття «дитина» ширше, ніж поняття «неповнолітній», адже «містить характеристику важливого періоду життя людини, тоді як останнє акцентує на відсутності в людини певної риси, а саме: досягнення особою віку повноліття» [276, с. 157–158]. У цьому контексті доречно згадати і положення нормативного змісту Закону України «Про охорону дитинства», в яких вказується, що дитинство є періодом розвитку людини до досягнення повноліття [317]. На думку фахівців, це означає, що дитинство пов'язане не тільки з біологічними чинниками, але й соціальним буттям потенційного суб'єкта правовідносин, що передбачає певний ступінь соціалізації, здатність виконувати певні дії тощо [355, с. 123]. До слова, у кримінальному праві вже висловлювалась думка про необхідність заміни понять «неповнолітній» та «малолітній» на поняття «діти» у контексті визначення потерпілої неповнолітньої особи віком до 18 років [297, с. 140].

Зважаючи на це, а також ураховуючи методологічну спрямованість наукової розвідки на пошук інструментів посилення «дружнього характеру» ювенального правосуддя, імплементуючи міжнародні стандарти такого правосуддя в Україні, надалі послуговуватимемося поняттям «дитина» у відповідних контекстах. Проте, оскільки термін «неповнолітній» закріплений законодавцем у п. 9 ч. 1 ст. 3 КПК, його використовуватимемо під час огляду та тлумачення норм КПК та розробки пропозицій щодо внесення змін до кодексу.

Отже, проведені дослідження дає підстави стверджувати про достатньо вагому увагу спільноти науковців і практиків до проблематики участі дітей у кримінальному провадженні на різних стадіях і в різному процесуальному статусі. Втім, формування системи кримінального правосуддя, дружнього до дитини, не можна вважати завершеним, адже існує чимало питань, які

потребують додаткового обґрунтування, розробки та аналізу. Заповнити окремі прогалини нормативно-правового регулювання та організаційно-тактичного забезпечення в цій сфері є іманентною метою нашого дослідження.

1.2. Сутність, історичні витоки та міжнародні стандарти кримінального провадження, дружнього до дитини

Історичні витоки концепції правосуддя, дружнього до дитини, як уже зазначено, можна виявити у давніх пам'ятках римського права. У Законах XII таблиць і Дигестах Юстиніана (VI ст.) очевидним є поблажливе ставлення до неповнолітніх правопорушників [185, с. 80–81]. Значна увага приділялася віку кримінальної відповідальності дітей, що прямо впливала на їх деліктоздатність. Так, діти від 7 до 10 років вважалися неделіктоспроможними; від 10 до 14 років – деліктоспроможними, але могли бути звільнені від відповідальності. Крім того, розрізнялися категорії дітей *infantes* (до 7 років) – недієздатні, *impuberes infantia maiores* (7–14 років) – обмежено дієздатні, *minores* (14–25 років) – дієздатні, але під контролем опікуна [355, с. 123; 455, с. 169; 476, с. 238].

Незважаючи на таке доволі раннє інтуїтивне спонукання правників розмежувати різні рівні відповідальності дітей за вчинені діяння, все ж дослідження в історичній ретроспективі підтверджує висновки, що, на відміну від питань покарання дітей, питання процесуального статусу та правового захисту дітей, процедурні питання кримінального провадження стали цікавити юристів значно пізніше. Як стверджує Д. Слінько, правова захищеність неповнолітніх правопорушників у кримінальному процесі багатьох держав протягом тривалого часу взагалі була відсутня [375, с. 84]. Тематика дітей-свідків і дітей-потерпілих також тривалий час залишалася за полями правового дискурсу.

У Середньовіччі проблеми захисту прав дітей у кримінальному процесі не розглядалися, а правові наслідки вчинених злочинів для дітей і для дорослих членів суспільства не мали жодної диференціації, що нерідко призводило до застосування щодо таких неповнолітніх найсуворіших покарань. Так, у знаменитому джерелі права, німецькому Кодексі Кароліна, застосовано досить жорсткий підхід із посиланням на постулат «злий намір поповнює недолік віку», тому, якщо вік наближався до 14 років та існували обтяжуючі обставини, тоді «суд і шефени повинні запросити поради: необхідно чи ні піддати малолітнього крадія майновим, тілесним покаранням або смертній карі» [18, с. 146; 375, с. 84].

Є. Назимко та С. Лосич, досліджуючи моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх в історичному аспекті, наводять два фундаментальні переконання, висловлені Дж. Ейнсворт, які сформували основу для подальшої диференціації відповідальності дітей та процедурних правил щодо них: перше полягає у притаманній молодим людям розумовій та моральній незвиненості, а тому неможливості нести всю повноту відповідальності за свої діяння; друге полягає у схильності молодих людей до покірності, піддатливості до моральної та соціальної реабілітації. Відтак завданням суду у справах неповнолітніх було завершення процесу соціальної реабілітації дитини-правопорушника і попередження рецидивів злочинів у майбутньому [249, с. 121–122].

Появу першого ювенального суду пов'язують із графством Кук, м. Чикаго штату Іллінойс у США, де 2 липня 1899 р. почала функціонувати така інституція [341, с. 65]. Юрисдикція кримінального суду для дітей суттєво відрізнялася від кримінального суду для дорослих. Ювенальне кримінальне провадження стало конфіденційним та більш неформальним, а фокус уваги зосереджений не стільки щодо неповнолітнього правопорушника, скільки щодо його батьків, оскільки діти не вважались злочинцями, а розглядалися швидше як потерпілі. Закордонні фахівці підтверджують, що до 1920-х років майже всі штати в США мали свої

спеціалізовані суди у справах неповнолітніх. Ці суди керувались принципом забезпечення найкращих інтересів дитини, а також концепцією *parens patriae*, яка розглядала державу як уособлення батьків. Згідно з цією концепцією, держава, як і батьки, несла відповідальність за втручання у життя дітей, коли дитина потребувала піклування через нездатність її батьків забезпечити відповідний догляд чи нагляд. Тому дитина, яка порушила кримінальне законодавство, вважалася правопорушником, що потребує «доброзичливого втручання» суду [474, с. 610].

Спеціалізовані суди у справах неповнолітніх у США були настільки успішними, що така модель була запозичена іншими державами, зокрема Канадою і Великобританією (1908 р.), Францією (1912 р.), Польщею (1919 р.), Японією (1922 р.) і Німеччиною (1923 р.) [477]. Так, скажімо, у 1912 р. французька правова система запровадила окрему підсудність у справах дітей, що надавала перевагу виховним та освітнім заходам замість покарання і нагляду. За цими новелами справу дитини розглядав суддя кримінального суду, який міг залучити психолога для проведення оцінки особи неповнолітнього [464, с. 241]. Такий підхід свідчив про те, що суд більше уваги приділяв самій особі правопорушника, а не правопорушенню, а основною метою адміністративних та судових органів стала освітня і виховна допомога дитині, виправлення помилок батьків.

Розвиток ідеї «сучасної школи кримінального права», яку очолював відомий кримінолог Франц фон Ліст, частково збігся із появою «руху за молодіжний суд» у Німеччині. Цей рух наголошував на важливості соціальної реабілітації дітей і спеціальної системи правосуддя щодо неповнолітніх, відокремленої від дорослих, яка б була своєрідною «системою освіти». Отож, у 1908 р. Франкфурт став першим німецьким містом, де було створено спеціальний департамент у справах неповнолітніх, а вже у 1911 р. була відкрита перша ювенальна в'язниця. За рік до прийняття у 1923 р. закону «Про суд у справах неповнолітніх» набув чинності інший закон – «Про добробут молоді», який став основою для аналогічних законів про

молодь у багатьох європейських країнах і передбачав, що молодь (особи до досягнення віку цивільної відповідальності, який тоді становив 21 рік) потребує догляду та освіти [474, с. 611–612].

За словами С. Зеленського, поява ювенального суду «означала перемогу гуманістичного спрямування права», оскільки вперше перед судом постала бінарна задача – охорона прав неповнолітніх і запобігання проявам злочинності з їхнього боку, а вже в 1930 р. проблема судочинства у справах неповнолітніх сягнула нового світового рівня, адже вперше була створена Міжнародна асоціація магістрів у справах неповнолітніх (сьогодні є однією із неурядових організацій ООН), метою якої була підтримка діяльності суддів, спрямованої на захист прав дітей, поширення досвіду судів, розробка та обговорення на міжнародному рівні найбільш ефективних моделей судочинства у справах неповнолітніх [127, с. 61].

Погоджуючись загалом із оцінками С. Зеленського, однак, слід зазначити, що за шість років до цієї знакової події, ще у 1924 р., Ліга Націй приймає першу міжнародну угоду щодо прав дітей – Декларацію про права дітей, яку ще називають Женевською декларацією. У Декларації про права дітей визнано, що «людство зобов'язане дитині найкращим, що воно має», обговорено добробут дітей, визнано їх право на розвиток, допомогу, підтримку і захист [471]. Хоча угода була суто декларативною, не мала жодної юридичної сили, не була великою за обсягом (містила всього п'ять пунктів), однак це була важлива історична подія, оскільки вперше на міжнародному рівні було визнано особливі права дітей.

Посилена увага до дитини в кримінальних процесуальних правових відносинах стала своєрідним «трендом», який на хвилі «розквіту прав і свобод» після Другої світової війни намагалась підхопити кожна розвинена держава. Ювенальні права та їх гарантії почали всебічно закріплюватись на законодавчому рівні та гарантуватись державою. У 1947 р. почав функціонувати Фонд ООН із питань невідкладної допомоги для дітей (сьогодні – ЮНІСЕФ), який отримав статус постійно діючої міжнародної

організації в 1953 р., а останніми десятиліттями виконує важливу роль у формуванні дружнього до дитини правосуддя в багатьох державах.

Водночас треба зауважити, що в той час, коли у Західній Європі та США відбувся прогресивний стрибок розвитку правових інститутів, спрямованих на створення нової легалізованої основи кримінального переслідування, а відтак і захисту інтересів дітей, інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх на межі XIX – XX ст. на території тодішніх українських земель також зазнав суттєвих змін. Цікавими у цьому контексті є результати ґрунтовного дослідження Є. Бутиріна «Боротьба з безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх в українських губерніях у другій половині XIX – на початку XX ст.» (2021 р.) [451]. Аналізуючи дані Херсонської, Полтавської, Чернігівської та інших губерній досліджуваного періоду, автор звертає увагу на існування проблеми постійного зростання рівня та якості дитячої злочинності, що було детерміновано низкою причин (незавершені економічні реформи, відсутність ефективної роботи поліцейських органів у сільській місцевості, що давало відчуття безкарності дітям; низький рівень виховної та соціальної допомоги з боку суспільства та держави; Перша світова війна, що зумовила появу в катакомбах цілих колоній дітей-правопорушників і дітей-жебраків; зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо). І якщо у 70–90 рр. XIX ст. більшість злочинів вчинялися дітьми самостійно або невеликими групами (2–3 особи), то вже на початку XX ст. кримінальна хроніка рясніла повідомленнями про існування дитячих організованих злочинних угруповань, які систематично займалися крадіжками та вбивствами [451, с. 12–15]. І все ж диференціація відповідальності дітей та дорослих відбулася, про що свідчить ухвалення Закону «Про зміну форм та обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх, а також законоположень про їх караність» від 2 червня 1897 р. [451, с. 16]. У такий спосіб було започатковано процес становлення спеціалізованого ювенального правосуддя.

Далі був перший декрет радянської влади «Про комісії для неповнолітніх» (1918 р.), в якому зазначалось, що суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх скасовуються, а неповнолітніми вважались особи, які на момент учинення суспільно небезпечного діяння не досягнули сімнадцяти років. Такі справи були підвідомчі комісіям про неповнолітніх [112, с. 40; 296, с. 70]. Наступними документами стали декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про суд» (1918 р.), декрет Ради народних комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відповідальність неповнолітніх» (1920 р.), декрет Ради народних комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки «Про справи неповнолітніх, обвинувачуваних у суспільно небезпечних діях» (1920 р.), Інструкція комісіям у справах неповнолітніх (1920 р.). Ці та інші документи роз'яснювали, що може бути приводом для передачі ювенальної справи до суду; перелік заходів, які можна було застосувати до дітей-правопорушників; порядок відбування покарань у освітньо-трудових колоніях, трудових будинках, згодом реорганізованих у школи фабрично-заводського учнівства [52, с. 258–260; 296, с. 70].

Загалом Р. Холод виділяє п'ять історичних етапів розвитку українського законодавства щодо провадження у справах про злочини неповнолітніх: а) 1864–1911 рр. (застосування статей Статуту кримінального судочинства); б) 1911–1918 рр. (діяльність спеціалізованих суддів у справах неповнолітніх осіб); в) 1918–1935 рр. (діяльність комісій у справах неповнолітніх); г) 1935–1958 рр. (застосування різних актів Ради народних комісарів і Народний комісаріат юстиції СРСР); д) 1958–2005 рр. (прийняття й застосування норм Основ кримінально-процесуального законодавства СРСР та союзних республік, а також КПК Української Радянської Соціалістичної Республіки) [423, с. 15]. Додатково доцільно виокремити етап процесуальної регламентації особливого порядку кримінального провадження щодо неповнолітнього до реформи 2012 р. та після цієї реформи. Остання

суттєво наблизила національне законодавство до міжнародних стандартів, про які докладніше йтиметься далі.

Юридична енциклопедія пропонує розуміти поняття «міжнародні стандарти» як «міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міждержавного співробітництва» [454, с. 615]. Тобто система міжнародних стандартів конструюється з двох основних компонентів міжнародного права – норм і принципів. Попри те, варто додати до джерел міжнародних стандартів і правові позиції вищих судових органів, зокрема Міжнародного Суду ООН, ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду і т. д., адже мотивувальні частини їхніх рішень містять аксіологічні константи, які кожна країна-учасник має застосовувати як дороговказ для правозастосовної практики. У одному з рішень Міжнародний Суд ООН роз'яснив, що поняття «принципи» та «норми», по суті, означають одне і те ж, саме тому основні принципи міжнародного права, закріплені у Статуті ООН та інших міжнародних угодах, слід розглядати як імперативні норми права, а це означає, що будь-які відхилення від них є неприпустимим у міжнародному співтоваристві. Окрім того, як зазначають Л. Наливайко та К. Степаненко, на відміну від «принципів», «міжнародні стандарти» не мають подібної «фундаментальності» і не є основою норм міжнародного права, хоча ці стандарти часом самі можуть бути нормами (тотожні за змістом з нормами – *М. В.*), мають більш конкретний, прикладний характер і більш вузьку специфічну сферу застосування [250, с. 11–12].

На думку Д. Сімоновича, міжнародні стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві – це вироблені міжнародним співтовариством передові норми-принципи, що встановлюють статутне становище особи під час вирішення питання про порушення кримінальної справи, а також у ході провадження у ній [372, с. 14]. О. Коровайко пропонує міжнародними стандартами кримінального судочинства вважати закріплені у міжнародно-правових документах мінімальні вимоги (правила, норми,

настанови, характеристики тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин [169, с. 14].

Вдалою, на наш погляд, є запропонована П. Рабіновичем та О. Венецькою класифікація міжнародних стандартів прав людини. Вчені пропонують розрізняти їх за такими критеріями: залежно від онтичного статусу: номінальні і фактичні; за деонтичним статусом: обов'язкові та рекомендаційні; за територією дії: всесвітні та регіональні; за колом адресатів: загальні та спеціалізовані; залежно від суб'єкта встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, РЄ, ЄС тощо [337, с. 27].

Проектуючи цю концепцію на сферу правосуддя, дружнього до дитини, вважаємо цілком логічним розвинути класифікацію за колом адресатів і запропонувати субрівень таких спеціалізованих адресатів, якими розумітимемо неповнолітніх учасників кримінального провадження, залежно від їх процесуального статусу: *універсальні* (застосовуються до усіх дітей, залучених до сфери кримінальних процесуальних відносин) та *індивідуалізовані* (які застосовуються до дітей з певним статусом, тобто дітей-підозрюваних, дітей-обвинувачених, дітей-підсудних, дітей-свідків, дітей-потерпілих). Прикладом перших є вимога обмеження тривалості безперервного допиту дитини; прикладом других – передбачені норми застосування запобіжних заходів до дітей-підозрюваних, право на відшкодування шкоди дитині-потерпілому. Такий підхід переформується з запропонованою О. Крукевич класифікацією міжнародних стандартів у цій сфері, в якій вчена, крім стандартів загального та спеціального спрямування, пропонує додатково виокремлювати стандарти у сфері попередження злочинності серед неповнолітніх, що покладають на державу обов'язок щодо вжиття заходів із попередження ювенальної злочинності [181, с. 261].

Джерелом міжнародних стандартів можуть бути і положення рекомендаційного характеру, звіти, результати моніторингу та оцінки стану дотримання прав людини, адже з вони презентують модель бажаного результату, методологію верифікації, критику існуючого стану, що має виступати мотивацією до подальших змін, дає орієнтири щодо напрямків і характеру проведення необхідних реформ на національному чи зовнішньому гуманітарному рівнях.

У контексті обговорення міжнародних стандартів прав дитини у системі кримінальної юстиції додатково слід наголосити, що увага міжнародної спільноти тривалий час була сфокусована більшою мірою на позиції дитини-порушника (дитини, яка перебуває у конфлікті з законом), однак з часом посилилася тенденція до розуміння необхідності гарантувати мінімальні права та свободи дітям-свідкам та дітям-потерпілим. Ці суб'єкти кримінальних процесуальних відносин також потребують особливого дбайливого ставлення і піклування, врахування рівня фізіологічного та психоемоційного розвитку, соціальної адаптації, комунікативних особливостей тощо під час досудових, судових та позасудових (наприклад, медіаційних) процедур.

Отже, можна сформулювати дефініцію *міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, як систему імперативних і рекомендаційних норм, принципів, правових позицій та мінімальних вимог до кримінального правосуддя, в якій центральним завданням є забезпечення найкращих інтересів дитини, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин, незалежно від її процесуального статусу.*

Продовжуючи розвиток висловленої позиції, слід погодитися із твердженням, що міжнародним стандартам у сфері кримінального правосуддя притаманна низка ознак, серед яких є, по-перше, наявність зовнішньої форми; по-друге, універсальний характер; по-третє, спрямованість на формування певних еталонів, модельних зразків,

мінімальних вимог, які ґрунтуються на «уявленні про належне»; по-четверте, виконання регулятивної, праводоповнюючої, інформаційної, контролюючої, реформаційно-орієнтуючої функцій, адже вони є орієнтиром для всіх держав під час розробки регламентації та забезпечення прав у сфері кримінального судочинства на «домашньому» національному рівні [9, с. 132–133].

В. Романюк пропонує виділяти три групи міжнародних документів, які закріплюють права дитини у кримінальному провадженні: (1) загальні акти з прав людини (стосуються усіх людей); (2) загальні акти з прав дитини (стосуються загалом прав дітей); (3) спеціальні акти з прав дитини (стосуються здійснення правосуддя щодо дітей) [349, с. 383]. Дещо інший підхід презентує Н. Устрицька, виділяючи в міжнародному праві акти, що надають загальні права неповнолітнім і гарантії їх забезпечення, та акти, що захищають неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення та засуджені за них [398, с. 51]. Розглянемо окремі документи як визначальні компоненти концептуалізації правосуддя, дружнього до дитини.

Важливими джерелами юридичного закріплення міжнародних стандартів у сфері загальних прав дитини стали: Загальна декларація прав людини (1948 р.), яка констатувала рівність прав дітей на особливе піклування, допомогу із захист [115]; Декларація прав дитини (1959 р.), яка вперше визначила принцип найкращого забезпечення інтересів дитини як керівний [470]; Міжнародні пакти про громадянські та політичні права (1966 р.) та про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), в яких держави-члени ООН домовились на найвищому рівні підтримувати рівні права для всіх дітей, вживати особливих заходів охорони і допомоги щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження, кольору шкіри, соціального стану, релігійного віросповідання чи будь-якою іншою ознакою [228; 229]; Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (1974 р.), яка забороняє напади на цивільних жінок та дітей, їх ув'язнення, переслідування,

тортури, каральні заходи, принизливе поводження та насильство [314]; Конвенція про права дитини (1989 р.) [163] та ін.

Принципи «правосуддя, дружнього до дитини», як зауважують Є. Назимко та С. Лосич, почали розвиватися паралельно із розвитком загальносвітових стандартів застосування покарання до неповнолітніх з кінця 80-х років ХХ ст. Ядром нової парадигми стало соціальне попередження ювенальної злочинності, відвернення, соціальна реінтеграція неповнолітніх правопорушників, утримання (але не остаточне скасування) від покарання у вигляді позбавлення волі щодо неповнолітніх правопорушників, упровадження некримінальних заходів впливу [249, с. 130].

В історичному контексті вирішальним кроком для концептуалізації правосуддя, дружнього до дитини, стало схвалення у 1985 р. Генеральною асамблеєю ООН Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (так звані «Пекінські правила») [232]. Це був фактично перший спеціалізований міжнародний документ, який містив низку «революційних» для того часу нормативних положень, які досі не втратили актуальності та навпаки – посилили свою впливовість. Цей документ офіційно закріпив фундаментальні положення:

- визначив особливості здійснення правосуддя щодо неповнолітніх на різних стадіях;
- установив заборону дискримінації за будь-якою ознакою на будь-якій стадії кримінального провадження, заборону застосування до дитини смертного вироку, тілесних ушкоджень;
- передбачив диференціацію процесуальної форми порівняно із загальним порядком щодо повнолітніх правопорушників;
- містив рекомендації щодо встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності дітей;
- гарантував право дитини на конфіденційність, презумпцію невинуватості, право бути поінформованим про зміст обвинувачення, право на відмову від дачі показань, право на захист, право на залучення батьків,

опікунів, право на ініціювання одночасних, перехресних допитів, право на апеляційне оскарження, право на висловлення своєї думки;

- передбачив залучення соціальних служб, громадських організацій;
- передбачив спеціалізацію поліцейських, суддів, інших фахівців;
- встановив вимогу застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою як крайній захід кримінальної процесуальної репресії щодо дитини, водночас наклав позитивний обов'язок держави забезпечити необхідний догляд, захист, допомогу (соціальну, психологічну, медичну, фізичну, освітню і т. д.) з урахуванням віку, статі та особистості дитини; визначив пріоритетність розгляду справ щодо неповнолітніх у судовому процесі;
- передбачив обставини, які мають братися до уваги під час ухвалення кінцевого процесуального рішення судом, та рекомендації щодо вибору та призначення покарання дитині і т. д. [232].

Пекінські правила хоча і вважаються міжнародним актом «м'якого права», однак вони є джерелом фундаментальних засад ювенальної юстиції та активно використовуються для тлумачення та застосування положень міжнародних договорів, які є обов'язковими для виконання. У цих правилах не лише підсумовано усі раніше визнані загальні права і гарантії прав дитини, але й конкретизовано та детально обґрунтовано принципи, правила та основні процедурні особливості здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. ЄСПЛ у своїх рішеннях щодо неповнолітніх часто посилається на них для визначення змісту та тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Рекомендаційні акти ООН та РЄ є орієнтиром для удосконалення нормотворчої і виконавчої форм реалізації соціальної функції кожної держави у сфері захисту прав дітей [400, с. 104].

Ключовим лейтмотивом диференційованої форми правосуддя стала ідея, що діти – це не «маленькі дорослі» із маленьким обсягом прав, а повноправні члени суспільства, які, крім багатьох прав дорослих, мають ще й свої особливі права [306, с. 46]. На таку зміну парадигми процесуальної діяльності суттєво вплинув ще один документ Генеральної Асамблеї ООН –

Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх, відомі як «Ер-Рядські керівні принципи» (1990 р.) [144]. Розкриваючи зміст та найважливіші аспекти попередження злочинності серед дітей, у документі наголошено на недопущенні криміналізації і покарання дитини за поведінку, яка не завдає серйозної шкоди іншим членам суспільства та самій дитині; передбачено принцип урахування найкращих інтересів дитини і визнано, що в міру дорослішання поведінка більшості дітей змінюється. Іманентною метою Ер-Рядських керівних принципів є створення умов, які здатні мінімізувати контакт неповнолітніх із системою кримінального правосуддя. ЄСПЛ у судовій практиці часто апелює до цього документа в контексті обговорення питань політики урядів держав, спрямованої на попередження вчинення правопорушень серед молоді.

На думку С. Красовського, Пекінські правила та Ер-Рядські керівні принципи розроблено і прийнято на основі Конвенції про права дитини для деталізації та уточнення її положень [176, с. 15]. Однак таке твердження видається недостатньо обґрунтованим, адже Пекінські правила були прийняті за чотири роки до появи загальновідомої Конвенції про права дитини.

Еволюційний розвиток ювенального правосуддя продовжився із ухваленням міжнародною спільнотою Правила щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила») (1990 р.) [305], Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996 р.) [105], Європейської соціальної хартії (переглянутої) (1996 р.) [106].

У Декларації тисячоліття ООН від 8 вересня 2000 р. зазначено, що людство визнає свою колективну відповідальність за утвердження принципів людської гідності, справедливості і рівності перед всіма жителями Землі, особливо перед одними із найвразливіших – перед дітьми світу, яким належить майбутнє [87]. Далі були схвалені Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах (2002 р.) [269], Керівні принципи з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів (2005 р.) [146], та багато інших документів, а

ключовим джерелом нормативних положень і фундаментальних засад сьогодні стали Керівні принципи Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) (далі – Керівні принципи) [145]. У цих Керівних принципах міжнародною спільнотою виокремлено п'ять фундаментальних принципів дружнього для дитини кримінального процесу: (1) принцип ефективної участі; (2) принцип найкращих інтересів дитини; (3) принцип гідності; (4) захист від дискримінації; (5) верховенство права [145, с. 17–19]. Розглянемо їх докладніше.

1. Принцип ефективної участі. Уперше цей принцип щодо дітей втілений у ст. 12 Конвенції про права дитини. Традиційно зміст принципу асоціюється з правом вільно висловлювати власну думку без тиску у будь-якій формі, розуміти наслідки цих висловлювань, відмовитись висловлювати думку. Однак ефективна участь великою мірою корелюється з поінформованістю неповнолітнього. Розкриваючи зміст принципу участі, Керівні принципи наголошують, що передусім дитина має бути поінформованою про способи доступу до справедливого правосуддя та консультування. По-друге, її думці має бути приділена увага з урахуванням особливостей спілкування (абз.1 п. А розділу III); по-третє, вона повинна вважатися «повним носієм прав» та «мати право здійснювати всі свої права» (абз. 2 п. А розділу III) [145, с. 17–18]. Отже, інформованість (знання) дитини впливає на реалізацію усіх інших прав, а не тільки право говорити чи мовчати. Таким чином, ефективна участь можлива, коли дитина знає:

- про процедуру кримінального провадження загалом;
- про процесуальні права та обов'язки;
- про зміст підозри, обвинувачення, підстави затримання;
- про підстави та процес залучення законних представників, захисників, інших фахівців, роль кожного з них, конфіденційність спілкування і т. д.;
- про можливі наслідки певних дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні (сприяння досудовому розслідуванню, неявки за викликом, порушення умов застосування запобіжного заходу, оскарження тощо);

– про можливість і правові наслідки укладення угод у кримінальному провадженні;

– про зміст примусових заходів виховного характеру тощо.

ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на принцип ефективної участі у справах неповнолітніх, зокрема наголошував, що неповнолітній не тільки має право бути пасивним спостерігачем, але й бути заслуханим у суді («Муртазалієва проти Росії» [387], «Стенфорд проти Сполученого Королівства» [391]); представники державних органів мають дбати про зменшення страху дитини, сприяти здатності розуміння змісту обвинувачення, наслідків у вигляді покарання («Блохін проти Росії» [383]); потрібно забезпечити конфіденційний діалог захисника з клієнтом («Ходорковський та Лебедев проти Росії» [392]), адвокат не повинен перешкоджати висловленню обвинуваченим власних поглядів на сильні або слабкі сторони доказів у справі («Пулічіно проти Мальти» [388]).

Для ілюстрації роботи принципу ефективної участі в дії показовими є кейси, наведені П. Пархоменком у дослідженні «Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини» (2021 р.) [285]. Так, в одній справі було встановлено, що 11-літній хлопчина з низьким інтелектуальним рівнем розвитку для його віку був засуджений «дорослим» судом до позбавлення волі на два з половиною роки за замах на крадіжку мішка у жінки поважного віку, яка під час злочину впала і отримала перелом руки. ЄСПЛ підтвердив порушення ст. 6 Конвенції, аргументуючи свою правову позицію неможливістю дитини «повною мірою брати участь у суді», нерозумінням ним реальної ролі присяжних, необхідності справити на них хороше враження, відсутності усвідомлення ризику потрапити у в'язницю і т. д. (див. докладніше «*S. C. проти Сполученого Королівства*») [285, с. 18; 382]. В іншому випадку, у засудженні батька основу доказової бази становили показання неповнолітньої доньки, якій всупереч вимогам національного законодавства не роз'яснили те, що вона повинна говорити тільки правду і що вона має право не свідчити проти свого батька. Національний ВС ухвалив

виправдувальний вирок, вказуючи, що свідчення дівчинки не можна вважати допустимими через зазначені порушення. Натомість ЄСПЛ констатував, що свідчення заявниці були визнані неприйнятними саме через надмірно суворе застосування процесуальних норм, що не робили відмінності між дорослими і дітьми, відтак було встановлено порушення Конвенції (див. докладніше «*R. V. проти Естонії*») [285, с. 18; 381].

2. Принцип найкращих інтересів дитини. Керівні принципи, продовжуючи багатолітню традицію апелювання до найкращих інтересів дитини, вважають їх другим важливим елементом (п. В розділу III), упровадження якого засвідчує «дружній» характер кримінального правосуддя і має запобігти психоемоційному травмуванню дітей, які потрапили у сферу кримінальних процесуальних відносин. Важливим є наголос на тому, що цінністю є найкращі інтереси не тільки дітей-порушників, але й дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень або ж беруть участь у справі, наприклад, як свідки. Тут РС згадує знову питання посиленої уваги до думки дитини, повагу гідності дитини (хоча гідність далі виокремлено як автономний принцип), говорить про важливість усунути чинники, які загрожують фізичному чи психологічному добробуту дитини, необхідність збалансованого підходу у випадку залучення дітей до справи, аби уникнути конфлікту інтересів таких дітей (абз. 2–3 п. В розділу III) [145, с. 18].

Керівні принципи місять пряме посилання на правові, соціальні та економічні інтереси, не деталізуючи їх змісту, а також підкреслюють важливість «направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними» (абз. 4 п. В розділу III) [145, с. 18].

У науковій доктрині до конструкту «найкращі інтереси дитини» часто звертаються правники, також не заглиблюючись в їхню структуру та зміст, сприймаючи цей конструкт як щось «само собою зрозуміле» (Т. Мальована [210, с. 181], Н. Крестовська [179, с. 24], К. Саакян [358, с. 186–187] та ін.).

Щоправда, були спроби надати певне тлумачення цьому поняттю. Так, А. Бабешко стверджує, що цей принцип має значення, коли правова норма може мати різні інтерпретації. В такому випадку «застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкраще відповідає інтересам дитини». Це означає, що процес прийняття процесуальних рішень має передбачати щоразу оцінку можливого позитивного або негативного впливу на відповідну дитину або групу дітей, а правозастосовним органам щоразу слід пояснювати, яким чином те чи інше прийняте ними процесуальне рішення забезпечує реалізацію цього права (що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи) [9, с. 135]. Безпосередній зміст найкращих інтересів залишився нерозкритим.

Інший приклад – дослідження М. Менджул, в якому цитуються положення Європейської конвенції про здійснення прав дітей про те, що найкращі інтереси дитини слід розуміти як надання дітям прав та сприяння реалізації цих прав дітьми шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. Далі з усього сказаного формулюється висновок, що найкращими інтересами дитини є «пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини...», задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку. Схожу кореляцію найкращих інтересів дитини з потребами дитини (які саме не уточнено – М. В.) з урахуванням таких чинників, як вік, стать, стан здоров'я, особливості розвитку, життєвий досвід, родинна, культурна та етнічна належність і т. д., можна побачити і в Законі України «Про охорону дитинства» (ст.1) [221, с. 88–89].

У справі «*В. проти Сполученого Королівства*» ЄСПЛ також говорить, що кримінальне провадження має бути організоване в такий спосіб, щоб ураховувати принцип найкращих інтересів дитини, а це, своєю чергою, означає, що стосовно обвинуваченого слід ураховувати вік, рівень зрілості та інтелектуальні і емоційні здібності, а також вживати заходів для сприяння здатності розуміти та брати участь у провадженні [385]. Однак така правова позиція тільки частково дає відповідь на питання, що є найкращим для дитини. І хоча загальновідомо, що поняття «інтерес» походить від лат. *interest*, що означає важливий, значущий, досі не визначено ані в науці, ані в практиці, що є важливим і значущим для дитини, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин. Зрештою існує й думка, що це поняття має рамковий, орієнтовний характер, тож воно «не може містити вичерпного конкретного переліку таких інтересів», хоча й наголошується, що в контексті юрисдикційних проваджень визнається складність дотримання балансу у визначенні найкращих інтересів дитини, щонайменше у трьох вимірах: 1) при виборі відповідних обставин, елементів і гарантій; 2) під час вибору між захистом і розширенням прав і можливостей; 3) при урахуванні всіх елементів у процесі дорослішання дитини [101, с. 140]. Підсумовуючи, все ж вважаємо доцільним викласти авторське розуміння структури «найкращих інтересів дитини» і в такий спосіб започаткувати більш поглиблене з'ясування їх змісту, а відтак і підходів для оцінки ступеня їх врахування у кримінальному провадженні, про що було згадано в Керівних принципах.

Методологічною основою для побудови структури найкращих інтересів дитини стала піраміда потреб відомого американського психолога А. Маслоу, яка передбачає ієрархічну побудову з таких складових: фізіологічні потреби, безпекові потреби, соціальні потреби, потреба поваги та самоповаги, потреба самовираження [479]. Не вдаючись у докладне коментування вказаних елементів, вважаємо за слушне проектувати ці положення у сферу ювенальної юстиції та з урахуванням особливостей,

зумовлених кримінальними процесуальними відносинами, у структурі найкращих інтересів дитини розрізняти фізіологічний, соціальний, економічний, комунікаційний, психологічний та правовий компоненти.

Фізіологічний компонент є одним із базових і стосується сукупності умов, які забезпечують нормальне фізіологічне функціонування людського організму. Безсумнівно, згідно з теорією А. Маслоу, саме фізіологічні інтереси є найпотужнішими з усіх потреб. Дитина, яка відчуває голод, спрагу, депривацію сну, є в невідповідному для погоди і сезону, мокрому одязі та взутті, відчуває переохолодження або перегрів, потребу скористатися вбиральною, перебуває в хворобливому стані, потребує медичної допомоги і т. д., буде виявляти меншу концентрацію уваги, тривожність, не сприйматиме інформацію про свої процесуальні права та обов'язки, бажатиме, щоб усе швидше закінчилося і для того, ймовірно, намагатиметься зробити все, або ж навпаки – демонструватиме агресивність та неповагу як спосіб приглушити підсвідомі сигнали про фізіологічні потреби. Натомість дитина, яка задовольнила всі екзистенційні (пов'язані з існуванням) потреби, почуватиметься комфортно, більш ймовірно буде готова до ефективної співпраці з органами досудового розслідування чи суду.

До фізіологічних інтересів відносимо і почуття безпеки, яке дозволяє дитині бути вільною у своїх думках та поведінці, усвідомлюючи, що система кримінальної юстиції є передбачуваною та гуманною. Дитина є захищена від свавілля як з боку інших учасників кримінального процесу, так і з боку держави. Важливо тут акцентувати на тому, що йдеться про «дружню» до дитини модель кримінальної юстиції. У нашому правовому мисленні, на перший погляд, може видаватися дивною у XXI ст. необхідність прямої вказівки на заборону застосування жорстоких форм покарання щодо дітей, проте, за кримінальним законодавством Судану, Ірану, Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії, Тонги, дозволено карати неповнолітніх злочинців смертною карою [249, с. 123], що несумісне з ідеєю найкращих інтересів дитини.

Соціальні інтереси – це інтереси, пов’язані з позиціонуванням дитини у суспільстві. Дитина у кримінальному провадженні має почуватися як повноцінний суб’єкт, хоча із певними обмеженнями, але й з певними додатковими гарантіями дотримання належної правової процедури. Соціальний компонент пов’язаний із самоусвідомленням особи у суспільстві (Я-концепція), а також тим, як дитину сприймають інші. Саме тут актуалізується принцип поваги гідності дитини, рівності дітей, недопущення дискримінації тощо. І саме тут відзначається поширена залежність неповнолітніх від думки інших, особливо у середовищі дітей. Розуміння цієї особливості створило передумови для формування підходу про конфіденційність кримінального провадження щодо неповнолітнього, кримінального провадження за фактом вчинення сексуального насильства щодо дитини тощо, адже розголос певної інформації може нашкодити дитині. Додатково соціальний аспект інтересів дитини охоплює реалізацію права на освіту, доступ до культурної спадщини, на саморозвиток і вдосконалення.

Економічні інтереси об’єднують прагнення дитини бути учасником економічних відносин, мати можливість працювати для певних вікових груп, можливість володіти і розпоряджатися певним майном, заробітком, набувати право власності, одержувати подарунки, здійснювати певну, не заборонену законом, діяльність, яка приносить дохід.

Комунікаційні інтереси дитини полягають у реалізації можливості спілкування. Цей компонент вирізняється серед інших, адже в процесі свого розвитку для різних вікових груп мають застосовуватися різні підходи для комунікації. Ключовими в цьому питанні є використання мови, зрозумілої дитині; вміння налагодити позитивний комунікаційний контакт; емпатичне слухання тощо. Ювенальна спеціалізація фахівців органів кримінальної юстиції частково ґрунтується на тому, що уповноважені суб’єкти мають специфічні компетентності, серед яких – знання дитячої психології та комунікації. Від уміння якісно комунікувати з дитиною прямо залежить, як у ланцюговій реакції, сприйняття та розуміння дитиною порядку

процесуальних дій та їх наслідків, ефективна участь у провадженні, можливість використання в повному обсязі своїх процесуальних прав, доступ до справедливого правосуддя.

Психологічні інтереси дитини у кримінальному провадженні пов'язані з потребами: по-перше, диференційованого підходу до дитини з урахуванням її не тільки вікових, але й психоемоційних характеристик; по-друге, вибору відповідно до дитини тактичних прийомів взаємодії, впливу (переконання говорити правду, попередження про негативні наслідки певної поведінки, тривалість процесуальних дій тощо); по-третє, надання психологічної допомоги, що є важливим не тільки стосовно дітей-свідків чи дітей-потерпілих, але й дітей-підозрюваних, дітей-обвинувачених, які можуть також переживати подію кримінального правопорушення чи факт кримінального провадження як травматичний досвід, потребувати підтримки в посткримінальному періоді, або ж виявляють девіантну поведінку, що може бути коректована за сприяння фахівців.

Правові інтереси дитини полягають в отриманні правильної, максимально об'єктивної правової оцінки діянь, застосуванні належної правової процедури, реалізації гарантій захисту прав дитини у кримінальному провадженні. У цьому контексті важливо звернути увагу на те, що втручання з боку держави в сферу інтересів дитини має відповідати меті такого втручання та пропорційності вибору засобів. Сучасна парадигма кримінальної юстиції, дружньої до дитини, передбачає мінімізацію процесуальної репресії, розвиток різних альтернативних форм вирішення правового спору, стимулювання виховної та ресоціалізуючих складових щодо неповнолітнього правопорушника, підтримки та допомоги для неповнолітнього потерпілого чи свідка.

Підсумовуючи, важливо підкреслити, що, з огляду на комплексний характер принципу «найкращі інтереси дитини», вважаємо його фундаментальним для реалізації усіх інших принципів правосуддя, дружнього до дитини. Прикладами втілення цього принципу в

правозастосовній практиці стало, наприклад, встановлення першочергової пріоритетності розгляду справ щодо неповнолітніх осіб та завершення інших процедур в найкоротші терміни; надання належної уваги думці дитини; врахування умов виховання, навчання дитини; залучення законних представників, захисників, кваліфікованих педагогів, психологів, лікарів до проведення слідчих дій, ювенальна спеціалізація слідчих, прокурорів та суддів; впровадження механізмів медіації за участю дитини; встановлення обмежень щодо часу проведення та тривалості певних процесуальних дій; впровадження особливих заходів забезпечення і т. д.

Очевидно, що врахування найкращих інтересів дитини ще не означає абсолютно догоджати дитині в усьому. Цікавою у цьому контексті є аналогія (Д. Арчард, М. Сківенес), зміст якої полягає у перенесенні конфлікту зі зали судових засідань до кабінету лікаря. Лікар, який вважає, що слід робити операцію, оскільки це найкраще для дитини, може одночасно вважати, що дитина, яка не погоджується з його професійним судженням, є незрілою або не розуміє проблеми, і, відтак, недостатньо компетентна, щоб знати, що для неї найкраще. Тут виникає конфлікт між тим, що є найкращим для дитини, на думку лікаря, і тим, що бажає сама дитина і що, на її думку, відповідає її інтересам [463, с. 10].

Ю. Коломієць слушно підкреслює, що проблема вибору найбільш ефективних заходів впливу на неповнолітніх дійсно існує. Ба більше, навіть ООН підкреслює, що головний виклик у розробці керівних принципів як методологічної основи ухвалення судового рішення щодо молодих людей «впливає з невирішених протиріч філософського характеру між перевихованням і воздаянням по заслугах» [162, с. 868].

Дійсно, жодні міжнародні стандарти, якими б досконаліми вони не були, не здатні усунути потенційні конфлікти, що виникають між приватними інтересами дитини, і публічними інтересами системи кримінального провадження, але вони здатні встановити певні межі для «поля гри», з якої усі, бажано, мали б вийти переможцями.

3. Принцип гідності. Як слушно підкреслює О. Грищук, «ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу» [79, с. 6]. Н. Крестовська, досліджуючи аксіологію гідності дитини, підкреслює: «Усім цивілізованим людством гідність має сприйматися як моральна аксіома, як невід’ємна властивість кожної людини, що не залежить від її віку та інших індивідуалізуючих ознак, так і від минулої чи актуальної поведінки [177, с. 36].

Керівні принципи, говорячи про гідність дитини, презентують бінарний підхід: з одного боку, апелюють до таких концептів, як обережність, чутливість, справедливість, повага, розуміння ситуації, в яку потрапила дитина, як важливих аспектів в комунікації (принцип-настанова), з іншого – вказують на пряму заборону катувань, нелюдського та іншого поводження, що принижує гідність дитини (принцип-заборона) (абз. 1–2 п. С розділу III) [145, с. 18–19].

Д. Венке зазначає, що демонстрація поваги та підтримка гідності дитини є вельми важливими для виникнення почуття довіри у дитини до фахівців та державних службовців, з якими вона контактує. Фахівці та державні службовці своєю поведінкою і манерою спілкування повинні демонструвати, що поважають дитину як особистість та піклуються про неї і її добробут. Дотримання конфіденційності та процедурних гарантій також є виявом дотримання принципу гідності дитини [473, с. 39]. В. Кожан убачає гідність людини у сукупності таких якостей, як неповторність, моральність, свобода, рівність і самостійність, які, своєю чергою, визначають екзистенційну цінність людини для суспільства (об’єктивний аспект) та самоцінність (суб’єктивний аспект) [154, с. 14].

Очевидно, що частково зміст принципу гідність перегукується із визначеними нами соціальними, комунікаційними, психологічними інтересами дитини, що вбачається додатковим аргументом визнання концепту «найкращих інтересів дитини» принципом, що має акумулятивний

характер і є основою для різновекторних аспектів правореалізації та правосуб'єктності дитини у кримінальному провадженні.

4. Захист від дискримінації. Цей принцип виділено окремо від інших, що підкреслює значущість для світової спільноти питання толерантності та гарантування рівності у правах дітей не залежно від будь-якої ознаки: статі, раси, кольору шкіри, соціального або національного походження, релігійного віросповідання, політичних або інших переконань, соціального або національного походження, статусу чи посади одного з їх батьків або обох батьків тощо.

Заборона дискримінації є прикладом імперативної норми міжнародного права (*jus cogens*). У справі «Сампаніс проти Греції» ЄСПЛ визнав, що заборона дискримінації є надзвичайно важливим фундаментальним принципом, тому відмова особи від свого «права на недискримінацію» не може бути визнана допустимою і співмірною із загальними інтересом [389].

Окрім того, Керівні принципи наголошують на необхідності посилення уваги до дітей-мігрантів, дітей-біженців, дітей без супроводу, дітей, які шукають притулок, дітей-інвалідів, безпритульних дітей, дітей-ромів, дітей, які перебувають у спеціальних закладах (абз. 2 п. D розділу III) [145, с. 19]. На ґрунті такого диференційованого підходу сформувалося вчення про «пасивний обов'язок» та «активний обов'язок» держави щодо забезпечення прав дітей. Перший стосується заборони дискримінації, а другий – впровадження «позитивної дискримінації», що полягає у збільшенні уваги до потреб найбільш уразливих категорій дітей, зокрема в сфері кримінального правосуддя. Так, нагадаємо, ЄСПЛ у справі «Будан проти України» висловив правову позицію, що заборона дискримінації не повинна бути лише пасивним обов'язком, який забороняє всі форми дискримінації. Держава повинна вживати дієвих активних заходів, які здатні забезпечити рівні можливості для реалізації своїх прав усіма дітьми. На цій підставі ЄСПЛ визнав порушенням взяття неповнолітнього під варту

з огляду на те, що останній походить із бідної сім'ї, жебракує, а більш м'який запобіжний захід вважався недостатнім для забезпечення виконання процесуальних обов'язків [384].

5. Верховенство права. Останній принцип за викладом, але не останній за вагою, наче сумує все сказане, оскільки зорієнтований на встановлення тотожності верховенства права як дорослих, так і дітей. Погоджуємось із тезою В. Михайленко про те, що в понятті «верховенство права» переплітаються і загальнолюдські, і міжнародні, і цивілізаційні, і внутрішні державні, національні аспекти різні мотиви (правові, політичні, етичні, культурні); ідеї справедливості і добра; практичний юридичний досвід; досягнення правової науки; правові цінності і нарешті здоровий глузд. Разом усе це робить «верховенство права» досить динамічним, що не дозволяє втиснути його в межі будь-якої юридичної дефініції. Через таку складність і багатогранність цієї фундаментальної засади сьогодні відсутнє чітке визначення її змісту в кримінальному процесі. Згідно зі статистичними даними, верховенство права у кримінальному провадженні розуміють як дотримання прав і свобод людини 64 % опитаних адвокатів, 82 % слідчих-суддів та 79 % прокурорів, слідчих і детективів [227, с. 52–53, 60].

Безперечно, описаними принципами не вичерпується вся багатоманітність стандартів дружньої ювенальної юстиції, викладених у Керівних принципах. У цьому документі міститься низка важливих положень, що стосуються участі дітей у досудовому розслідуванні та судовому провадженні, виконанні судових рішень тощо. У науковій доктрині були спроби створення розширеного каталогу міжнародних стандартів дружньої до дитини ювенальної юстиції, однак єдиної позиції досі не вироблено. Так, А. Бабешко вирізняє десять концептуальних стандартів (найкращого забезпечення інтересів дитини, індивідуалізації, подвійного представництва, спеціалізації, забезпечення розуміння неповнолітнім, невідкладність здійснення кримінального провадження, небажане застосування тримання під вартою, захисту приватного життя

неповнолітнього, правило обмеженої гласності, принцип універсальності) [9, с. 135–138]. Н. Крестовська говорить про дванадцять таких принципів: принципи забезпечення найкращих інтересів дитини, поваги до людської гідності дитини, недопущення дискримінації дитини в контакті із законом, участі дитини у вирішенні справ, які її стосуються, верховенства права, спеціалізації юстиції щодо дітей, доступності та оперативності юстиції щодо дітей, участі суспільства в протидії правопорушенням дітей, проактивності у функціонуванні юстиції щодо дітей (проактивний підхід), пріоритету альтернативних засобів реагування на правопорушення дітей (відновний підхід), індивідуалізації підходу до дитини в контакті із законом, співрозмірності (пропорційності) у застосуванні заходів юридичної відповідальності дитини в конфлікті із законом [179, с. 24]. К. Саакян вважає головним принцип участі дитини у вирішенні справи [358, с. 186], крім того, окреслює принцип дотримання інтересів дитини, поваги до гідності та верховенства права [358, с. 186–187].

Важливо, що Керівні принципи містять застереження, що «під приводом кращих інтересів дитини» не можуть бути ані заборонені, ані звужені елементи належної правової процедури, зокрема принцип законності, презумпція невинуватості, право на справедливий судовий розгляд, право на захист, право на оскарження і т. д. (абз. 2 п. Е розділу III) [145, с. 19]. Очевидно, що тут враховано ситуацію потенційного ризику дій уповноважених осіб органів досудового розслідування, прокуратури чи суду всупереч установленим стандартам через вік чи психологічну незрілість дитини. РЄ, діючи на випередження, попереджає про недопустимість таких маніпуляцій з тлумаченням норм у правозастосовній практиці.

Окремої уваги заслуговує проблематика дотримання міжнародних стандартів у кримінальному провадженні, що стосуються дітей, які стали учасниками, свідками або жертвами збройного конфлікту. У ґрунтовному дослідженні «Огляд політики Міжнародного кримінального суду щодо дітей» (2020 р.) К. Бебія констатувала, що у своїй діяльності МКС також застосовує

чутливий до дітей підхід, в основу якого покладено відомий нам принцип «найкращого забезпечення інтересів дітей». Загалом уся політика цієї інституції ґрунтується на засадах правосуддя, дружнього до дітей, та сфокусована на забезпечення дітям-потерпілим та дітям-свідкам гарантій «з урахуванням їх уразливостей та особливостей». Важливо, що діти не просто визнаються «індивідуальними носіями прав, які вимагають особливо уважного підходу та захисту», але й вважаються членами *multigenerational community*, тобто міжпоколінної спільноти людей, порушення життєвого укладу яких має вплив на громаду та наступні покоління [20, с. 78, 80–81].

В умовах агресивної війни проти українського народу цей напрям набуває особливої гостроти та актуальності. Станом на 11.04.2023 р., за даними Національного інформаційного бюро, депортовано 19 384 дитини [93], хоча правозахисники вважають, що до Росії депортовано від 260 до 700 тисяч осіб, адже саме цю цифру назвала російська дитяча омбудсменка М. Львова-Белова [459]. За фактом незаконного насильницького переміщення дітей Офіс ГП передав МКС понад 40 томів матеріалів – більше 1000 сторінок [133]. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні у звіті від 16.03.2023 р. визнала випадки незаконного переміщення українських дітей на територію Росії такими, що «порушують міжнародне гуманітарне право» та «можуть бути воєнним злочином» [481]. Під час прес-конференції голова вказаної комісії Е. М'юсе зазначив, що «ми не виявили, що в Україні був геноцид» [234]. Проте вже 27.04.2023 р. Парламентська асамблея РЄ визнала депортацію та насильницьке переміщення українських дітей на територію Російської Федерації геноцидом та закликала МКС розглянути можливість кримінального переслідування за цей злочин. Асамблея також заявила про необхідність ретельної фіксації, збору та оцінки доказів злочину геноциду, як це передбачено Римським статутом та Конвенцією про геноцид, та підтримала розслідування та переслідування державної політики насильницького переміщення та

депортації українських дітей Російською Федерацією, а також потенційні дії України в МКС та Міжнародному суді ООН [283].

Слід також зазначити, що 17.03.2023 р. МКС визнав В. Путіна та М. Львову-Белову підозрюваними у незаконному примусовому переміщенні українських дітей та видав ордер на їх арешт [133]. 30.03.2023 р. стало відомо, що Організація з безпеки та співробітництва в Європі задіяла спеціальний «Московський механізм» для розслідування депортації Росією українських дітей під час війни [257].

Внаслідок повномасштабної збройної агресії росії станом на 11.04.2023 р. постраждало більше ніж 1415 дітей, загинуло 468 дітей та отримали поранення понад 947 дітей [452]. Проте це тільки офіційна підтверджена статистика. Водночас потерпілими від війни є не тільки ті діти, які отримали фізичні ушкодження, але і ті, яким було завдано моральної шкоди: були очевидцями звірств російських солдат, втратили близьких, житло тощо. Також до категорії потерпілих можна віднести дітей, які були вимушені залишити свої домівки та звичний уклад життя, виїхали до інших областей України чи за кордон. Усі ці діти можуть мати різні психічні та фізіологічні розлади внаслідок пережитого стресу.

Національним і міжнародним законодавством передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнних дій, однак якщо одна зі сторін не виконує зобов'язання, то реалізувати їх складно [89, с. 66]. Важливим є розроблення нових механізмів пошуку та повернення примусово вивезених дітей з України, збір і фіксація злочинів, вчинених російськими солдатами щодо дітей, для подальшого притягнення винних до кримінальної відповідальності.

В умовах збройного конфлікту уразливість дітей зростає, про що свідчить досвід Демократичної Республіки Конго, Уганди, Боснії та Герцеговини, Ліберії, Лівану, Східного Тимору та інших країн. Моніторингові місії під егідою ООН впродовж останніх 20 років підтверджують факти типових порушень проти дітей, таких як убивства, тілесні ушкодження, сексуальне насильство, вербування та використання як

солдат, викрадення тощо. Унаслідок воєнних дій кількість дітей, які опиняються на лаві обвинувачених або на лаві свідків/потерпілих, суттєво зростає. Міжнародна спільнота не могла це оминати увагою. Як наслідок, було напрацьовано низку рекомендацій, які докладно проаналізував та систематизував В. Пядишев у дослідженні «Діти у збройному конфлікті: досвід ООН щодо застосування правосуддя» (2021 р.) [451, с. 43–78]. Всі ці рекомендації можна розділити за двома напрямками: 1) рекомендації з організації допомоги дітям-жертвам військових злочинів в суді або трибуналі для сприяння правосуддю та запобігання або зменшення повторного психологічного травмування (йдеться про моральний та фізичний захист дітей-свідків та дітей-потерпілих у судовому процесі, забезпечення засади поінформованості, ефективності роботи комісій з установлення істини та примирення, відшкодування збитків тощо); 2) рекомендації щодо дітей, які з певних причин під час збройного конфлікту стали військовими злочинцями (йдеться про рекомендації щодо національного законодавства щодо реалізації процесуальних гарантій міжнародного гуманітарного права, захист дітей, які вчинили воєнні злочини і перебувають під вартою) [451, с. 66–70]. Ці міжнародні стандарти покликані сприяти творенню уніфікованої практики ставлення до дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин, стосуються тактики допиту дітей, заходів запобігання ретравматизації, заходів забезпечення безпеки, соціальної, психологічної та правової допомоги, спеціалізації фахівців, роз'яснювальної роботи, заборони застосування тортур і катувань, довічного ув'язнення чи смертної кари, впровадження заходів відновного правосуддя, доступу представників Міжнародного комітету Червоного Хреста і т. д.

Підсумовуючи, варто погодитися з висновками В. Романюка, який, резюмуючи дослідження чинників становлення та розвитку провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей як окремого виду провадження в кримінальному судочинстві України, відзначив, що, по-перше, поява диференційованої форми в стосунку до дітей є об'єктивним наслідком

сукупності низки історичних, соціальних, правових, психологічних чинників; по-друге, зовнішня форма існування особливих правил судочинства щодо дітей виразилась у поступовому розвитку та становленні окремого провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей; по-третє, ця особлива зовнішня форма є засобом адаптації кримінального судочинства до особливостей дитини; по-четверте, сутність охоронного режиму щодо дітей полягає у впровадженні додаткових юридичних гарантій їхніх прав, а мета такого провадження полягає у якнайкращому забезпеченні інтересів дитини [355, с. 126].

Наступним етапом учений вважав створення ювенальної юстиції, однак з часу проведення вказаного дослідження (2009 р.) можна з упевненістю говорити про формування в Україні, нехай часом недосконалої, моделі ювенальної юстиції як доконаний факт, а тому наразі актуальне не стільки питання про її екзистенцію, скільки про максимально можливе її наближення до міжнародних стандартів у цій сфері. Попри те, слід розуміти, що абстрактні норми залишаються декларативними, мертвими постулатами на папері, без належної правозастосовної практики. Відтак наступним кроком уперед має бути не тільки правове забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, але й проєкція у практичну площину, правову культуру і правову свідомість сучасного та майбутніх поколінь правників та всього суспільства.

1.3. Зарубіжний досвід кримінального провадження, дружнього до дитини

Розробка на міжнаціональному рівні стандартів правосуддя, дружнього до дитини, не матиме сенсу, якщо на національному рівні вони не будуть утілені як у нормативно-правовій площині, так і в правозастосовній практиці. Кожна цивілізована, демократична і правова держава, використовуючи ці стандарти як орієнтир для реформ, а також власні традиції, вибудовує

правовий механізм забезпечення найкращих інтересів дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин. Аналіз зарубіжної практики дозволяє визначити найбільш успішні інструменти захисту прав дітей, оцінити перспективи, потенційні ризики та переваги їх запозичення. Також слід уникати тотального копіювання чужого досвіду, адже на ефективність та дієвість новел впливає не тільки механічна зміна юридичної конструкції, але й соціокультурний «грунт», національний менталітет, історичні, економічні та соціальні передумови.

Зарубіжну практику організації та функціонування ювенальної юстиції досліджували: А. Бабешко [9], Ю. Жмур [111], О. Ільченко та В. Петренко [132], О. Крукевич [181], І. Міщук [233], О. Ригіна [341], В. Романюк [347] та ін.

Серед учених вказаного напрямку варто виокремити вузькоспеціалізовані дослідження А. Дзюби щодо досвіду Німеччини [90; 91; 92], Т. Пономарьової щодо досвіду Польщі [301], а також науковий доробок Є. Назимка, який не одну працю присвятив проблематиці кримінальних та кримінальних процесуальних аспектів відповідальності неповнолітніх за законодавством Японії [242], Ірландії [240], Австралії [247], Кіпру [248], а також таких екзотичних держав, як Беліз [246], Ісламська Республіка Афганістан [245], В'єтнам [239], Пакистан [244], Гаяна [243].

Про англо-саксонську, континентальну та скандинавську моделі ювенальної юстиції писали І. Басиста, С. Розкошинська, І. Палійчук [18, с. 147], М. Дуженков [102, с. 198], М. Карпенко, Л. Бойко [138, с. 62], Н. Крестовська [178], В. Романюк [347, с. 19], Н. Устрицька [398, с. 47] та ін.

Проведене дослідження підтвердило обґрунтованість періодизації розвитку моделей ювенальної юстиції, яка запропонована В. Шмідтом та схвально оцінена Т. Дмитришиною:

перший етап (перша пол. ХХ ст.) характеризувався формуванням фундаменту класичної моделі ювенальної юстиції, умовно номінованої в науковій доктрині «гуманітарним патерналізмом»;

другий етап (60-70 р. ХХ ст.) характеризувався кризою класичної моделі, розвитком правового реалізму та посиленням каральної функції щодо дітей;

третьої етап (70-90 р. ХХ ст.) характеризувався лібералізацією та посиленням ролі менеджменту ювенальної юстиції, що вбачалося у прагненні вирішити соціальні проблеми в цілому;

четвертий етап (90 р. ХХ ст. – ХХІ ст.) характеризувався розвитком нових форм ювенальної юстиції, зокрема відновного правосуддя, сімейно зорієнтованих підходів тощо [95, с. 211–212].

Вважаємо, що цю періодизацію можна продовжити *п'ятим етапом*, який розпочинається з дня прийняття Керівних принципів Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.), та триває до сьогодні. Цей період характеризується запровадженням «дружніх» практик, врахуванням віку, потреб та інтересів дитини-учасника кримінального провадження.

Пропонуємо розглянути більш докладно зміст окремих національних моделей ювенальної юстиції.

Більшість фахівців погоджуються, що в основі витоків системи ювенального правосуддя у США лежала доктрина «*parens patriae*» (батьківської опіки або патерналізму) [95, с. 212; 233, с. 88; 341, с. 65]. Така модель «батьківської турботи» означала, що держава має піклуватися про дітей, виконуючи в такий спосіб або допоміжну роль у батьківському вихованні, або головну роль, замінюючи батьків, опікунів, піклувальників, якщо того вимагає ситуація. Є. Назимко та С. Лосич називають таку модель «реабілітаційною» або «моделлю, орієнтованою на забезпечення благополуччя», характерним для якої була значна вага принципу індивідуалізації покарання, економії процесуальної репресії та особа правопорушника. Однак вади цієї моделі стали очевидними у 60-х роках ХХ ст., коли реабілітаційні або терапевтичні заходи отримали загальну суспільну оцінку як «безрезультатні», адже значно зріст рівень ювенальної злочинності. На цьому ґрунті відбулась трансформація моделі «батьківської турботи», поворот ухвалення вироків з огляду не стільки на особу неповнолітнього

правопорушника, скільки на факт протиправного, суспільно небезпечного, караного діяння. Це, своєю чергою, призвело до появи нової змішаної «карально-реабілітаційної нормативної моделі» [249, с. 124].

Результати дослідження Т. Дмитришиної формують уявлення про функціонування американської ювенальної юстиції сьогодні. У більшості штатів існує система ювенальних судових органів, незалежна від системи загального правосуддя. Управління цією системою здійснюється соціальною службою: 1) Агентством соціальної служби (у 23 штатах); 2) службою з роботи із сім'єю і дітьми (у 6 штатах). В 11 штатах система ювенальної юстиції підконтрольна системі правосуддя. Правосуддя у справах неповнолітніх має дві мети: реабілітацію дитини та гарантування громадської безпеки. Додатково у рамках такого кримінального провадження працюють такі органи, як поліція, офіцери пробації, прокурори, захисники, ювенальні судді, соціальні працівники [95, с. 212].

Цікаво, що мінімальний вік кримінальної відповідальності в США (як, до слова, і в Австралії) встановлено на рівні 7 років. Утім, кожний американський штат додатково може встановлювати свої вікові межі притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, як зазначає А. Павловська, у кримінальних кодексах Колорадо й Луїзіани зазначений 10-річний вік, а у кримінальному кодексі штату Джорджія, Міннесоти – 14 років [276, с. 167, 170]. Особа, що досягла 14-річного віку, відповідає за вчинене нею злочинне діяння в повному обсязі, але до цього віку діє «спростовна презумпція «нездатності» вчинити злочин», що ґрунтується на оцінці потенційної готовності дитини розуміти свої дії та наслідки своїх дій. Тож докази того, що неповнолітній у певному віці вже розумів протиправність свого вчинку, мають бути тим більше вагомими й значущими, чим молодша особа. У діапазоні від 7 років така презумпція поступово втрачає силу і зникає зовсім, коли особі виповнюється 14-ть [276, с. 170].

Першою значущою особливістю англійської моделі, як відзначає Н. Лесько, є значна кількість нормативно-правових актів, присвячених

урегулюванню функціонування юстиції щодо дітей [198, с. 110]. В Англії також упродовж десятиліть діяла доктрина «*doli incapax*» (нездатності до злочинних намірів), яка передбачала, що діти у віці 10-13 років не завжди можуть розрізняти категорії «правильне» і «неправильне». Сторона обвинувачення мала обов'язок довести в суді, що неповнолітній знав, що вчинене діяння було справді протиправним, а не просто шкідливим чи пустощами. Втім, у 1998 р. доктрина «*doli incapax*» була скасована, вік кримінальної відповідальності знизився до 10 років і становив чи не найменший поріг у Європі [469, с. 8].

Другою особливістю є те, що справи щодо дітей-правопорушників розглядають британські спеціалізовані суди. За словами Т. Дмитришиної, йдеться про спеціальний тип магістратського суду, в якому справи розглядають або три магістрати, або один окружний суддя. Цей вид судочинства відрізняється від загального порядку кримінального провадження меншою формальністю та більшою конфіденційністю [95, с. 214]. Представники цього суду не є правниками за фахом, призначаються лорд-канцлером [198, с. 110]. Неповнолітні, обвинувачені у вчиненні тяжких злочинів, підсудні суду Корони [469, с. 16–17].

Додатково варто підкреслити, що представництво інтересів дитини адвокатом не є обов'язковим навіть тоді, коли йдеться про неповнолітнього обвинуваченого. Натомість велика увага зосереджується на інституті посередництва та участі медіаторів у кримінальному процесі. Чутливий до дитини підхід та забезпечення найкращих інтересів реалізується через урахування думки дитини про спосіб дачі показань та місце проведення опитування (удома, в автомобілі, в школі) [466, с. 46]. На вибір пропонується чотири способи допиту: допит у дружній до дитині обстановці з фіксацією на відео; онлайн-допит, під час якого дитина перебуває за межами зали суду; допит у залі суду, але за спеціальним екраном, що перешкоджає візуальному контакту дитини-потерпілого чи дитини-свідка з підсудним; допит у залі суду без спеціального екрану. Для допомоги під час допиту активно залучається

медіатор і Служба підтримки свідків злочинів. Остання проводить ознайомчі візити до судів, надає підтримку дітям-свідкам під час судового розгляду, забезпечує перебування свідків в окремих залах для очікування, переміщення окремим входом до зали суду, організовує проведення неофіційних зустрічей із суддею без судових мантий й перук, розміщення дитини поруч із суддями, а не на лаві підсудних чи поруч з підсудними, спілкування «неюрідичною», зрозумілою дитині мовою тощо. Також під час допиту можуть використовуватись спеціальні буклети й матеріали для дитини відповідного віку [466, с. 65, 70]. Цікавим є й те, що в британському кримінальному провадженні передбачена можливість проведення допиту без згоди батьків/опікуна неповнолітнього потерпілого від злочину, якщо він не бажає давати показання в присутності батьків/опікуна і є достатньо зрілим для прийняття такого рішення, або якщо існують обставини, які можуть йому загрожувати чи «примусити мовчати» [462, с. 19]. Така поведінка дитини може бути детермінована почуттям страху, сорому, іншими чинниками. Британський досвід в окремих аспектах видається цінним з точки зору перспективи використання в українській правозастосовній практиці.

Розглядаючи модель ювенальної юстиції у **Франції**, дослідники традиційно апелюють до Ордонансів (1945 р. та 1951 р.) як до ключових актів, що визначають питання матеріального та процесуального характеру щодо участі неповнолітніх у кримінальному процесі, а також звертають увагу на такий елемент ювенальної юстиції, як «соціальне досьє» [102, с. 199; 132, с. 149, 150; 198, с. 109; 233, с. 88; 347, с. 19; 380, с. 95]. Такий документ готується для ювенального суду та надає змогу зрозуміти середовище проживання, виховання, навчання дитини.

30.09.2021 р. набув чинності Кримінальний кодекс щодо неповнолітніх (Code de la justice pénale des mineurs), у якому об'єднані положення кримінального права та кримінального процесу, які стосуються участі неповнолітнього у кримінальному провадженні. Кодекс спрямований на пом'якшення заходів, які застосовуються до неповнолітніх, пришвидшення

процедури розгляду справи та компенсації шкоди потерпілим, покращенню спеціалізації фахівців, які працюють з дітьми. Важливим є те, що кодексом передбачено неможливість призначення покарання дитині віком до 13 років (ст.ст. L11-1, L11-4), забезпечується участь одного і того ж адвоката, судді та педагога упродовж усієї процедури кримінального провадження, прийняття рішення про компенсацію потерпілому протягом 3 місяців та інші положення [468; 478]. Значну увагу у кодексі приділяється аудіофіксації показань дитини, яку взято під варту. Якщо з технічних причин такий запис не здійснюється, то про це негайно повідомляється прокурор чи слідчий суддя (ст. L413-12). Використання аудіозапису можливе лише під час розслідування або в суді першої інстанції, у разі суперечки щодо змісту протоколу допиту (ст. L413-13). У випадку трансляції такого аудіозапису щодо особи може бути застосовано покарання у вигляді позбавлення волі на один рік із штрафом у розмірі 15 000 євро (ст. L413-14) [468].

Особливістю французької моделі є те, що особисто суддя займається не тільки дітьми-правопорушниками, але й дітьми, які потрапили в соціально небезпечну ситуацію ще до вчинення кримінального правопорушення. Отож, значний обсяг роботи ювенальний суддя виконує поза судовою залом, у своєму кабінеті. Саме там налагоджується контакт із дитиною, спільно з нею розглядаються шляхи виходу з правової ситуації за участю представників різних соціальних служб. З огляду на це, часом французьке ювенальне правосуддя називають «кабінетним правосуддям» [380, с. 95]. Цей досвід є досить успішним, що дає змогу вважати обґрунтованими переконання М. Дуженкова про те, що саме французька модель є найбільш прийнятною для України [102, с. 199].

Ювенальна юстиція **Німеччини** конструюється з розгалуженої системи ювенальних судів, соціальних служб, спеціалізованих поліцейських, численних неурядових організацій, діє закон про спеціальних ювенальних прокурорів [260, с. 14]. До фахівців усіх цих служб та відомств встановлюються вимоги щодо наявності досвіду виховної роботи, обізнаності

в педагогіці, підлітковій психології, соціології та кримінології [347, с. 20]. За словами А. Дзюби, німецька модель вирізняється посиленою роллю позасудових і неюрідичних органів, на які покладаються службові, допоміжні функції, спрямовані на попередження ювенальної злочинності. Вчена констатує, що протягом історичної еволюції системи ювенальної юстиції ці служби, органи, установи поступово витісняли суд, оскільки головний акцент ювенальної юстиції поступово зміщувався від здійснення правосуддя до виконання виховної функції щодо неповнолітніх, яка визнається пріоритетною [92, с. 66].

Схожу тенденцію описують О. Ільченко та В. Петренко щодо посилення виховної ролі ювенального захисника, хоча вчені й зауважують, що часто адвокати не в змозі дотримуватися «виховної спрямованості», тому їхня участь з цієї позиції часто є формальністю [132, с. 149]. Такий підхід перегукується з ранньою американською моделлю «батьківської опіки», що виявляється у втіленні в законодавстві принципу «освіта перед покаранням», на що вказує Т. Дмитришина [95, с. 216]. Аналогію з американською моделлю проводить І. Міщук, щоправда, вказуючи, що німецька модель ювенальної юстиції є синтезом ювенальних систем США та Франції з акцентом на альтернативні способи вирішення конфліктів за участю неповнолітніх [233, с. 90].

У Німеччині допит неповнолітніх учасників кримінального процесу на досудових стадіях проводиться в територіальних органах поліції в дружніх до дитини умовах. Під час допиту дітей присутній психолог. Для німецьких кімнат допиту дітей типовими є барвисті стіни, спеціальне умеблювання та іграшки; обладнання пристроями для відеозапису та аудіозапису; наявність суміжних кімнат для моніторингу (за дзеркальним екраном); допоміжних засобів, як-от анатомічні ляльки. Варто зазначити, що станом на 2017 р. тільки в деяких судах Німеччини наявні спеціальні зали для судових засідань щодо дітей, а також дружні до дитини кімнати очікування, зокрема у Вищому регіональному суді Берліна і Вищому регіональному суді Баварії. Такі зали

обладнані дитячим столом, стільцем, камерою і ТВ-екраном, а при проведенні судового засідання дітям пропонують антистресові м'ячки. Дитячі зали для очікування суду оформлені у вигляді ігрових кімнат з книгами й іграшками [465, с. 30, 32, 48]. Відповідно до Інструкції з кримінального провадження та провадження у сфері штрафів (Richtlinien für das Strafverfahren und das Bußgeldverfahren (RiStBV)), існує вимога швидкого розгляду статевих злочинів щодо неповнолітніх потерпілих. Для допиту такої дитини рекомендується залучити експерта, який має спеціальні знання та досвід у галузі дитячої психології (ст. ст. 221-222) [483].

Учені (М. Карпенко, Л. Бойко, В. Романюк) вважають систему кримінальної юстиції у **Нідерландах** прозорою і вмотивованою, хоча її особливістю є відсутність спеціалізованого законодавчого врегулювання. Інституції, які залучені до правосуддя у справах дітей, мають спеціалізацію. При Міністерстві юстиції функціонує Рада із захисту дітей, яка займається підготовкою соціально-психологічної характеристики дітей, наданням відповідної інформації ювенальному судді, наглядом за дотриманням прав дитини під час досудового та судового процесу. Діють також недержавні центри пробації. Функції відновного правосуддя покладені на спеціально підготовлених офіцерів поліції у справах неповнолітніх та громадські організації [138, с. 62; 347, с. 20–21]. Кримінальний процесуальний кодекс Нідерландів (Wetboek van Strafvordering) містить окремий розділ щодо здійснення кримінального процесу у справах щодо неповнолітніх підозрюваних (Книга четверта, розділ 2), а також окремі норми щодо участі неповнолітнього потерпілого чи свідка (ст. ст. 51а, 131, 165а). Покарання може бути призначене дитині віком від 12 р. (ст. 486) [485].

Дослідження підтверджують, що перші ювенальні суди в **Італії** з'явилися ще в 1934 р., однак, на противагу німецькій чи нідерландській системам, італійська Феміда тривалий час не була чітко зорієнтована на гуманістичну парадигму правосуддя щодо неповнолітніх. Проте сьогодні ця система зазнала трансформацій, які актуалізують питання емоційної та

психологічної підтримки дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин; врахування індивідуальних особливостей неповнолітнього злочинця; конфіденційність процесу; право на отримання інформаційних роз'яснень процесуальних прав. До дітей-правопорушників рідко застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Натомість надається перевага накладенню обов'язку перебувати вдома чи в освітньому закладі [95, с. 216].

Італія є державою, кримінальне процесуальне законодавство якої не лише детально регламентує право неповнолітнього учасника та його представників на інформацію і його зміст, але й визнає недійсними будь-які процесуальні дії, вчинені без дотримання такого права [482, с. 22]. До інформування неповнолітнього учасника кримінального провадження та його батьків чи опікунів залучені не тільки прокурор, суддя, захисник, але й соціальні служби.

Особливостями проведення допиту дітей в Італії є те, що допит неповнолітнього потерпілого може бути проведений не представником органу досудового розслідування, прокуратури чи суду, а безпосередньо психологом, призначеним поліцією, прокурором чи суддею, хоча це не виключає можливість повторних допитів; в окремих випадках (сексуальне насильство, торгівля людьми і т. д.) допит дитини-свідка чи дитини-потерпілого має обов'язково фіксуватися аудіо- або відеотехнікою; дитина до 14 р. не несе відповідальності за давання неправдивих показань [484, с. 8]; перед допитом або протягом 24 годин після його завершення проводиться медичне обстеження дитини для того, щоб отримати достовірну інформацію про стан її фізичного і психологічного здоров'я; допит дітей проводиться окремо від дорослих у спеціально обладнаному приміщенні в обстановці, дружній до дитини, за участю інколи двох психологів, медіатора [482, с. 37].

Особливістю бельгійської моделі ювенальної юстиції є сімейний суд як інституція, визначена уповноваженою вирішувати справи щодо дітей-

правопорушників. Таким чином, у **Бельгії** функціонує «суд змішаної, причому комплексної, юрисдикції – кримінальної, цивільної, сімейної». Не менш значущою особливістю є також те, що можливість альтернативи судовому процесу із залученням судових органів – адміністративний процес для окремих категорій справ [347, с. 21].

Характерною особливістю скандинавської моделі (**Норвегія, Ісландія, Данія, Фінляндія, Швеція**) вважається те, що, по-перше, тут відсутні окремі судові інстанції для неповнолітніх правопорушників, по-друге, зосередження уваги на профілактичній та соціально-реінтеграційній спрямованості впливу на неповнолітніх як основі забезпечення благополуччя дітей. Покарання у вигляді тюремного ув'язнення є надзвичайно рідкісним для правозастосовної практики. Натомість достатньо розвинута різновекторна взаємодія територіальних громад, правоохоронних органів, служб на місцевому рівні у питанні попередження ювенальної злочинності [233, с. 90; 249, с. 125; 347, с. 21].

За межами європейського та американського континенту цікавим є досвід **Японії**. Закон «Про неповнолітніх» (1948 р.), або Шоненьо, став основою для впровадження «сімейної моделі кримінальної юстиції» через її виховну спрямованість, упровадження виключної юрисдикції сімейного суду справ неповнолітніх, передачі неповнолітніх під нагляд служби пробації, створення спеціальних загальнонаціональних громадських організацій із протидії делінквентності підлітків [242, с. 174].

Поліція або прокурор після закінчення досудового розслідування передають кримінальне провадження щодо неповнолітнього до Сімейного суду, юрисдикція якого поширюється на неповнолітніх віком від до 19 років, а також молодих людей, які не досягли 20 років. Усі фахівці цієї інституції мають спеціальну освіту щодо роботи з неповнолітніми. За аналогією до французького «соціального дос'є» тут проводиться «соціальне розслідування» з вивчення умов життя та виховання, психічного та психологічного розвитку [95, с. 217].

Відтак можна погодитися з висновком учених (Т. Спіріна, Т. Лях та В. Петрович, Н. Лесько) про те, що японська ювенальна юстиція має чітко виражену захисну, а не каральну дію. Закон не містить жодного положення про покарання дитини, водночас багато уваги приділено важливості перевихованню навіть тоді, якщо він свідомо цього не бажає [380, с. 95; 198, с. 109].

Безперечно, дослідження закордонного досвіду функціонування системи ювенального правосуддя та його «дружніх» до дитини атрибутів можна продовжувати, проте проведене дослідження дає змогу сформулювати певні проміжні висновки. По-перше, існує кілька основних моделей ювенальної юстиції, зміст яких визначається різними пріоритетами. По-друге, формування певної моделі на національному рівні в межах певної країни є історично та соціально-культурно обумовленим, динамічним процесом, проходить різні етапи, презентуючи «коливання» в цих пріоритетах, наприклад, від лояльності до суворої відповідальності, від суворості до механізмів відновного правосуддя, від покарання до реабілітації тощо. Загалом моделі ювенальної юстиції можна класифікувати за такими критеріями:

залежно від способу правової регламентації: 1) регламентація в межах КПК; 2) регламентація за допомогою окремого закону чи інших актів;

залежно від способу організації державних органів ювенальної юстиції: 1) модель загального порядку кримінального провадження з окремими елементами ювенального особливого порядку, в якій справи дітей розглядаються органами кримінального суду; 2) модель особливого порядку кримінального провадження за участю дітей, в якій справи дітей розглядаються спеціалізованими ювенальними суддями загальних судів або ж суддями спеціально створених автономно існуючих ювенальних кримінальних судів; 3) модель спеціального порядку, в якій справи дітей розглядаються сімейними, адміністративними, магістратськими судами чи іншими уповноваженими органами поза межами системи кримінальної юстиції;

залежно від пріоритетності завдань: 1) модель «батьківської опіки», в якій державні органи уособлюють батьківську турботу до дітей-учасників кримінального провадження, що вбачається у лояльному ставленні, посиленні уваги до благополуччя дитини; 2) модель карально-виховна, в якій увага зосереджена на відповідальності дітей та застосуванні до них каральних заходів, з розширенням виховної функції, відновного правосуддя, економії репресії з урахуванням умов життя та виховання дитини; 3) модель соціально-реабілітаційна, в якій основна увага зосереджена на попередженні ювенальної злочинності та доланні соціальних наслідків правопорушення дітей, відновленні важливих соціальних зв'язків, реабілітації, впровадженні корекційних програм, соціального патронажу, наданні всебічної допомоги (психологічної, медичної, соціальної, правової тощо) дитині-учаснику кримінальних процесуальних відносин; 4) модель змішана, яка об'єднує окремі компоненти вказаних моделей у різних комбінаціях.

По-третє, сьогодні вкрай складно знайти державу, в якій би функціонувала певна модель у «чистому» вигляді. Типовим для сучасних правових систем є їх конвергенція та об'єднання навколо єдиних цінностей щодо участі дітей у кримінальному провадженні. Цей висновок підтверджують висловлені в науці сигнали про помітну тенденцію до створення та функціонування саме змішаних систем ювенального правосуддя, які б рівною мірою охоплювали, з одного боку, елементи традиційної офіційної юстиції, а з іншого – елементи моделей, орієнтованих на забезпечення благополуччя дітей [249, с. 123]. Відтак можна стверджувати, що, попри відмінності в характері регуляторного впливу, організації діяльності судових органів тощо, більшість проаналізованих країн сьогодні презентують змішану модель ювенального правосуддя, ядро якої становлять найкращі інтереси дитини.

Висновки до розділу 1

Виконане дослідження теоретичних основ кримінального провадження, дружнього до дитини, дає змогу сформулювати такі висновки.

По-перше, останніми роками спостерігається посилення уваги спільноти науковців, урядовців, законодавців та практиків у сфері кримінального правосуддя до питання ювенальної юстиції, адже сьогодні доволі актуальне завдання щодо формування власної моделі ювенального правосуддя, яка б утілювала міжнародні стандарти, кращі зарубіжні практики, а головне – реалізувала своє призначення: забезпечити справедливість, балансує між потребою покарання за діяння та потребою виховання і реабілітації дітей-правопорушників, а також гарантує правову допомогу та соціальну підтримку дітям-свідкам та дітям-потерпілим. Дослідження також довело, що проблематика щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, підсудних тривалий час була пріоритетною, однак згодом фокус уваги змістився і на сферу кримінальних процесуальних відносин за участю неповнолітніх свідків та потерпілих.

По-друге, витоки концептуалізації правосуддя, дружнього до дитини, можна знайти ще в пам'ятках римського права, але потужними знаковими подіями в історичному контексті стали: (1) поява першого ювенального суду в США (1899 р.) з окремою персональною підсудністю, що дало поштовх для інших країн, сповідуючи гуманістичні цінності та особливе турботливе ставлення до дитини, дбаючи про майбутнє суспільства та загальне благо, аналогічно реформувати систему кримінального провадження щодо дітей; (2) схвалення міжнародною спільнотою низки документів, які регламентували стратегічний напрям гуманітарної

політики у сфері захисту дітей, які перебувають у конфлікті або у контакті з законом.

Йдеться, зокрема, про Декларацію прав дитини (1959 р.); Міжнародні пакти про громадянські та політичні права (1966 р.) та про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Декларацію про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (1974 р.); Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985 р.); Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) (1990 р.); Правила щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила») (1990 р.); Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (1996 р.); Європейську соціальну хартію (переглянуту) (1996 р.); Керівні принципи Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) і т. д.

Ці документи, а також судова практика міжнародних судових органів (МКС, ЄСПЛ тощо) стали джерелом міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, під якими пропонується розуміти систему імперативних та рекомендаційних норм, принципів, правових позицій і мінімальних вимог до кримінального провадження, в якій центральним завданням є забезпечення найкращих інтересів дитини, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин, незалежно від її процесуального статусу.

Аналіз змісту цих джерел дає змогу стверджувати, що сучасна гуманістична парадигма ювенального правосуддя ґрунтується на принципах: ефективної участі; забезпечення найкращих інтересів дитини; гарантування поваги гідності та захисту від дискримінації, а також забезпечення верховенства права. У цьому контексті обґрунтовується позиція, що принцип забезпечення найкращих інтересів дитини є фундаментальним, адже всі інші принципи спрямовані на захист певних конкретизованих інтересів дитини. Окрім того, зазначено, що в науковій

доктрині конструкт «найкращі інтереси дитини» часто застосовують правники, також не заглиблюючись в їхню структуру та зміст, сприймаючи цей конструкт як щось «само собою зрозуміле». З огляду на це, вважаємо слушним запропонувати у структурі найкращих інтересів дитини розрізняти фізіологічний, соціальний, економічний, комунікаційний, психологічний та правовий компоненти.

Прикладами втілення цього принципу в правозастосовній практиці стало встановлення першочергової пріоритетності розгляду справ щодо неповнолітніх осіб і завершення інших процедур у найкоротші терміни; надання належної уваги думці дитини; врахування умов виховання, навчання дитини; залучення законних представників, захисників, кваліфікованих педагогів, психологів, лікарів до проведення слідчих дій, ювенальна спеціалізація слідчих, прокурорів та суддів; упровадження механізмів медіації за участю дитини; встановлення обмежень щодо часу проведення та тривалості певних процесуальних дій; впровадження особливих заходів забезпечення тощо. Попри те, підкреслено, що врахування найкращих інтересів дитини не означає абсолютно догоджати дитині в усьому.

Йдеться про баланс бажаного, необхідного і допустимого. Також наголошується, що жодні міжнародні стандарти, якими б досконаліми вони не були, не здатні усунути абсолютно всі потенційні конфлікти, що виникають між приватними інтересами дитини, і публічними інтересами системи кримінального провадження.

По-третє, дослідження зарубіжного досвіду низки країн (США, Англія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Японія, Данія, Швеція, Фінляндія) щодо організації функціонування системи ювенальної юстиції підтвердило тенденцію до об'єднання цих країн навколо ідеї забезпечення найкращих інтересів та благополуччя дитини, приділення значної уваги питанням соціальної реабілітації, спеціалізації персоналу, посилення ролі медіатора, впровадження процедур відновного правосуддя,

що в сукупності дає підстави говорити про творення змішаних моделей, в межах яких реалізується і «батьківська турбота», і виховно-каральна функція, і широкі програми соціальної реабілітації, корекції, патронажу, підтримки із залученням неурядових організацій і служб для дітей, які стали учасниками кримінальних процесуальних відносин. Досвід окремих країн є цінним з точки зору перспективи розвитку кримінального провадження, дружнього до дитини, в Україні.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ, В УКРАЇНІ

2.1. Правові гарантії дотримання прав дитини у кримінальному провадженні

Дитина є носієм певного комплексу прав і свобод у кримінальному провадженні, однак якщо держава не створить механізму, здатного забезпечити їх ефективну реалізацію, то вони залишаться декларативними положеннями Конституції та галузевого законодавства. Гарантії є своєрідним «ключем», який відмикає двері можливостей скористатися або не скористатися на розсуд суб'єкта-носія певними правами в певній конкретній ситуації. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність різновекторних об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, а також на усунення потенційних загроз та перешкод для їх повного і належного здійснення [174, с. 81].

У загальній теорії права численні роботи присвячено розробці питань гарантій прав та свобод людини (С. Булавіна [34], О. Куций [189], І. Магновський [206], В. Новіцький [255], П. Рабінович [334; 335; 336], Б. Стахура [395] та ін.). У процесуальній науці проблематику гарантій розробляли В. Бубир [31], В. Букач [33], В. Зуєв [128], О. Кучинська [190], О. Мартовицька [214], Г. Остафійчук [273], В. Сердюк [367], В. Тертишник [401; 402], Т. Фоміна [417], І. Цилюрик [426], В. Щерба [450], Г. Юдківська [453] та інші.

Дослідженню гарантій прав дитини присвятили свої праці О. Китайка [148, с. 50–51], О. Кочура [174], Г. Тетерятник [403], Г. Толкачова [407, с. 67] та інші.

У Великій українській юридичній енциклопедії надано визначення гарантій прав людини як системи загальних і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх усебічної охорони та захисту від порушень. Загальними гарантіями прав людини вважаються політичні, соціально-економічні, ідеологічні, юридичні (національні та міжнародні). До національних юридичних гарантій віднесено правові процедури реалізації прав людини, в основі яких лежать основоположні процесуальні права; інституціональні та судові гарантії. До міжнародних юридичних гарантій віднесено універсальні та регіональні [41, с. 53].

Сьогодні у теорії права відсутній єдиний підхід до системи гарантій прав людини і громадянина. Так, В. Шишко та М. Шевців пропонують застосовувати до гарантій прав і свобод людини і громадянина таку класифікацію: за сферою дії – внутрішньодержавні (національні) та міжнародні; за способом викладення – прості, складні та змішані; за підставою правового становища особи – загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та спеціальні, або юридичні (реалізація прав, охорона прав, захисту прав) [448, с. 46]. Схожу позицію презентують Р. Тополевський та Н. Федіна, спираючись на позицію О. Скакуна [373, с. 73]. Вони пропонують також розрізняти внутрішньодержавні (національні) гарантії за формою закріплення на конституційні (загальні) та галузеві [408, с. 114–115]. Б. Стахура, аналізуючи роботи П. Рабіновича, В. Погорілка, К. Волинка, резюмує, що за значенням і змістом гарантії поділяються на дві великі групи: загальносоціальні (економічні, політичні та ідеологічні) та юридичні [395, с. 93]. Про аналогічну класифікацію говорять К. Якименко та Ж. Пустовіт [457, с. 184].

С. Лінецький, підтримуючи позицію І. Магновського, справедливо зауважує, що в науці існують різні погляди щодо класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина, однак основним критерієм для їх класифікації є ознаки тієї галузі суспільних відносин, у якій вони функціонують.

Дотримуючись цього, С. Лінецький поділяє гарантії на внутрішньодержавні (загальносоціальні (політичні, ідеологічні, економічні, соціальні, культурні), юридичні, судові, позасудові) та міжнародні [201; 206, с. 11].

Ця позиція суголосна з висловленою раніше ідеєю В. Тертишника про поділ гарантій прав людини у кримінальному процесі за сферами суспільних відносин: економічні, політичні, ідеологічні, юридичні. Останні, на думку вченого, охоплюють систему норм, принципів, умов і вимог закону, що забезпечують здійснення, додержання та охорону прав та свобод людини, відновлення порушених прав. Найбільш важливі з них передбачені Конституцією України, а ті, які стосуються безпосередньо кримінальних процесуальних правовідносин, викладені у КПК [401, с. 313]. Ця класична концепція в рамках науки кримінального процесуального права не втратила актуальності сьогодні й отримала подальший розвиток у працях В. Новіцького [256, с. 124–125], Г. Толкачової [407, с. 66–67] та багатьох інших учених.

У системі спеціалізованих правових гарантій науковці також розрізняють підвиди, формуючи в такий спосіб складну субривневу структуру. Типовим є поділ правових гарантій на нормативно-правові та організаційно-правові (В. Погорілко, О. Губська) [298, с. 76; 81, с. 71]; нормативно-правові та інституційно-організаційні (К. Волинка) [54, с. 8–9]; нормативно-правові, організаційні та інституціональні (А. Левенець) [196, с. 31]; нормативні та інституційні (Р. Матяшовська) [219, с. 117]; загальні гарантії та гарантії правосуддя (Б. Стахура) [395, с. 95]; матеріальні, процесуальні та галузеві (Г. Толкачова) [407, с. 67]; міжнародно-правові та національно-правові гарантії (конституційні та галузеві) (О. Пожар) [299, с. 13]. Очевидно, що уніфікованого підходу до конструювання системи гарантій прав людини наука досі не розробила і навряд чи це взагалі можливо.

Дитячий та юнацький вік є додатковим чинником, який впливає на формування системи правових гарантій прав дитини у кримінальному

провадженні. Цей специфічний юридичний «факт-стан» є безпосередньою підставою виникнення особливих, здебільшого охоронних правових відносин [215, с. 110]. Як слушно зазначає О. Кочура, необхідність у забезпеченні більш підвищеного захисту прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих обумовлена їх незрілістю (фізичною, емоційною, інтелектуальною) [172, с. 35]. Аналогічно в іншій праці вчена наголошує, що додаткові процесуальні гарантії, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством, забезпечують режим підвищеного захисту прав та законних інтересів дітей, та виконують компенсаційну функцію, обумовлену емоційною, духовною та інтелектуальною незрілістю, нездатністю неповнолітнього потерпілого самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів [174, с. 83]. Схожі ж аргументи наявні в преамбулах міжнародних документів, прийняття яких було покликане для забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

В академічних дискусіях обговорюється обсяг кореляції прав людини і прав дитини, а також обсяг прав дитини. Так, Л. Лабенська та В. Савич зауважують, що деякі дослідники ототожнюють права людини та права дитини, вважаючи, що значна частина основних прав змістовно не відрізняється як для повнолітніх, так і для неповнолітніх осіб, а менша частина таких прав просто в певний спосіб специфікується, конкретизується. Однак Л. Лабенська і В. Савич опонують такій думці з огляду на те, що дітям належать додаткові, особливі, притаманні тільки їм, можливості [192, с. 120].

З цією позицією варто погодитися, адже процесуальне становище дітей, як стверджує К. Масалітіна, у кримінальному процесі повинно формуватися із двох основних компонентів: загальнопроцесуального та спеціально-процесуального [215, с. 111]. Розвиваючи такий концептуальний підхід, учена додає, що розрізнення правосуб'єктності цілком співвідноситься із триступеневою характеристикою правового статусу особи. Відповідно, загальна правосуб'єктність корелюється із конституційним

статусом особи, галузева правосуб'єктність – з галузевим правовим статусом особи, а спеціальна (індивідуальна) співвідноситься з індивідуальним правовим статусом особи (статусом конкретного учасника), «бо кожному виду правового статусу особи (як умова його існування та реалізації) кореспондує відповідний рівень правоздатності та дієздатності» [215, с. 112].

Іншу причину впровадження додаткових гарантій охорони прав неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених і підсудних називає А. Романюк. Йдеться про намагання мінімізувати втручання системи кримінальної юстиції в життя через загрозу «звикання» значної частини неповнолітніх до кримінальної процесуальної процедури [345, с. 6–7]. Тримання під вартою, засудження, інші заходи репресивного характеру стають частиною життя дитини, яка здатна адаптуватися і сприймати ці обмеження як частину звичного укладу життя. І це аж ніяк не сприятиме вирішенню проблем і тільки поглиблює їх, адже злочинність неповнолітніх стає своєрідним «резервом» злочинності для майбутніх десятиліть [399, с. 37].

Отже, підсумовуючи, пропонуємо **правовими гарантіями прав дитини у кримінальному провадженні** вважати систему нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Нормативно-правовими гарантіями є норми права, які регулюють функціонування системи ювенальної юстиції і джерелами яких є національне законодавство, міжнародні документи, ратифіковані ВР України, судова практика ЄСПЛ і т. д. Як зазначає О. Китайка, нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини охоплюють сукупність правових норм, що закріплюють систему засобів та способів, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона і захист прав і свобод неповнолітньої особи [148, с. 50]. Р. Матяшовська, надаючи визначення нормативних гарантій прав дитини, підкреслює, що йдеться про найважливіші умови забезпечення охорони та захисту прав і свобод дитини, що мають загальнообов'язковий характер прав

[219, с. 117]. Ці гарантії можна розрізняти як конституційні, кримінально-правові (матеріальні), загальні процесуальні (стосуються і повнолітніх учасників, і дітей) та спеціалізовані процесуальні (стосуються тільки дітей).

Т. Чепульченко наводить приклади конституційних гарантій у формі проголошеної рівності прав дітей (ст.ст. 24, 52), охорони дитинства (ст. 51), заборони насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52), захисту права на життя (ст. 27), захисту та допомоги держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52) [428]. Прикладом галузевих, ювенальних процесуальних гарантій можуть слугувати перелічені Г. Тетерятник гарантії прав і законних інтересів дітей, які вчинили кримінальне правопорушення: 1) спеціально уповноважений слідчий (ч. 2 ст. 484 КПК); 2) спеціальний предмет доказування (ст. 485, 487 КПК); 3) участь законного представника та обов'язкова участь захисника (ст. 488, п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК); 4) особливий порядок виклику та застосування запобіжних заходів (ст. 489, 492, 493 КПК); 5) участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ст. 496 КПК); 6) здійснення судового розгляду судьями, уповноваженими на це (ч. 10 ст. 31 КПК); 7) закриті судові засідання та ін. [403, с. 115]. Схожий перелік гарантій наводять А. Прокопенко [328, с. 122], О. Кучинська та О. Крукевич [191, с. 74]. В іншій праці О. Крукевич додає, що важливою гарантією захисту прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні є інститут виділення в окреме провадження щодо кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім [182, с. 179].

Суттєвою особливістю кримінальних процесуальних гарантій є те, що у реальності правозастосування всі вони існують як цілісна система, і тільки ця системність здатна забезпечити дотримання прав і законних інтересів [113, с. 245]. Такої думки дотримується С. Абламський, який зауважив, що кримінально процесуальні гарантії взаємопов'язані між собою, утворюють єдину та нерозривну правову систему, адже недодержання одних

гарантій тягне за собою невиконання інших, що призводить до порушення прав учасників кримінального провадження [1, с. 66].

Гарантії прав дитини кореспондують обов'язкам інших уповноважених суб'єктів процесуальної діяльності. З цієї точки зору, доцільно поділяти правові гарантії прав дитини за суб'єктами, що їх реалізують, на: 1) ті, які реалізує законний представник; 2) ті, які реалізує захисник; 3) ті, які реалізує психолог, педагог, лікар; 4) ті, які реалізує слідчий, дізнавач; 5) ті, які реалізують оперативні працівники, інспектори, експерти; 6) ті, які реалізує прокурор; 7) ті, які реалізує слідчий суддя чи суд. Наприклад, гарантії права дитину на правову допомогу реалізуються через залучення захисника у кримінальному провадженні. Держава повинна забезпечити безоплатну правову допомогу, якщо цього потребує дитина. Неповнолітній підозрюваний може скористатися правом відмовитися від давання показань, бути пасивним і мовчати, але така поведінка не звільняє захисника виконувати функцію захисту.

Залежно від стадії кримінального провадження, можна виділити такі гарантії: 1) під час досудового розслідування; 2) під час судового провадження в суді першої інстанції; 3) під час перегляду судових рішень. Існують нормативно-правові гарантії прав дитини, які мають бути забезпечені на всіх стадіях процесу, а є такі, що можуть бути забезпечені тільки на певній стадії кримінального провадження, з огляду на певну їхню специфіку. Так, наприклад, закриті судові засідання як гарантія права дитини на конфіденційність, забезпечення безпеки дитини може бути реалізовано тільки під час судового провадження чи під час перегляду судових рішень.

Безумовно, від якісної законодавчої бази великою мірою залежить якість правозастосовної практики. Натомість наявність прогалин, колізій та хиб унеможлиблює ефективне забезпечення прав дитини у кримінальному провадженні. Прикладом може слугувати дослідження ступеня реалізації додаткових гарантій захисту прав та інтересів малолітніх учасників

кримінального судочинства, проведене Є. Гідуляною, в якому авторка констатувала недостатність реалізації гарантій, що насамперед убачається у проблемах правової регламентації широкого кола питань (невизначеність кола прав та обов'язків дітей, захисників, законних представників), численних прогалинах регламентації процесу провадження у справах про суспільно небезпечні діяння малолітніх, що викликає необхідність майже повсякчасного застосування аналогії із загальними правилами провадження та особливими правилами провадження у справах про злочини неповнолітніх, які не пристосовані до врахування специфіки малолітніх учасників кримінального судочинства [59, с. 14].

Зрештою і в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. вказується на такі проблеми, як відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності; брак чітко визначених прав законного представника дитини у кримінальному процесуальному законодавстві; недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, брак критеріїв їхнього вибору та залучення [324].

Інституційно-правові гарантії полягають у створенні належної інституційної інфраструктури органів державної влади, уповноважених здійснювати досудове розслідування, судове провадження, перегляд судових рішень і т. д., спеціалізації персоналу, забезпечення функціонування профільних служб (пробації, ювенальної превенції тощо). Тут важливим є чітке розмежування повноважень між різними інституціями, забезпечення балансу при втручанні вищих інстанцій у діяльність нижчих, міжвідомчої комунікації. Р. Матяшовська називає інституційними гарантіями застосовувані спеціальними, такими, що функціонують у сфері дитинства, державними органами, установами, інституціями засоби забезпечення реалізації дітьми своїх прав [219, с. 117].

Важливість функціонування ювенальних інституцій підтверджують результати досліджень І. Басистої, С. Розкошинської, І. Палійчук, які з сумом

констатують, що після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» жодних позитивних зрушень щодо запровадження ювенального правосуддя у практиці не відбулося, оскільки передбачено можливість створення лише двох вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції з розгляду окремих категорій справ (Вищого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду). Натомість у науковій доктрині вже лунали заклики до впровадження спеціальних колегіальних ювенальних судів, а також ювенальних судів присяжних [18, с. 149].

Організаційно-правові гарантії стосуються розробки спеціалізованих правил, процедур, рекомендацій, тактики проведення окремих процесуальних дій за участю дітей та фіксації результатів таких дій, використання «зелених кімнат», залучення фахівців (психологів, педагогів), організації взаємодії між органами та службами різних відомств, а також взаємодії з неурядовими організаціями (наприклад, медіаторами, громадськими організаціями, які надають допомогу потерпілим особам, тощо).

О. Почанська, даючи визначення організаційно-правових гарантій прав людини, пропонує тлумачити це поняття як виконавчо-розпорядчу, процедурну, контрольну та іншу діяльність органів держави, місцевого самоврядування, посадових осіб, громадських організацій у сфері правотворчості та правозастосування, спрямовану на створення сприятливих умов для користування громадянами своїми правами і свободами [304, с. 164]. Дещо інший підхід презентує О. Китайка, додаючи до організаційно-правових гарантій і безпосередньо систему органів, посадових осіб органів публічної влади, організацій та інших інститутів і членів суспільства, завдяки діяльності яких відбуваються реалізація, охорона та захист прав дитини [147, с. 185].

Інформаційно-правові гарантії є одним із індикаторів «дружності» ювенального правосуддя. Дитина сприймається як носій прав, а не пасивний спостерігач за діями дорослих. Незважаючи на істотну цінність цього компонента, у наукових дискусіях цей напрям гарантій взагалі не розглядається автономно, або ж побіжно згадується як потреба роз'яснення

процесуальних прав та обов'язків дитині. Водночас в умовах посилення тенденцій «турботливого ставлення» до неповнолітніх учасників, урахування їх найкращих інтересів, а також прагнення широкої імплементації розглянутого нами раніше міжнародного стандарту ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, суттєво зростає значущість питання диференційованого інформування дитини про її права та можливості, розробка різних каналів доступу інформації про завдання та процедурні питання ювенальної юстиції. Ба більше, вони стають одними із ключових, оскільки створюють передумови для реалізації дитиною всіх її прав.

Незнання та/або нерозуміння процесуальних прав, обов'язків, процедур, правил, наслідків і правових механізмів створює перешкоди для ефективної реалізації правосуб'єктності в кримінальному провадженні. Щодо дітей принципово важливими є такі питання, як обсяг інформації; диференційований спосіб її доведення (надання доступу) залежно від віку, зрілості, рівня інтелектуального розвитку дитини; фіксація процедури роз'яснення; створення можливостей для ефективного використання отриманої інформації дитиною, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин (право на доступ до справедливого суду, право на правову допомогу, презумпція невинуватості, свобода від самовикриття, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності і т. д.). На важливості розуміння дитиною своїх прав та юридичних процедур (досудового розслідування, судового провадження, окремих процесуальних дій), необхідності спілкування зрозумілою мовою неодноразово наголошувалося в науці [182, с. 179; 200, с. 111; 343, с. 268; 421, с. 276] та ін.

Сьогодні таке інформування має здебільшого формальний характер, триває кілька хвилин і завершується тим, що дитина в стресовій ситуації не пам'ятає половини їй роз'ясненого. Попри те, кількість процесуальних прав та іншої інформації (про саме кримінальне провадження, підстави затримання і т. д.), про які треба розповісти, наприклад, чотирнадцятилітньому підозрюваному, є настільки об'ємна, що таке ретельне

інформування займає мінімум півгодини, а то й більше, хоча доведено, що навіть у дорослої особи концентрація уваги знижується після 15-20 хв. сприйняття вербального матеріалу. Однак сьогодні і в національному законодавстві, і в світовій практиці наголошується на важливості інформаційно-роз'яснювальної роботи мовою, зрозумілою дитині, врахуванні думки дитини щодо окремих питань тощо.

Додатковим аргументом необхідності виокремлення такого компонента в системі гарантій прав дитини є незаперечний факт стрімкого розвитку інноваційних цифрових і комунікаційних технологій. Для сучасного покоління дітей вагомую частиною їхнього життя стали смартфони, планшети, ноутбуки, Інтернет, соціальні мережі тощо. Це дає змогу створювати спеціалізовані проекти інформаційно-роз'яснювального спрямування (спеціальні чат-боти, веб-сторінки, групи), в рамках яких можна доводити до відома дитини всі відповіді на питання, які їй можуть турбувати у випадку участі у кримінальному провадженні у певному процесуальному статусі. Важливі відповіді на питання дитина може отримати поза органами досудового розслідування, прокуратури, суду, у будь-який зручний для себе час і спосіб. Така правова просвіта може сприяти забезпеченню найкращих інтересів, а тому інформаційна складова системи гарантій прав дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин має отримати більшу увагу з позиції держави, науковців та практиків [435, с. 470].

Завершуючи аналіз системи правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні, важко погодитися з категоричними висновками І. Светлічного про те, що кримінальний, цивільний, адміністративний процеси в Україні взагалі не відповідають принципам дружності [364, с. 219]. Справді, не будемо ідеалізувати систему ювенального правосуддя, яка завжди перебувала під впливом двох протилежних сил: з одного боку, потреба захисту суспільства від тих, «хто не може жити за законом», а з іншого – потреба допомогти дітям, які в цьому суспільстві виховуються без мінімальних умов, створених суспільством. Відтак неминучими були

конфлікти та невдачі, що часом призводило до неефективної допомоги молодим людям, їхнім сім'ям і громаді [249, с. 122].

Однак, попри наявність певних вад і недоліків, ми перебуваємо на шляху до побудови власної моделі ювенального правосуддя. КПК вже увібрав більшість міжнародних стандартів, а їх утілення у практиці потребує не тільки правових реформ, але й змін у ментальності та суспільній свідомості. Адже повага до закону має бути не тільки з боку представників держави, органів, служб та організацій, але й з боку неповнолітніх. Свого часу А. Романюк звертав увагу на те, що у правозастосовній сфері існують проблеми: не тільки такі, що прямо пов'язані із недоліками діяльності органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, але й із недостатньою правовою культурою неповнолітніх та їх законних представників [345, с. 1]. Пошук шляхів зміни такої реальності потребує додаткового дослідження.

2.2. Особливості правового регулювання участі дитини у досудовому розслідуванні

На стадії досудового розслідування відбувається перший контакт дитини з системою кримінального провадження. Цей перший досвід може бути позитивним (відчуття підтримки, охорони та безпеки, поваги та справедливості і т. д.), або негативним (відчуття приниження, байдужості, страху, нерозуміння тощо). Віддалені наслідки комунікації з уповноваженими суб'єктами процесуальної діяльності можуть впливати на подальше життя та процес соціалізації дитини. Усвідомлення цього кореляційного зв'язку й стало головним поштовхом до появи концепції кримінального провадження, дружнього до дитини, що ґрунтується на засадах забезпечення права на доступ до справедливого суду, надання правової допомоги, забезпечення ефективного представництва інтересів

дитини, забезпечення права дитини бути почутою і висловлювати свої думки, уникнення невинуватих затримок при прийнятті процесуальних рішень, організація провадження, середовища та мови, дружніх до дітей, дотримання прав дітей при опитуванні та зборі заяв і т. д. [184, с. 47]. Ступінь утілення цих та інших міжнародних стандартів у чинному національному законодавстві з'ясуємо далі.

Загалом можна виокремити кілька блоків правових інститутів, які засвідчують особливий підхід системи кримінального правосуддя до дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин в Україні. Зокрема, це: диференціація процедур та спеціалізація персоналу, правосуб'єктність дитини та представництво її інтересів, залучення фахівців, застосування заходів забезпечення щодо дитини, особливий предмет доказування у кримінальному провадженні щодо дитини, виділення в окреме кримінального провадження щодо неповнолітнього, застосування заходів примусового виховного характеру, укладення угод за участю дитини. Пропонуємо розглянути їх детальніше.

Диференціація процедур і спеціалізація персоналу. В Україні існує особливий порядок кримінального провадження щодо неповнолітнього, який регламентується розділом 38 КПК. Кримінальні провадження за участю дітей-свідків, дітей-потерпілих відбуваються в загальному порядку за умови дотримання спеціальних вимог (наприклад, стосовно представництва інтересів дітей, їх допиту, заборони застосування приводу тощо).

Диференційованими є підходи до визначення правосуб'єктності дитини та представництва її інтересів у кримінальному провадженні, а також залучення фахівців (педагогів, психологів, лікарів) (ч. 1 ст. 226, ч. 1, 2 ст. 227, ч. 8 ст. 228, ч. 1, 3 ст. 354, ст. 491 КПК); порядок застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх (ч. 4 ст. 135, ч. 3 ст. 140, ч. 3 ст. 206-1, ч. 2 ст. 213, ст. 492 КПК); особливий предмет доказування (ст. 485, ст. 487 КПК); порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дітей (ч. 3, абз. 4 ч. 9 ст. 224, ст. 226–227, ст. 232, ст. 486, ст. 490–491 КПК). Додатково

впроваджено правові інститути виділення в окреме кримінального провадження щодо неповнолітнього (ст. 494 КПК), застосування заходів примусового виховного характеру (ст. 497–502 КПК).

Участь дитини у досудовому розслідуванні у формі дізнання суттєво не відрізняється від участі дитини у досудовому розслідуванні у формі досудового слідства, хоча в законодавстві існує прогалина, яка вбачається у відсутності встановлення додаткових гарантій прав дитини (представництво інтересів, право на правову допомогу) під час опитування (відібрання пояснень) неповнолітніх учасників кримінального провадження, проведення медичного освідування дитини, укладення угод тощо.

Свідченням прямування розвитку українського законодавства та практики до міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, є впровадження спеціалізації фахівців органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Так, відповідно до Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570, досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх може здійснювати лише слідчий, спеціально уповноважений на здійснення таких розслідувань (пп. 10 п. 3 Розділу V) [315]. Згідно з пп. 14 п. 5 Розділу IV Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, яка затверджена цим же наказом, дотримання спеціалізації слідчих при розслідуванні кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми або за їх участю, забезпечує начальник слідчого відділу (відділення) [315].

Відповідно до абз. 7 п. 4 Розділу IV Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженого Наказом МВС України 20.05.2020 р. № 405, начальник відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції визначає дізнавача, спеціально уповноваженого на здійснення дізнання щодо неповнолітніх [300].

Розвивається інститут ювенальних прокурорів, правове регулювання якого передбачено наказом ГП від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості

виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильств». У цьому документі зазначено, що такі прокурори мають мати високі моральні, ділові та професійні якості, дбати про найкращі інтереси дитини, забезпечити ефективний доступ до справедливого правосуддя [316].

Ювенальна спеціалізація передбачена і для слідчих суддів та суддів. Відповідно до ч. 6–7 ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. За відсутності в суді суддів із необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді [323].

Окремої уваги заслуговують засади кримінального провадження за участю дітей. Українське законодавство не містить чіткої градації засад ординарного та ювенального правосуддя, що слід оцінювати критично. Як уже з'ясовано, міжнародна спільнота вважає необхідним додатково посилити гарантії захисту прав дитини в кримінальному провадженні і саме в цьому вбачається дружній до дитини характер комунікації, юридичних процедур та рішень у рамках кримінального процесу. З урахуванням викладеного, а також дотримуючись того, що ст. 7 КПК уже містить такі засади, як верховенство права, захист від дискримінації та повагу людської гідності, що однаковою мірою стосуються усіх учасників кримінальних процесуальних відносин (і дорослих, і дітей), слід доповнити перелік засад п. 23 ч. 1 ст. 7 КПК такого змісту: *«забезпечення найкращих інтересів та ефективної участі неповнолітніх»*. У цьому контексті свідомо застосовуємо поняття «неповнолітній», дотримуючись наявної термінології кримінального процесуального законодавства, аби уникнути появи розбіжностей термінології КПК, хоча й альтернатива у формі заміни поняття

«неповнолітній» на поняття «дитина» в усіх відмінках також відповідає б сучасним тенденціям розвитку міжнародного права та ювенальної юстиції.

Правосуб'єктність дитини та представництво її інтересів.

Правосуб'єктність дитини у кримінальному праві та процесі є амбівалентною. Незважаючи на те, що неповнолітні особи, з одного боку, визнаються повноправними учасниками кримінального процесу [200, с. 112], з іншого боку, в академічних колах часто застосовуються різні термінологічні конструкції для позначення його об'єктивно звуженого змісту. Відтак щодо дитини у контексті кримінальної відповідальності використовуються такі поняття: «презумпція кримінальної недієздатності» [276, с. 167]; «вікова неосудність» [110, с. 216]; «принцип кримінальної безвідповідальності» [162, с. 868]; «неделіктоспроможність» [355, с. 123], а в кримінальній процесуальній науці використовуються такі поняття, як «обмежена правосуб'єктність» [215, с. 112; 375, с. 85]; «часткова процесуальна дієздатність» [152, с. 7]; «неповна процесуальна дієздатність» [6, с. 83]. Зважаючи на таку обмеженість, частковість і неповноту правосуб'єктності дитини з огляду на окреслені нами раніше чинники (рівень інтелектуального, фізіологічного та психоемоційного розвитку), держава впровадила низку компенсаційних інститутів, покликаних забезпечити найкращі інтереси дитини.

A priori вважається, що особами, найбільшою мірою зацікавленими у благополуччі дитини, є її батьки, а за їх відсутності інші близькі родичі. Відтак брак зрілості дитини компенсується зрілістю законного представника, який разом із цим статусом набуває процесуальні права та обов'язки, що відповідають статусу дитини (підозрюваного, свідка, потерпілого і т. д.).

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. У ст. ст. 226, 227, 354 КПК передбачено необхідність

проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи у присутності законного представника. Законний представник може бути залучений до участі у кримінальному провадженні разом з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, цивільним позивачем. Щодо участі законного представника неповнолітнього свідка, то прямих норм, які б регламентували порядок його залучення, права і обов'язки, у КПК немає.

У цьому контексті заслуговує на схвалення позиція В. Кавецької, яка пропонує заповнити прогалину, зумовлену відсутністю у главі 3 КПК законного представника свідка, що практично унеможливує віднесення його до учасників кримінального провадження, та доповнити КПК додатковою ст. 67-1 «Законний представник свідка», якою визначити підстави його залучення та правовий статус [134, с. 186]. Залучення законного представника неповнолітнього є однією з гарантій забезпечення принципу участі та найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні. Законний представник повинен бути залученим з кожним неповнолітнім, незалежно від статусу останнього у кримінальному провадженні [433, с. 290].

Як зазначає У. Ковна, законними представниками є самостійні учасники кримінального процесу, покликані на підставі закону чи факту сімейно-родинних зв'язків захищати права та законні інтереси дітей незалежно від їхнього процесуального статусу, а також власні інтереси, які взаємопов'язані з інтересами дітей та не суперечать їм [152, с. 13]. Про бінарність представництва законним представником інтересів (і власних, і дитини, яку представляє) говорить Г. Куканова [186, с. 149]. Однак ці інтереси можуть не збігатися, що дає змогу говорити про різну суб'єктну позицію дитини у кримінальному провадженні залежно від її комунікації із законним представником.

Ж. Петрочко пропонує, розглядаючи особистість як суб'єкт соціальних відносин, говорити про *суб'єктну позицію* як якісний стан особистості,

порівняно стійке динамічне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до себе й інших. Для прояву ювенальної суб'єктності, реалізації права дитини на участь в ухваленні рішень потрібні відповідні базові умови, зміст яких полягає, зокрема, у забезпеченні захищеності дитини, готовності дорослих підтримати дітей в реалізації ними свого права участі [290, с. 75, 79]. Проекція такого підходу у сферу кримінального провадження дає змогу сформулювати **класифікацію суб'єктної позиції дітей-учасників кримінального провадження:**

1) *позиція відносної автономії* – діти можуть самостійно реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки у присутності і за сприяння законного представника;

2) *позиція залежності* – діти можуть частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки з вікових, психологічних або інших причин і реалізують їх за посередництва законного представника;

3) *позиція відчуження* – діти можуть частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через конфліктні відносини з законним представником;

4) *позиція блокування* – діти не здатні реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через інфантильність, посттравматичний синдром чи інші розлади, важко йдуть на контакт як із представниками кримінальної юстиції, так і з законними представниками.

Залежно від цих ситуацій уповноважена особа органу досудового розслідування формує свою оптимальну лінію поведінки, тактику дій та прийняття процесуальних рішень. У першому випадку доцільно вести комунікацію безпосередньо з дитиною, максимально доступно роз'яснювати її процесуальні права та обов'язки, зміст і порядок процесуальних дій тощо. У другому випадку слід орієнтуватися більшою мірою на комунікацію із законним представником, який по суті виступає посередником між дитиною та слідчим, дізнавачем.

У третій ситуації, коли дитина демонструє ворожість і відчуження щодо законного представника, слід вживати заходів для усунення такого негативного, стресогенного чинника, з'ясувати думку дитини щодо згоди на представництво такою особою її інтересів, перевагу дитини щодо вибору законного представника серед інших членів родини; провести консультацію з психологом чи медіатором, аби усунути конфлікт у відносинах між дитиною і законним представником; ухвалити рішення про заміну законного представника, якщо попередні кроки не дали позитивного результату.

У ситуації позиції блокування необхідним є надання кваліфікованої психологічної допомоги дитині, з'ясування причини такого стану (сором, страх, самотність, суїцидальні настрої, насильство, непорозуміння та конфлікти тощо); більш докладне роз'яснення завдань кримінальної юстиції, положень конфіденційності кримінального провадження, інституту забезпечення безпеки; призначення комплексних психолого-психіатричних експертиз т. д. Для кримінальних проваджень за участю дитини з позицією блокування характерним буде проведення повторних слідчих (розшукових) дій, оскільки позиція дитини може змінитися залежно від успіху комунікації з фахівцями-психологами, захисником, переконливості представників ювенальної юстиції

Отже, презумпція «доброго-рідного» законного представника часом є оманливою, оскільки на практиці трапляються ситуації, коли участь батьків чи інших родичів у представництві інтересів дитини більше шкодить, аніж допомагає, на що неодноразово звертали увагу правники І. Артеменко [6, с. 83, 84], І. Басиста та С. Пришляк [16, с. 3], А. Будзинська [32, с. 23], І. Гловюк [67, с. 102], П. Декайло та А. Блицак [86, с. 149], А. Довгань [97, с. 145], Л. Коваленко [149, с. 74], О. Федосова [415, с. 48] та ін. Діти часто соромляться батьків, бояться реакції на певну інформацію або очікують осуду чи насміхань, що робить сумнівною щирість, відвертість дитини, достовірність показань, створює перешкоди для позитивного комунікаційного контакту та прагнення

ефективної співпраці, сприяння органам досудового розслідування у встановленні усіх обставин події кримінального правопорушення. О. Бабенко пропонує надати право неповнолітньому підозрюваному самостійно обирати собі законного представника із встановленого законом переліку, адже саме це є запорукою залучення того законного представника, з яким дитина має довірливі відносини [7, с. 169]. Корисно було б поширити таку практику на всіх неповнолітніх учасників кримінальних процесуальних відносин.

Нагадаємо, що такий підхід цілком узгоджується з положеннями, викладеними у міжнародних документах. Зокрема, йдеться про пп. f п. 1 ст. 35 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; п. 42–43 Керівних принципів Комітету Міністрів РЄ щодо судочинства, дружнього до дитини, де прямо вказується, що у випадку конфлікту інтересів між батьками і дитиною необхідно призначити опікуна або іншого незалежного представника [164; 145]. Особливо це стосується справ, де батьки, члени родини або опікуни підозрюються у скоєнні злочину [433, с. 290].

Дії законного представника можуть завдати шкоди інтересам не тільки неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому, але й потерпілому чи свідку. Г. Тетерятник справедливо зауважує, що в ситуації, коли злочин вчинено щодо дитини членом його родини, а інші особи, які можуть виступати законним представником, відсутні, або ж якщо щодо неповнолітнього близьким родичем чи членом сім'ї вчинено один із злочинів, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК, то права дитини можуть стати інструментом маніпуляції між родичами [403, с. 117]. Цікаву думку висловлює І. Гловюк, яка вважає, що для неповнолітніх потерпілих має бути передбачений окремий різновид представництва, у випадку, якщо законний представник, який обраний із переліку, передбаченого ч. 2 ст. 44 КК, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст.ст. 151-2, 156-1, 301-1, 303 КК щодо цього неповнолітнього [67, с. 102].

Законодавець передбачив можливість заміни законного представника (ч. 3 ст. 488 КПК), втім конкретно не визначив підстави для усунення законного представника, або ж критерії для оцінки його дій як таких, що суперечать інтересам дитини. У науці були спроби визначити перелік таких критеріїв неналежного виконання представницьких функцій законним представником та обстоювання власних інтересів усупереч найкращим інтересам дитини. Так, І. Артеменко вважає, що законний представник має замінюватися, якщо він є підозрюваним або обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, яким неповнолітньому заподіяна шкода; якщо він є захисником або надає правову допомогу підозрюваному, обвинуваченому неповнолітньому; якщо він своїми діями шкодить інтересам неповнолітньому або зловживає наданими йому повноваженнями; якщо він унаслідок своєї бездіяльності не реалізує повноважень, наданих йому законом, тощо [6, с. 84].

О. Крикунов пропонує з'ясувати думку неповнолітнього про бажану для нього особу і залучити саме її. Якщо у дитини немає батьків, опікунів і піклувальників, а також у випадках, коли участь у справі батьків чи опікунів може завдати шкоди інтересам дитини, як законного представника слід викликати представника місцевого відділу служби у справах дитини [180, с. 100]. Схожу позицію висловлює В. Романюк і пропонує залучати в таких випадках представника органу опіки і піклування, що узгоджується з нормами цивільного процесуального права, судовою практикою та вимогами міжнародно-правових актів у сфері прав дитини (ст. 12 Конвенції про права дитини, п. 7 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)). Вказаним правилом науковець пропонує доповнити ст. 44 та ч. 3 ст. 488 КПК [353, с. 136]. Це положення заслуговує на увагу, адже дійсно, згідно з чинним законодавством, орган опіки та піклування покликаний провадити діяльність із соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, забезпечувати найкращі

інтереси дитини, не допускати їх дискримінацію та гарантувати конфіденційність інформації про дитину [292].

На тлі окресленої правової невизначеності ускладнюється діяльність органів досудового розслідування та суду, імплементація міжнародного стандарту гарантування найкращих інтересів дитини та ефективної участі як ключових засад «дружності» кримінального правосуддя до дитини. Тож з метою уніфікації підходів у практичній площині видається доцільним окреслити орієнтовний перелік таких критеріїв, які унеможливають представництво інтересів дитини у кримінальному провадженні законним представником, і стануть підставою для його заміни за ініціативою уповноваженого суб'єкта процесуальної діяльності:

а) заперечення проти участі законного представника, висловлене дитиною в усній або письмовій формі;

б) перебування під час проведення процесуальних дій в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;

в) систематичний психологічний тиск на дитину (крик, стресогенна поведінка, залякування, навіювання);

г) наявність розпочатого кримінального провадження, в якому законний представник є підозрюваним або обвинуваченим у вчиненні домашнього насильства;

д) систематичне ухилення від участі у кримінальному провадженні як законного представника;

е) інші підстави вважати, що законний представник діє всупереч найкращим інтересам дитини.

Існує кілька способів упровадження таких змін у законодавство. Перший спосіб полягає в формулюванні окремої статті, присвяченої визначенню процесуального статусу законного представника, незалежно від статусу дитини-учасника кримінального провадження. Інший шлях – доповнення змісту наявних статей, в яких регулюється участь законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44 та ч. 3 ст. 488 КПК),

потерпілого (ст. 59 та ст. 354 КПК), цивільного позивача, відповідача (ст. 64 КПК).

Додатково пропонуємо внести зміни до КПК, а саме: доповнити п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК законним представником свідка та викласти цей пункт у редакції: *«учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок, його законний представник та адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник».*

Викласти ч. 2 та ч. 4 ст. 44 КПК у такій редакції: *«... 2. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієдатний чи обмежено дієдатний. Якщо у неповнолітнього або особи, визнаної у встановленому законом порядку недієдатною чи обмежено дієдатною, особи, які можуть бути залучені як законні представники, відсутні, то залучається представник органу опіки і піклування. Під час залучення законного представника враховується думка неповнолітнього. 4. У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з осіб,*

зазначених у частині другій цієї статті, з урахуванням думки неповнолітнього».

Доповнити КПК ст. 65-1 «Законний представник свідка» у такій редакції: «1. Якщо свідком є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник. 2. Питання участі законного представника свідка у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями статті 44 цього Кодексу».

Другим важливим компонентом представництва інтересів дитини є обов'язкова участь захисника. Щоправда, ця вимога має ригористичний характер тільки щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Так, законодавством передбачено, що з моменту встановлення факту неповноліття чи сумнівів у тому, що особа є повнолітньою, у кримінальному провадженні за участю таких осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, обов'язково залучається захисник (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК).

Г. Тетерятник звертає увагу на те, що участь законного представника та обов'язкова участь захисника є однією з гарантій, яка відповідає Пекінським правилам та спрямована на забезпечення прав і законних інтересів дітей [403, с. 116]. Супровід дитини законним представником та адвокатом у кримінальному провадженні, окрім Пекінських правил, передбачений Конвенцією про права дитини, Конвенцією РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Керівними принципами, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, та іншими міжнародними стандартами, які визначають права та обов'язки неповнолітніх.

Відповідно до пп. 2–3 п. Е розділу III Керівних принципів, одним із елементів принципу верховенства права є забезпечення права на правову допомогу. Діти повинні мати право на доступ до відповідних, незалежних і

ефективних механізмів оскарження [145]. Згідно з п. 38 розділу IV вказаних принципів, діти повинні мати доступ до безкоштовної юридичної допомоги на таких самих або більш поблажливих ніж для дорослих умовах [145]. Усупереч міжнародним стандартам, процедура доступу дитини до безоплатної правничої допомоги не є спрощеною. Навпаки, дитині складніше реалізувати своє право, оскільки, відповідно до закону, доступ до безоплатної правничої допомоги здійснюється лише через її законного представника [394, с. 89].

У випадку виникнення конфлікту інтересів між законним представником і неповнолітнім останній може не отримати фахової правової допомоги, оскільки можливість такого звернення не передбачена законом. Також це ускладнює отримання правової допомоги дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту та яким ще не призначено законного представника.

Судова практика демонструє, що, незважаючи на відсутність норм, які б дозволяли дитині самостійно звернутись по правову допомогу, особа, яка досягла 14 років, може укласти договір з адвокатом. Такий договір укладається виключно за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, однак відсутність такої згоди не нівелює правових наслідків укладення такого договору та наділення адвоката повноваженнями на представництво, окрім випадків визнання такого договору недійсним у судовому порядку. Така позиція була викладена ВС у постанові у справі № 369/13467/20 від 16.06.2021 р. [303]. Під час винесення постанови суд урахував статті Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. щодо можливості дітей особисто або через інших осіб чи органів бути поінформованими та допущеними до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. У цьому рішенні враховано принцип найкращих інтересів дитини та принцип участі.

Очевидно, що дитині вкрай складно знайти адвоката, який буде готовий укласти з нею угоду без згоди батьків. Також складно оплатити послуги такого адвоката, адже діти віком 14–16 років переважно не мають

самостійного доходу. Враховуючи це, вважаємо, що слід унести зміни до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та викласти її у такій редакції: *«Звернення про надання одного з видів правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону, що стосуються дітей, подаються дітьми або їх законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи».*

Відповідно до п. 39 розділу IV Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути навчені та обізнані про права дітей і пов'язані з ними питання, отримувати поточну і поглиблену підготовку та бути у змозі спілкуватися з дітьми відповідно до їхнього рівня розуміння. Докладніше про ювенальну спеціалізацію персоналу системи кримінального провадження йтиметься в наступних підрозділах.

Залучення фахівців (педагогів, психологів, лікарів). Відповідно до ст. ст. 226, 227, 354, 491 КПК, у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх участь педагога або психолога є необхідною. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд може вибрати, кого залучити на допит, на власний розсуд. Проте серед науковців досі існують суперечки щодо необхідності залучення педагога, а також неможливості повноцінної заміни педагогом психолога.

Під час дослідження «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми» у 2020 р. проведено опитування 142 респондентів (з них 48 осіб – працівники служби у справах дітей, 35 поліцейських, 35 прокурорів). Одне з питань, яке було поставлене перед респондентами, стосувалось необхідності залучення психолога та педагога під час опитування/допиту дитини на етапах розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дитини та торгівлею

дітьми. Про доцільність залучення педагога до проведення опитування/допиту дитини зазначили менше половини респондентів та ще менше визначили доцільність залучення педагога із закладу освіти. Натомість 98% респондентів зазначили, що в таких випадках варто залучати психолога, який має бути спеціально підготованим [272, с. 22–23].

До основних причин, чому не варто залучати педагога під час допиту дитини, респонденти зазначили такі: він може тиснути на дитину, а дитина буде його боятися; дитина може не довіряти педагогу; існує ризик розголошення інформації про подію; дитина може соромитись давати показання через побоювання, що вчитель змінить до неї ставлення; дитина може психологічно залежати від педагога; дитині може бути складно розповісти про подію людині, яка її знає; педагог не володіє спеціальними навичками проведення допиту (зокрема методикою «Зелена кімната»), відповідно до її віку та розвитку; залучення педагога до участі в допиті не підтверджено позитивними наслідками [225, с. 40].

Натомість участь психолога під час спілкування з дітьми дозволяє вирішити низку завдань. По-перше, така особа швидше може встановити психологічний контакт та завоювати довіру дитини. Зважаючи на обмежений час на допит дитини, це доцільно. По-друге, психолог через міміку, жести, розмову та поведінку дитини може побачити проблеми та травми, які виникли у дитини внаслідок пережитого, та, відповідно до цього, застосувати спеціальні прийоми спілкування. По-третє, він може встановити факт впливу на допит дитини, наприклад, навіювання чи вивчення дитиною наперед інформації, яку вона повинна розповісти на допиті.

Наприклад, у справі щодо обвинувачення гр. Л за розбещення неповнолітніх спеціаліст зазначила, що дитина допитувалася в «зеленій кімнаті» за її участю. На першому етапі дитина відчувала дискомфорт, потім заспокоїлася та була в більш емоційному прийнятному стані. Психолог впевнена, що дитина говорила правду, події, про які вона розповідала,

відбулися [49]. У іншій судовій справі психолог опитувала дитину віком 3 роки і 3 місяці на базі «зеленої кімнати» та використовувала методики, які застосовуються до дітей трирічного віку та молодше. У судовому засіданні психолог зазначила, що дитина повною мірою може усвідомлювати форму, колір та смакові якості. Рівень розвитку дитини був достатній для проведення її психологічного дослідження [412]. Більш детально про участь педагога та психолога йтиметься в одному з наступних розділів дисертації.

Залучення лікаря здійснюється за наявності у неповнолітнього тимчасових психічних чи фізичних захворювань (ст. ст. 226, 227, 354, 491 КПК) [318]. Вимоги до кваліфікації та спеціалізації лікаря, який може бути залученим, не зазначено у КПК, на що неодноразово звертали увагу науковці (С. Белан та Т. Луценко [24], О. Крукевич [185], В. Романюк [354], Г. Тетерятник [403] та інші). Однак зазвичай йдеться про лікаря-психолога [74, с. 131], лікаря-психіатра чи лікаря-психотерапевта [13, с. 59; 413].

Застосування заходів забезпечення щодо дитини. Дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, є особливо важливим під час застосування заходів примусу до неповнолітнього. В. Михайленко зазначає, що реалізацією засади верховенства права і досягається адекватність забезпечувальних дій, тобто застосування такого рівня обмеження прав і свобод людини, який є адекватним і необхідним саме в конкретній ситуації. Заходи забезпечення кримінального провадження повинні застосовуватись виключно з єдиною метою – виконання завдань кримінального провадження, а рівень обмеження прав людини не повинен перевищувати заявлену мету [226, с. 189]. Вчена переконливо доводить, що засада верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження реалізується через дотримання таких умов: загальні обмежувальні критерії (наприклад, заборона здійснювати привід свідка, отримати листування між захисником і клієнтом тощо); перелік обставин, які повинен урахувати суд під час застосування заходу забезпечення (обґрунтованість клопотання, наявність підозри,

співрозмірність обмежень тощо); наявність контролю над обмеженням (погодження клопотання прокурором, винесення ухвали, оскарження); можливість звернення з клопотанням різним суб'єктам кримінального провадження; встановлення і дотримання процесуальних строків; можливість скасування заходу забезпечення; стандарт вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [226, с. 189–194].

Заходи забезпечення кримінального провадження були предметом наукових досліджень Р. Благути, В. Вапнярчука, В. Романюка, О. Сівака, С. Смокова, В. Сташиса, В. Тертишника, А. Хитри, М. Шумила та інших учених. Застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх має особливості, пов'язані з додатковими гарантіями прав дітей. У зв'язку з обмеженим обсягом дослідження, розглянемо лише окремі аспекти застосування заходів забезпечення у рамках ювенального правосуддя та проблеми, які виникають під час їх застосування.

Відмінним від загального є порядок виклику дитини через законного представника (ч. 4 ст. 135 та ст. 489 КПК); обмеженим є накладення грошового стягнення на дитину (ч. 1 ст. 139 КПК, ч. 2 ст. 179 КПК); заборонено привід дитини-свідка (ч. 3 ст. 140 КПК). За словами М. Лиманської та І. Мерімеріної, до неповнолітнього на загальних підставах може бути застосовано відсторонення від посади та позбавлення спеціального права (правом керування мопедами та мотоциклами, а також правом на зайняття підприємницькою діяльністю) [200, с. 109; 222, с. 231], однак слід відзначити, що така практика є малопоширеною.

Дослідження порядку застосування грошового стягнення до учасників кримінального провадження здійснювали Р. Білокінь [26], П. Гарасим [57], Н. Карпов та А. Штанько [142], М. Лиманська [199], М. Макаров [208], А. Мартинців [213], О. Татаров [399]. Указані науковці зазначають, що застосування грошового стягнення до батьків, піклувальників, опікунів, поручителів неповнолітніх можливе у випадку неявки неповнолітнього без

поважних причин до прокуратури, орган досудового розслідування чи суду, невиконання взятих на себе зобов'язань при застосуванні до неповнолітнього запобіжного заходу у виді особистої поруки або невиконання зобов'язання із взяття під нагляд. Застосування грошового стягнення до неповнолітнього розглядається вкрай рідко.

Традиційно сформувалася практика, коли неприбуття на виклик без поважних причин тягне за собою застосування приводу (якщо не прибув підозрюваний чи обвинувачений), або накладення грошового стягнення. Відповідно до абз. 3 п. 8 листа ВССУ № 223-66/0/4-17 від 16.01.2017 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», якщо неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений не з'явився за викликом суду без поважних причин, то суд виносить ухвалу про накладення грошового стягнення до батьків або інших законних представників, і лише після цього застосовує привід до неповнолітньої особи [318]. Логіка зрозуміла і ґрунтується на тому, що батьки, опікуни та піклувальники, які зазвичай залучаються як законні представники, несуть відповідальність за належне виховання дітей, складовою якого є сумлінне виконання процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження.

Прихильник зовсім іншої думки В. Романюк зазначає, що обов'язок прибути на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду є особистим обов'язком неповнолітнього підозрюваного, свідка, потерпілого, тому процесуальні санкції застосовуються саме до нього. Попри те, вчений звертає увагу, що існуючий порядок вимагає встановлення у такої особи самостійного заробітку (заробітна плата, стипендія, соціальна пенсія, аліменти, дивіденди, дохід від підприємницької діяльності тощо), адже його відсутність не дозволяє забезпечити виконання грошового стягнення [348, с. 117–118].

Доволі радикальною є позиція М. Лиманської, яка пропонує законодавчо визначити такий порядок застосування грошового стягнення до дитини-учасника кримінального процесу, який би передбачав застосування

фінансових санкцій до неповнолітнього суб'єкта процесуального примусу незалежно від наявності в нього власного майна чи заробітку [200, с. 109].

Рішення у цій дискусії слід шукати, зважаючи на таке: по-перше, ст. ст. 44, 59 КПК не містять жодних положень щодо обов'язків законного представника, зокрема щодо забезпечення явки неповнолітнього (за винятком ситуації, коли неповнолітній передається під нагляд чи під час застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, під час якого роз'яснюються його обов'язки та наслідки їх невиконання, зокрема накладення грошового стягнення); по-друге, застосування грошового стягнення до законного представника неповнолітнього не має жодного впливу на неповнолітнього; по-третє, за наявності в неповнолітньої особи прибутку, майна цілком слушно накладати таке процесуальне стягнення на неповнолітнього.

На підставі викладеного, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 139 КПК абзацом четвертим та викласти його у такій редакції: *«Якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому цим Кодексом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,1 до 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття неповнолітнього, який має самостійний дохід, на виклик слідчого, прокурора, від 0,2 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття неповнолітнього, який має самостійний дохід, на виклик слідчого судді, суду».*

Під час застосування тимчасового доступу до речей і документів, які перебувають у володінні неповнолітнього, зазвичай йдеться про отримання доступу до його мобільного телефону, комп'ютера. Електронні документи,

які знаходяться на вказаних пристроях, можуть містити листування, телефонні переговори та іншу особисту інформацію неповнолітнього.

Охорона особистого та сімейного життя дитини є важливим елементом судочинства, дружнього до дитини, тому важливо дотримуватись правил збирання таких доказів та отримати дозвіл суду на доступ до інформації, яка містить охоронювану законом таємницю [145]. Як слушно зазначає А. Ратнова, тимчасовий доступ надає можливість отримати певний пристрій (носій інформації), на якому знаходиться електронний документ. Отримання (фіксація) самого змісту електронного документа здійснюється за допомогою його огляду [338, с. 96]. Якщо після отримання тимчасового доступу до електронного пристрою особа не надала добровільної згоди на копіювання та вилучення інформації, то слідчий, дізнавач, прокурор повинен звернутись до суду для отримання відповідної санкції. Арешт майна має бути застосований до неповнолітнього, якщо майно є саме в його власності [222, с. 231].

Обов'язковими умовами застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів, таких як затримання та тримання під вартою, є, по-перше, вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; по-друге, доведення слідчим, прокурором, що застосування іншого запобіжного заходу не може запобігти ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК (ст. 492 КПК). Додатково існує можливість передання неповнолітніх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК). Т. Фоміна наголошує на пріоритетності застосування передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд [416, с. 177]. О. Сівак зазначає, що передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд є повноцінним запобіжним заходом, і тому має знайти своє законне місце у системі запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК [369, с. 65]. Таку позицію також підтримує І. Федоров, який вважає, що цей спеціальний запобіжний захід є кращим за інші запобіжні заходи, оскільки неповнолітній буде розуміти, що між ним та органом досудового

розслідування є людина, яка несе за нього не лише правову, а й моральну відповідальність [414, с. 172–173]. На ефективності упровадження застосування передачі під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації також наголошують О. Вакуленко [39] та О. Губська [80]. Втім, Ю. Гошовська зазначає, що відсоток застосування такого запобіжного заходу є низьким, оскільки складною є сама процедура застосування, виникають труднощі, пов'язані з роз'ясненням прав та обов'язків батькам чи іншим особам, які заслуговують на довіру та яким неповнолітній передається під нагляд [75, с. 146].

Менш травматичний і більш чутливий до інтересів дитини підхід реалізується, коли застосовуються особисте зобов'язання (ст. 179 КПК), особиста порука (ст. 180 КПК), домашній арешт (ст. 181 КПК). Альтернатива триманню під вартою мінімізує практику застосування жорстких заходів процесуальної репресії як виняткових, засвідчує гуманістичну складову ідеології сучасного кримінального провадження.

За статистикою Офісу ГП, орган досудового розслідування найчастіше звертається до суду з клопотанням про застосування домашнього арешту: 360 клопотань у 2017 р., 398 – у 2018 р., 339 – у 2019 р., 320 – у 2020 р., 227 – у 2021 р., 169 – у 2022 р. У 2021 р. кількість клопотань про застосування домашнього арешту та тримання під вартою була практично однаковою – 227 та 233 відповідно. Динаміка поданих клопотань про застосування запобіжних заходів до неповнолітніх протягом 2017–2022 рр. щороку зменшується. Так, у 2022 р. подано 416 клопотань, що на 146 (26%) менше, ніж у 2021 р., та на 571 (57,9%) менше, ніж у 2017 р. Кількість поданих клопотань про застосування загальних запобіжних заходів зменшилась не через застосування спеціальних запобіжних заходів, а через зниження загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень неповнолітніми у досліджуваному періоді. Так, у 2021 р. виявлено 2649 неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, що на 364 особи або 12% менше, ніж у 2020 р., та на 1861 особу або 41,3% менше, ніж у

2017 р. Щодо застосування спеціальних запобіжних заходів, то слідчими суддями розглянуто 1 клопотання про застосування передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників у 2018 р., 9 у 2019 р., по 7 у 2020 р. і 2021 р., 4 у 2022 р., а передання неповнолітнього, який виховується в дитячій установі, під нагляд адміністрації цієї установи вперше за 5 років здійснено у 2022 р. (даних щодо їх застосування у 2017 р. немає) (додаток Б).

За даними статистики Офісу ГП, протягом 2017–2021 рр. не було подано жодного клопотання про застосування до неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого застави (додаток Б). На думку О. Керевича, застосування застави до неповнолітнього є недоцільним, коли внесення коштів здійснюють близькі родичі або члени сім'ї. Адже інколи підозрюваного неповнолітнього ці обставини не зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язків [143, с. 185]. Т. Фоміна та В. Романюк цілком підтримують таку думку. Правники зазначають, що для підлітка така обставина не матиме стимулу належної поведінки. Інша ситуація, коли заставу внесено самим неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим. У такому разі внесення самостійно зароблених коштів явно матиме матеріальний стимул належної поведінки. Втім, у реаліях сьогодення, коли неповнолітні, які вчиняють кримінальні правопорушення, здебільшого живуть у неблагополучних сім'ях і, відповідно, не працюють, унесення ними застави є більше винятком [418, с. 588].

Аналіз судової статистики та статистики Офісу ГП дає підстави зробити висновок про те, що найчастіше до неповнолітніх застосовують домашній арешт – у середньому протягом 2017–2022 рр. становить 41,4% від поданих клопотань про застосування запобіжних заходів (додаток Б). І хоча практика ЄСПЛ [384; 386; 390] відображає наявні проблеми в обґрунтуванні національними судами України обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою відносно неповнолітніх [436, с. 193], цей запобіжний захід є

другим за кількістю поданих клопотань у зазначеному періоді та становить 38,1% (додаток Б).

Особливий предмет доказування у кримінальному провадженні щодо дитини. Предмет доказування в справах про злочини неповнолітніх вважається самостійним інститутом кримінального процесуального права [140, с. 3]. У межах функціонування системи ювенальної юстиції В. Романюк указує на зв'язок між прагненням максимальної індивідуалізації судочинства та предметом доказування, який зорієнтований на ретельне дослідження тих обставин, що характеризують особу неповнолітнього [351, с. 149]. Значущість такого особливого предмету доказування підкресливали І. Коз'яков [156], Л. Палюх [280, с. 4] та ін.

Справді, кримінальне провадження, дружнє до дитини, передбачає з'ясування не тільки обставин кримінального правопорушення, мотиву та мети діяння, розміру завданої шкоди та іншого кола обставин, визначених ст. 91 КПК. Збиранню, дослідженню, оцінці та використанню підлягають також відомості про умови життя та виховання дитини-правопорушника. Йдеться про три рівні середовища життя, виховання, навчання, дорослішання дитини:

1) мікрорівень середовища життєдіяльності (сімейно-побутові відносини та умови);

2) мезорівень середовища життєдіяльності (відносини в освітньому закладі, в трудовому колективі, взаємини з однолітками, заходи виховного впливу тощо);

3) макрорівень середовища життєдіяльності (відносини поза межами родинного кола, закладу освіти чи роботи).

Найбільш важливі соціальні умови та чинники цих трьох рівнів деталізовані у ст. 487 КПК. Їх пізнання дозволяє більшою мірою зрозуміти мотиваційну складову правопорушення, індивідуалізувати покарання, обрати заходи впливу, які матимуть більшою мірою виховний, аніж каральний ефект.

Виділення в окреме кримінального провадження щодо неповнолітнього. Як уже зазначалося, однією із гарантій прав дитини у

кримінальному провадженні вважається можливість виділення в окреме кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування у тих випадках, коли йдеться про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми особами у співучасті з повнолітніми. З цього приводу О. Крукевич справедливо зазначає, що такий інститут покликаний сприяти уникненню негативного впливу дорослих правопорушників на неповнолітнього, а також сприяти реалізації засади розумності строків провадження щодо неповнолітніх. Відповідно до ч. 5 ст. 217 КПК, таке процесуальне рішення приймає прокурор. Це дає підстави стверджувати, що саме на цього суб'єкта процесуальної діяльності покладається обов'язок оцінки ризиків негативного чи позитивного впливу на якість досудового розслідування та судового розгляду такого рішення [182, с. 179].

Застосування заходів примусового виховного характеру здійснюється до дітей віком від 11 до 14–16 років, залежно від віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або до неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок, необережний нетяжкий злочин. Як слушно зазначає О. Саско, примусові заходи виховного характеру є гуманною альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітнього та можуть бути застосовані до неповнолітнього як звільнення від покарання [363, с. 172].

Укладення угод за участю дитини. О. Северин обґрунтовано констатує, що «офіційне» (каральне) правосуддя вичерпало себе, воно не лякає правопорушників і не відновлює соціальної справедливості стосовно жертви злочину. У центрі уваги карального правосуддя є правопорушник, а у центрі уваги відновного правосуддя – потерпілий, його інтереси [366, с. 71]. Ця ідея стала основою для впровадження новел у 2012 р., пов'язаних із упровадженням інституту угод у кримінальному провадженні. Однак А. Духневич і Н. Карпінська, досліджуючи застосування цього правового інституту в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, дійшли

висновку, що сьогодні в Україні існують суттєві перешкоди для поширення практики відновного правосуддя, пов'язані в основному з орієнтацією системи правосуддя, насамперед на покарання, недостатньою регламентацією порядку укладення угод саме з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим, низька поінформованість громадян про можливість проведення процедур відновного правосуддя у справах неповнолітніх та необізнаність про них серед самих учасників кримінального провадження [104, с. 83].

Хоча в науковій доктрині висловлювалися й критичні погляди щодо інституту угод та обговорювалися його «негативні сторони» (узгоджене сторонами покарання не сумісне з засадою публічності та п. 6 ч. 1 ст. 368 КПК; спрощена процедура обмежує право на оскарження вироку і т. д.) [72, с. 113], важко погодитися з тим, що сьогодні для неповнолітнього учасника кримінального провадження існує краща альтернатива, аніж та, яку пропонує відновне правосуддя.

Із 2019 р. у рамках пілотного проекту Мін'юсту України та ГП України «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину» надається можливість залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника та укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення [320]. Реалізація проекту вже засвідчує певні успіхи [4, с. 51; 104, с. 83]. Втім, цей стратегічний напрям розвитку ювенальної юстиції отримає нове дихання з прийняттям проекту Закону України № 5617 від 04.06.2021 «Про юстицію, дружню до дитини», яким передбачено процедуру «виведення дитини з кримінального провадження», що передбачає звільнення дитини в конфлікті із законом від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування із застосуванням до неї відновного примирення (медіації) чи інших відновних заходів за наявності визначених законом підстав [325].

Водночас фахівці (Ю. Аленін, І. Гловюк, В. Завтур) попереджають, що положення вказаного проекту щодо внесення змін і доповнень до КПК мають бути уточнені з таких питань:

1) можливості прийняття рішення про виведення неповнолітнього підозрюваного у судовому провадженні;

2) встановлення правила про те, що прийняття рішення про виведення неповнолітнього із кримінального провадження є неможливим без згоди потерпілого (у кримінальних провадженнях, в яких є потерпілий);

3) надання прокурору права відтермінувати направлення до суду подання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності або відновити досудове розслідування з метою забезпечення в майбутньому можливості здійснення кримінального провадження в загальному порядку;

4) уточнення порядку розгляду судом подання прокурора про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності щодо визначення учасників такого розгляду, порядку його здійснення та подальшої долі кримінального провадження у разі відмови у задоволенні подання [3, с. 158].

На покращення функціонування інституту примирення спрямована пропозиція О. Нагорнюк-Данилюк, яка вважає доцільним посилити роль прокурора у реалізації нагляду за укладенням угоди про примирення між потерпілим і неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим), що сприятиме усуненню недоліків під час застосування цієї угоди у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Крім того, вчена виключає допустимість повторного звернення до суду з угодою про визнання винуватості в одному кримінальному провадженні [237, с. 170–171].

Глава 35 КПК регламентує загальний порядок укладення угод у кримінальному провадженні. Окремих спеціальних норм щодо укладення угоди про визнання винуватості за участі неповнолітнього немає. І. Басиста зазначає, що угоду про примирення за згодою неповнолітнього укладає його законний представник. Не допускається укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди [15, с. 13]. Також, якщо дії

законного представника суперечать інтересам неповнолітнього, то прокурор, слідчий суддя чи суд можуть його замінити (абз. 3 ч. 1 ст. 469 КПК).

Підсумуємо. З метою забезпечення найкращих інтересів дитини процедура укладення угоди за участю неповнолітнього у кримінальному провадженні має відбуватися, по-перше, за обов'язкової присутності законного представника та захисника дитини, а за необхідності – педагога або психолога, якщо на цьому наполягає дитина; по-друге, з метою реалізації принципу ефективної участі дитини необхідно враховувати її особисту думку щодо кожної з умов угоди; по-третє, з метою реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини слід допустити можливість повторного звернення до суду з угодою про примирення, укладених за участю неповнолітніх. Кратність таких звернень не повинна обмежуватися.

Отже, порівняльний аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства та міжнародних стандартів юстиції, дружньої до дитини, стосовно участі дитини у досудовому розслідуванні дає підстави для таких висновків. По-перше, в українському законодавстві є положення, які прямо віддзеркалюють міжнародні стандарти дружнього до дитини кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Наприклад, гарантовано засади верховенства права, поваги людської гідності, презумпцію невинуватості, право на правову допомогу, захист приватного життя, забезпечення безпеки і т. д. для усіх учасників, незалежно від віку. Додатково впроваджено диференційований порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх; упроваджено багатопрофільний підхід (залучення фахівців) і спеціалізацію персоналу, уповноваженого здійснювати процесуальну діяльність, і т. д.

По-друге, існують положення, які не отримали законодавчого закріплення (принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, ефективної участі дитини; зміст і форма особливого підходу до порядку інформування дитини про її процесуальні права та обов'язки мовою, зрозумілою дитині), проте не можна стверджувати, що вони взагалі не застосовуються, хоча й їх відсутність слід оцінювати критично, адже таке становище спонукає уповноважених суб'єктів процесуальної діяльності менш ретельно

дотримуватись таких «м'яких» стандартів, що часто перетворює окремі процедури та правила у бюрократичний формалізм.

По-третє, існують положення, які потребують подальшої оптимізації (наприклад, інститут законного представника, інститут спеціалізації слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів) або перебувають на стадії впровадження (наприклад, інститут виведення дитини з кримінального провадження). Їх актуалізація сприятиме удосконаленню наявної в Україні моделі ювенального правосуддя.

2.3. Особливості правового регулювання участі дитини у судовому провадженні

Як слушно зауважує О. Захарченко, особливі правила, що застосовуються у судовому розгляді справ щодо неповнолітніх, є додатковим процесуальними гарантіями захисту їхніх інтересів [119, с. 57]. Я. Садикова уточнює, що загальні елементи правосуддя, а також стандарти дружнього підходу на окремих стадіях судового провадження, покликані деталізувати та конкретизувати фундаментальні засади через вимоги надання інформації та порад, підготовку фахівців, забезпечення права бути почутим і висловлювати погляди; уникнення невинуватих затримок; організацію судового розгляду, дружнього до дітей, навколишнього середовища та дружньої до дітей мови тощо [361, с. 241]. Дійсно, Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дитини, які є орієнтиром для стратегії розбудови національної моделі кримінальної юстиції, на стадії судового провадження передбачають специфічні стандарти, дотримання яких має кінцевою метою реалізацію найкращих інтересів дитини та справедливе правосуддя. Такі стандарти поділяються за напрямками: доступ до судового процесу; юридичні послуги та представництво; право бути почутим і висловлювати свої думки; уникнення невинуватих затримок; організація провадження, середовища та мови, дружніх до дітей; свідчення та заяви дітей [145, с. 26–31].

О. Кучинська та О. Крукевич звертають увагу на те, що доволі складна процедура судового розгляду призводить до того, що велика кількість дітей не здатна повною мірою усвідомлювати всі тонкощі процедур, що тривають у залі судового засідання; існує низка процесуальних прав, які неповнолітні не можуть самостійно реалізувати, це не в змозі забезпечити навіть залучені законні представники, що не володіють достатнім рівнем правових знань [191, с. 74].

З огляду на це, дослідниці приділяють значну увагу питанню інформування дитини не тільки про права, але й інші процедурні питання та механізми, зокрема підтримки (медичні, психологічні, соціальні, перекладацькі та ін.) або організацій, які можуть надати допомогу, засобів доступу до таких послуг разом із фінансовою допомогою у надзвичайних випадках, якщо необхідно; загальних успіхів і наслідків судового провадження; функціонування судової системи і процедур, зважаючи на конкретне місце дитини і роль, яку дитина виконуватиме у судовому процесі, різних процесуальних кроків; існуючих механізмів підтримки дитини під час її участі у судових і позасудових процедурах розгляду; доцільності і можливих наслідків судових або позасудових процесуальних дій і т. д. [191, с. 75].

Ювенальна спеціалізація суддів стосується тільки тих, хто залучений до кримінального провадження щодо дитини, але не кримінальних проваджень, де дитина є свідком чи потерпілим, що може викликати занепокоєння з точки зору оцінки дієвості міжнародних стандартів в українській правозастосовній практиці. Для вирішення цієї проблеми О. Крукевич пропонує розширити зміст спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, включивши сюди і ті провадження, в яких беруть участь неповнолітні потерпілі [184, с. 43]. Однак навіть за врахування такої пропозиції залишається невирішеним питання щодо дітей-свідків. І це при тому, що, на думку деяких фахівців, навіть спеціалізація суддів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього не призвела до жодних реальних позитивних зрушень у системі ювенального

правосуддя [18, с. 149]. Дискусійною є пропозиція Н. Хмелевської щодо надання можливості особі до досягнення 21 р. обирати, який суддя здійснюватиме розгляд кримінального провадження, – ювенальний чи звичайний [421, с. 274].

Не менш важливим є ефективне представництво інтересів дитини в суді. Чинне законодавство забезпечує надання дитині юридичних консультацій та доступ до суду. Перешкод матеріального характеру не повинно бути. В Україні участь захисника дитини забезпечується на безоплатній основі у випадках, передбачених законом, однак вище вже було окреслено коло проблем, які з пов'язані з цим механізмом (укладення угоди з адвокатом за участю законних представників, з якими дитина конфліктує, відсутність у КПК згадки про законного представника дитини-свідка тощо). Ці проблеми актуальні і на судових стадіях.

Додатково РЄ рекомендує надати дитині право мати власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами (пп. 37 п. 2 підрозділу D розділу IV); призначати або опікуна-представника в суді, або іншого незалежного представника для представництва поглядів та інтересів дитини у випадках, коли існує такий конфлікт або батьки, члени сім'ї або опікуни самі є підозрюваними у вчиненні правопорушення (пп. 42–43 п. 2 підрозділу D розділу IV). Однак ці положення втілено тільки частково, з огляду на правову конструкцію норми, яка передбачає можливість заміни законного представника як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження (ч. 4 ст. 44, абз. 3 ч. 1 ст. 469 КПК). Положень, які б уможливили призначення законного представника не з близьких родичів (наприклад, представника органу опіки, піклування) для дитини, яка не позбавлена батьківської опіки чи піклування, і перебуває в конфлікті з законним представником, який діє всупереч її інтересів, немає. У цьому напрямі існує поле для розвитку і вдосконалення ювенальної юстиції.

Правило стосовно надання дитині змоги висловити свою думку, право бути почутою, в суді реалізується через роз'яснення права або обов'язку давати показання (залежно від процесуального статусу та віку дитини). Підсудний має право не давати показань. Суддя не повинен відмовляти дитині у прагненні висловитися про ситуацію, незалежно від віку дитини та її комунікаційних здібностей. Кримінальне процесуальне законодавство не встановлює особливих правил реалізації такої засади в залі судових засідань. Також важливо пам'ятати, що допит неповнолітньої особи в суді суттєво відрізняється від допиту під час досудового розслідування з огляду на три характерні риси:

1) допит у суді здійснюється у присутності публіки та самого підсудного;

2) у проведенні допиту беруть участь суддя, захисники, обвинувачений, потерпілі, підсудні, цивільний відповідач, цивільний позивач і їхні представники;

3) допитуваний дає показання в судовому засіданні стоячи (ч. 1 ст. 329 КПК) [88, с. 20].

Якщо провести узагальнення рекомендаційних положень стосовно отримання показань/заяв дитини в умовах дружнього середовища, то можна резюмувати перелік норм, які доцільно впровадити під час судового розгляду: мінімізація кількості допитів дитини в суді та адаптація їх тривалості відповідно до віку дитини і можливостей для концентрації уваги; забезпечення конфіденційності (закрите судове засідання); забезпечення заходів безпеки (дистанційний режим допиту, зміна голосу/зображення); дотримання тактовності та поваги у спілкуванні з дитиною. Ці положення більшою чи меншою мірою реалізуються в стінах української Феміди.

Існують й такі рекомендації, які сьогодні залишилися поза правовим регулюванням. Йдеться про такі положення:

– відсутнє визнання допустимими доказами аудіо- та відеозаписи допитів дитини на стадії досудового розслідування (пп. 59 п. 5 підрозділу D розділу IV);

– відсутні розроблені протоколи опитування, які б враховували різні етапи розвитку дитини (пп. 71 п. 6 підрозділу D розділу IV);

– відсутня процедура ознайомлення дитини з приміщенням суду або іншими об'єктами, а також з ролями й особами посадових осіб, що беруть у ньому участь (пп. 55 п. 5 підрозділу D розділу IV);

– зовсім незначна частина судових інституцій мають підготовлене спеціальне приміщення для очікування або проведення процесуальних дій з дітьми у дружній обстановці, або з окремими входами/виходами для мінімізації ймовірності зустрічі дитини-свідка чи дитини-потерпілого з підозрюваним (пп. 62 п. 5, пп. 6, 74 п. 6 підрозділу D розділу IV).

Щодо останнього пункту, то доречними є зауваги П. Пархоменка, який вказує на відсутність у процесуальних кодексах та в нормативній базі організації судоустрою положень, які б регулювали питання організації спеціальної зали судового засідання, адаптованого до потреб дитини [285, с. 19]. Учені (В. Єгупенко, О. Захарченко, І. Пилипенко та ін.), цитуючи Є. Коваленка, підкреслюють, що «абсолютно незвичний та дивний для неповнолітнього антураж публічного судового допиту пригнічує його, заважає зосередитися та зрозуміти, що від нього хочуть та що він повинен говорити» [107, с. 360; 119, с. 58; 291, с. 115]. Отож, з'являється пропозиція обмеження тривалості (зведення до мінімуму) перебування у залах судових засідань дітей [107, с. 361; 291, с. 115], що, як відомо, не завжди виявляється можливим.

Відсутність єдиного еталону облаштування таких приміщень, дружніх до дитини, призводить до визначення на локальному рівні таких мінімальних стандартів та вимог, як наприклад, відсутність кабінки для обвинуваченого; особливі світлі кольори та дизайн меблів; наявність спеціальних картинок та пам'яток, які роз'яснюють права та обов'язки; знаходження учасників

процесу на одному рівні (без підвищень); перебування дитини у безпосередній близькості до батьків, законного представника. Проведене опитування дітей підтвердило позитивну оцінку спеціальної зали судових засідань порівняно із загальною [285, с. 21]. Успішна реалізація таких проектів відбулась у Бахмацькому районному суді Чернігівської області [35], Івано-Франківському міському суді Івано-Франківської області [410].

З метою отримання інформації про наявність кімнат та залів, дружніх до дітей, кількість і спеціалізацію суддів до судів м. Львова (Галицький районний суд м. Львова, Залізничний районний суд м. Львова, Личаківський районний суд м. Львова, Сихівський районний суд м. Львова, Франківський районний суд м. Львова, Шевченківський районний суд м. Львова та Львівський апеляційний суд) було надіслано електронні запити на доступ до публічної інформації. З аналізу відповідей (усі суди, окрім Шевченківського районного суду м. Львова, надали відповідь) встановлено, що станом на 11.08.2021 р. у жодному з 6 судів не облаштовано судових залів чи залів очікувань, адаптованих до потреб дитини [431, с. 86] (Додаток В).

Судові зали з обстановкою, дружньою до дитини, є важливим індикатором формування позитивного середовища, але не єдиним. Зарубіжна практика демонструє, що дружній характер правосуддя можливий і в звичних залах, але з менш формалізованим провадженням, де судді без мантії та перук. Такий підхід є поширеним у закордонній практиці [92, с. 66]. Він знаходить підтримку й серед українських науковців. Так, М. Карпенко зауважує, що для дітей кримінальне провадження є стресовою ситуацією, у якій загострюються тенденції примітивних способів психологічного захисту, що виявляється у таких формах: реакція опозиції (бравада, демонстративний характер дій); реакція ізоляції (прагнення уникнути негативних контактів); реакція фрустрації у формі агресії. М. Карпенко робить висновок: потрібне створення максимально «м'якої», неформальної процедури розслідування та судового розгляду, яка б дозволила зберегти психологічну рівновагу неповнолітнього, врахувати його

вікові та психологічні особливості, застосовувати гнучку систему заходів кримінально-правового впливу [139, с. 397].

В цілому погоджуючись із таким підходом, варто, однак, ще раз наголосити, що менш формалізований підхід не означає порушення існуючої процедури, і не означає задоволення усіх забаганок дитини, скажімо, коли йдеться про агресивного підлітка, який вчинив тяжкий злочин. У випадках процесуальних дій за участю зухвалих та недисциплінованих неповнолітніх необхідно проявляти серйозність і суворість [88, с. 20]. Отже, потрібен баланс та індивідуальний підхід до кожної дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин. Іншими словами, не можна абсолютизувати рекомендації, скажімо, щодо мінімізації травмування від повторного допиту у суді чи спрощеної мови. Фахівці наголошують, що сьогодні всі міжнародні та гібридні суди вимагають, щоб діти давали свідчення під час судового розгляду і зазнавали перехресного допиту. Крім того, дитина не повинна давати заздалегідь записані показання, хоча багато західних правових систем досі це дозволяють. МКС також не допускає використання сторонніх посередників (наприклад, психологів чи педагогів – *М. В.*) для перефразування питань більш простою, зрозумілою мовою, що дозволило б дитині давати чітку та однозначну відповідь [451, с. 44].

Окремої уваги заслуговує питання залучення окремих категорій фахівців на стадії судового провадження. На відміну від досудового розслідування, тут додатково актуалізується позиція представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції у судовому провадженні (ст. 496 КПК), а щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років представником персоналу органу пробації обов'язково готується досудова доповідь для суду (ст. 314-1 КПК).

Уповноважений підрозділу органів Національної поліції може бути викликаний в судове засідання, проте обов'язкових підстав для такого виклику немає. Законодавець наділив такого представника низкою прав: подавати клопотання, ставити запитання іншим учасникам та пояснювати

необхідність застосування заходів для перевиховання неповнолітнього. Також такий уповноважений забезпечує доставку неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу у випадку винесення відповідного рішення судом.

За аналогією з французьким «соціальним досьє», в українському процесі існує досудова доповідь, яка є джерелом інформації про умови життя, стосунки у сім'ї, середовище виховання, дозвілля, оточення, комунікаційні контакти, звички, особисті якості, соціально-психологічну характеристику дитини і т. д. Крім того, досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень; мотивацію дитини до змін, ресурси громади, що сприятимуть виправленню та ресоціалізації неповнолітньої особи; висновок про можливість виправлення неповнолітнього без позбавлення або обмеження волі на певний строк [130, с. 33–35].

Незважаючи на те, що деякі науковці зазначають про певний формалізм досудової пробації [83, с. 32; 379, с. 147], більшість учених (зокрема В. Бережнюк, А. Чугаєвська, О. Шило, О. Ющик) звертають увагу на важливість досудової доповіді та її сприяння реалізації принципу індивідуалізації покарання [22, с. 67; 444, с. 798; 446, с. 28; 456, с. 239].

Завершуючи, варто підкреслити, що в українській практиці відсутня методологія оцінювання стану імплементації міжнародних стандартів та формування моделі кримінального провадження, дружнього до дитини, що зумовлює відсутність розуміння поточної ситуації, ефективності вже зроблених кроків та перспектив подальших реформ у сфері ювенальної юстиції. З метою усунення такої прогалини запропоновано систему десяти індикаторів моніторингу та оцінки стану дотримання міжнародних стандартів кримінального правосуддя, дружнього до дитини:

1. Наявність ювенального спеціалізованого персоналу для проведення досудового розслідування/судового розгляду.

2. Наявність спеціально обладнаних кімнат очікування, приміщення з обстановкою, дружньою до дитини, з можливістю проведення процесуальних дій за методикою «Зелена кімната».

3. Наявність процедури верифікації доцільності залучення конкретного законного представника (попередня бесіда з дитиною, з'ясування відносин між дитиною і законним представником, роз'яснення права про можливу заміну законного представника тощо).

4. Дотримання вимог урахування найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні (враховуються показники: типовий час та тривалість проведення процесуальних дій за участю дітей; кількість викликів до територіального органу; застосування заходів забезпечення тощо).

5. Дотримання вимог ефективної участі дитини у кримінальному провадженні (якісне роз'яснення прав, обов'язків, змісту та наслідків процесуальних дій дитині мовою, відповідною її віку; спосіб урахування думки дитини; реагування на заяви тощо).

6. Дотримання вимог про недопущення дискримінації дитини за будь-якими ознаками.

7. Забезпечення соціального патронажу дітей, які особливо вразливі (потерпілі, свідки, підозрювані/обвинувачені, які виявилися втягнутими дорослими у злочинну діяльність тощо), наприклад, скерування для отримання медичної, психологічної допомоги, збір інформації про її соціальне середовище.

8. Застосування процедури примирення (медіації) за участю дітей.

9. Проведення психологічних, комплексних психолого-психіатричних та інших експертиз дітей.

10. Заходи щодо забезпечення безпеки дитини (можливість проведення слідчих (розшукових) дій поза візуальним спостереженням, проведення одночасних допитів із зміною голосу, допустимість тільки тоді

контакту з протилежною стороною, коли це відповідає інтересам безпеки дитини) (додаток Г).

Відповідно до запропонованої методики 10 індикаторів оцінюються від 1 до 10, де 1 – це найнижча якість реалізації, а 10 – найвища. Самоаналіз може здійснюватися підрозділом самостійно, проте з метою уніфікації підходів до оцінювання окремих параметрів видається слушним уповноважити проводити відповідний скринінг уповноваженими представниками офісу дитячого омбудсмена або уповноваженими особами у відомствах (Національна поліція, прокуратура, суд).

Очевидно, можна дискутувати щодо змісту окремих індикаторів, уточнювати критерії їх оцінювання за десятибальною шкалою, додатково обговорювати питання суб'єктів такого контролю, втім, без сумніву, такий інструмент надасть змогу, по-перше, сформувати внутрішній відомчий рейтинг органів досудового розслідування, прокуратури та судів і на цій основі зробити стартову оцінку, виявити проблемні питання реалізації засад юстиції, дружньої до дитини, та вжити заходів щодо посилення гарантій забезпечення найкращих інтересів та ефективної участі дитини у кримінальному провадженні за конкретними напрямками, а, по-друге, це дозволить стежити за динамікою змін у темпоральній та регіональній проекціях, корегувати загальнодержавну політику у сфері ювенальної юстиції.

Висновки до розділу 2

Аналіз наукових джерел, присвячених тематиці правового забезпечення кримінального провадження за участю неповнолітніх в Україні, а також вивчення галузевого законодавства дає підстави для формулювання низки проміжних висновків.

По-перше, у науковій доктрині існують різні підходи до конструювання системи гарантій прав дитини у кримінальному процесі. Вагоме місце у цій системі посідають правові гарантії прав дитини у кримінальному провадженні, якими пропонується вважати систему нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Нормативно-правовими гарантіями є норми права, які регулюють функціонування системи ювенальної юстиції і джерелами яких є національне законодавство, міжнародні документи, ратифіковані ВР України, судова практика ЄСПЛ. Від якості норм права безпосередньо залежить ефективність забезпечення прав дитини у кримінальному провадженні.

Інституційно-правові гарантії полягають у створенні належної інституційної інфраструктури органів державної влади, уповноважених здійснювати досудове розслідування, судове провадження, перегляд судових рішень і т. д., спеціалізації персоналу, забезпечення функціонування профільних служб (пробації, ювенальної превенції і т. д.).

Організаційно-правові гарантії стосуються розробки спеціалізованих правил, процедур, рекомендацій, тактики проведення окремих процесуальних дій за участю дітей та фіксації результатів таких дій, використання «зелених кімнат», залучення фахівців (психологів, педагогів), організації взаємодії між органами та службами різних відомств, а також взаємодії з неурядовими організаціями (наприклад, медіаторами, громадськими організаціями, які надають допомогу потерпілим особам тощо).

Інформаційно-правові гарантії є одним із індикаторів «дружності» ювенального правосуддя. В сучасних умовах (1) формування парадигми «турботливого ставлення», «батьківської опіки» до неповнолітніх учасників в системі кримінальної юстиції, що зумовлено віковими, інтелектуальними, психоемоційними відмінностями цього суб'єкта-носія процесуальних прав порівняно із іншими повнолітніми учасниками, (2) прагнення забезпечити

найкращі інтереси та ефективну участь дитини, (3) стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій – виникають передумови для обґрунтованого визнання питання якісного інформування винятково важливим у системі гарантій прав дитини. Необхідне диференційоване інформування дитини про її права та можливості залежно від віку та процесуального статусу, впровадження альтернативних каналів доступу до інформації про кримінальну юстицію та допомогу дитині, яка стала учасником кримінальних процесуальних суспільних відносин. Незнання та/або нерозуміння процесуальних прав, обов'язків, процедур, правил, наслідків та правових механізмів створює перешкоди для ефективної реалізації правосуб'єктності в кримінальному провадженні. На підставі викладеного, стверджується, що цей компонент системи правових гарантій прав дитини є первинним щодо ефективної реалізації усіх інших процесуальних прав (право на доступ до справедливого суду, право на правову допомогу, презумпція невинуватості, свобода від самовикриття, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності і т. д.).

По-друге, розглядаючи особливості правового регулювання участі дитини у досудовому розслідуванні, можна визначити три групи міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, які (а) впроваджені та працюють у системі ювенальної юстиції (особливий порядок кримінального провадження щодо дитини; спеціалізація персоналу; уповноваженого здійснювати кримінальне переслідування та чинити правосуддя; залучення фахівців психологів, педагогів; обмеження тривалості допитів; особливий предмет доказування і т. д.); (б) не отримали законодавчого закріплення (принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, ефективної участі дитини; зміст та форма особливого підходу до порядку інформування дитини про її процесуальні права та обов'язки мовою, зрозумілою дитині), проте не можна стверджувати, що вони взагалі не застосовуються; (в) потребують подальшої оптимізації (наприклад, інститут законного представника, інститут спеціалізації слідчих, дізнавачів,

прокурорів, суддів) або перебувають на стадії впровадження (наприклад, інститут виведення дитини з кримінального провадження).

По-третє, участь дитини у судовому провадженні має свої суттєві особливості, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Однак існують положення, які хоча й рекомендовані РЄ, проте досі не втілені на національному рівні, що, безперечно, певною мірою створює труднощі в реалізації найкращих інтересів дитини. Крім того, існує проблема відсутності системи оцінювання сучасного стану та динаміки реформування, впровадження пілотних проектів, апробації нових правових інститутів, здатних посилити «дружній» характер кримінальної ювенальної юстиції. З метою усунення такої прогалини запропоновано методологію моніторингу та оцінки стану впровадження міжнародних стандартів гарантування прав дитини у кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ, В УКРАЇНІ

3.1. Організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дитини

Забезпечення швидкого, повного, неупередженого розслідування та реалізація інших завдань кримінального провадження безпосередньо залежить від дотримання організаційно-тактичних заходів проведення слідчих (розшукових) дій. За загальним правилом, проведенню будь-якої слідчої (розшукової) дії передують підготовчий етап, на якому уповноважена особа, по-перше, обирає і вивчає первинну інформацію про кримінальне правопорушення або вже зібрані матеріали кримінального провадження; по-друге, визначає час та місце, коло учасників та спосіб їх виклику, технічні засоби фіксації; по-третє, готує процесуальні документи, які є підставою для проведення такої дії (за необхідності).

Участь дитини у слідчих (розшукових) діях вимагає забезпечення якісного представництва інтересів дитини (залучення законних представників, захисника), залучення фахівців для допомоги у взаємодії процесуальних органів та дитини (педагоги, психологи, лікарі за необхідності), врахування рівня фізіологічного, інтелектуального та психоемоційного розвитку дитини, з'ясування додаткової інформації про сферу її зацікавлень для налагодження позитивного комунікаційного контакту та створення атмосфери співпраці, врахування історії поведінки до події кримінального правопорушення та в посткримінальний період тощо.

Пропонуємо розглянути такі складові підготовчого етапу слідчих (розшукових) дій за участю дитини, як вибір часу та місця, вибір фахівців і порядок інформування та роз'яснення процесуальних прав та обов'язків.

Вибір часу та місця. У ч. 2 ст. 484 КПК вказано, що «...слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи..., зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього...». Звичайний уклад життя передбачає стабільний розпорядок дня з індивідуальним режимом сну, харчування, навчання, роботи, відвідування секцій, відпочинку тощо. Цілком очевидно, що потреба виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК, може змусити правоохоронні органи діяти в екстремальних ситуаціях оперативно, невідкладно, порушуючи режим дитини, однак таке втручання має відповідати тесту на пропорційність.

Н. Мілорадова та Н. Пашко справедливо наголошують, що у стресовій ситуації дитина не може логічно мислити та аргументовано доводити свою позицію, тому важливо надати дитині відчуття безпеки, яке досягається за формулою: «безпечне місце + безпечний дорослий = дитина у безпеці» [230, с. 22].

Слідчі (розшукові) дії за участю дитини можуть проводитися (а) у місці, пов'язаному із кримінальним правопорушенням, наприклад, місці готування, вчинення, приховування слідів, засобів чи зберігання предмету кримінального правопорушення (огляд, обшук, слідчий експеримент); (б) в кабінеті слідчого (допит, одночасний допит, пред'явлення для впізнання, освідкування); (в) в кабінеті експерта (під час проведення судово-медичних, психологічних та інших експертиз); (г) в іншому визначеному місці, не пов'язаному з кримінальним правопорушенням, наприклад, лікарня, школа, місце праці неповнолітнього, приміщення громадської організації, яка надає допомогу потерпілим, і т. д. (допит, пред'явлення для впізнання за фотографіями тощо).

Найбільше питань виникає стосовно місця проведення допиту. Загальною є рекомендація проводити процесуальні дії у неофіційній та

звичній для дитини обстановці. Так, Н. Павлюк зазначає, що допит неповнолітніх молодших вікових груп найдоцільніше проводити в обстановці, добре знайомій і звичній для допитуваного, тобто закладі освіти чи помешканні дитини чи близьких йому осіб [278, с. 189]. А. Кунтій теж підтримує таку думку, додаючи, що довірливу обстановку, подібну до тієї, яка є вдома чи у школі, можна створити і в іншому місці [187, с. 390].

Втім, у кожній слідчій ситуації має застосовуватися індивідуальний підхід. Інші вчені мають рацію, наголошуючи, що у випадках, коли травматична ситуація, пов'язана із злочином щодо дитини і вчиненим за місцем проживання дитини, проведення допиту в такій обстановці не є правильним тактичним рішенням, оскільки дитина втратила почуття безпеки й комфорту у себе вдома. Інколи для досягнення певної дисциплінованості та відповідальності під час допиту доцільно проводити допити дітей в кабінеті слідчого, а інколи, якщо це не призведе до ретравматизації дитини, безпосередньо на місці події [16, с. 4; 149, с. 76; 216, с. 148].

Т. Мальована категорично радить уникати допиту потерпілої дитини у школі чи дитячому садочку, з огляду на ризики порушення принципу конфіденційності, особливо коли йдеться про невеликі містечка та села. Деталі події кримінального правопорушення можуть стати предметом обговорення для значного кола сторонніх осіб, викликати насміхання, чим спричинити додаткову психологічну травму та шкоду фізичному та психологічному здоров'ю дитини [210, с. 180]. Підозрюваного чи обвинуваченого старшої вікової групи фахівці рекомендують допитувати в кабінеті слідчого, дізнавача [330, с. 61–62; 334, с. 448–449, 377, с. 261].

На нашу думку, допит неповнолітнього, незалежно від його процесуального статусу у кримінальному провадженні, повинен проводитись за методикою «зелена кімната» у спеціально облаштованому приміщенні [432, с. 247]. Детально використання методики «зелена кімната» буде розглянуто у наступному підрозділі.

Вибір фахівців. Організаційно-тактичне забезпечення спирається на законодавчі норми, тож якщо закон вимагає залучення законного представника, педагога або психолога, лікаря за необхідності, захисника, то усі ці учасники мають бути присутні. Якщо ж дія проводиться за участю двох неповнолітніх (скажімо, одночасний допит дитини-підозрюваного та дитини-підозрюваного), то виникає складана ситуація присутності в кабінеті слідчого так званого «натовпу вболівальників». Отож, справедливо резюмують Ю. Чердинцев та М. Журавльова, виникають перешкоди для формування довірливого контакту, ризику того, що дитина буде мовчати або давати показання вкрай збіднено. Із точки зору як загальної психології, так і міжнародних стандартів, що прописані у Ланцаротській конвенції, «натовп вболівальників» вважається неприпустимою умовою проведення допиту дитини [441, с. 58–59].

Вчені влучно наводять практичний приклад, коли експерт-психолог Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України брав участь у кримінальному провадженні щодо факту розбещення тринадцятирічної дитини. Під час слідчої (розшукової) дії дівчинка хвилювалася, плакала, забажала розповісти про дії злочинця, залишившись із психологом наодинці, однак прокурор не надав такої можливості, мотивуючи рішення тим, що психолог не є уповноваженим суб'єктом допиту згідно з нормами КПК. Відеофіксація цього допиту не була достатнім аргументом [441, с. 60]. Прокурора можна зрозуміти, адже дійсно отримання доказів неуповноваженим суб'єктом є підставою для визнання доказів недопустимими. З іншого боку, якби «натовп вболівальників» перебував за дзеркалом Гезелла в кімнаті із затишною, дружньою для дитини, обстановкою, а замість прокурора-чоловіка була ювенальний прокурор-жінка, якій вдалося б налагодити позитивний контакт з потерпілою (нівелювати почуття сорому, приниження, посилити відчуття захищеності та безпеки), ця ситуація могла б бути менш травматичною.

Дискусії виникають і щодо питання: чи варто залучати знайомого дитині, чи навпаки незнайомого педагога (до прикладу, із закладу освіти, де

навчається дитина); чи може фахівець у галузі педагогіки бути ефективною заміною участі фахівця у галузі психології; чи потрібно запрошувати під час судового провадження того ж фахівця, який був залучений на етапі досудового розслідування; чи можна одного фахівця запрошувати у випадку одночасного допиту двох неповнолітніх тощо [439, с. 155–156].

Теоретичною розробкою питань, пов'язаних із тактикою залучення психологів та педагогів у кримінальному процесі, займалися такі науковці, як О. Давидова [84, с. 80], В. Кавецька [135, с. 955], Д. Куриленко [188, с. 69], О. Мельник, М. Попович [220, с. 72] та багато ін.

Низка авторів пропонують залучати до процесуальних дій педагога, з яким дитина була раніше знайома. Так, В. Романюк зазначає, що головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а насамперед їхні практичний досвід та профільна освіта. Він також зазначає, що якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, треба надати перевагу тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а за відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження [346, с. 83]. Такої ж думки притримуються В. Гірук [62, с. 121–122], М. Готвянська [73, с. 249] та О. Салманова [362, с. 175].

М. Денисовський, І. Томчук та В. Слотюк дотримуються більш категоричної позиції, вважаючи, що жодної користі від участі незнайомої людини для неповнолітнього підозрюваного при допиті не буде, а тому слід у чинному кримінальному процесуальному законодавстві передбачити імперативну норму залучення тільки безпосередньо знайомих фахівців або хоча б таких, з якими дитина мала раніше контакт [88, с. 20].

Натомість В. Загамула звертає увагу на необхідність застосування диференційованого підходу. Тактика дій залежить від низки чинників: (1) вид кримінального правопорушення та обставини, які необхідно з'ясувати,

(2) особа неповнолітнього потерпілого, його психологічний стан, (3) наявність педагога, з яким у потерпілого сформувалися довірливі стосунки. Наприклад, якщо під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією слідчий виявить, що дитина почуватиме себе вільно в присутності знайомого педагога та не буде соромитися розповідати про вчинений щодо неї злочин, тоді можна такого педагога залучати. У протилежному випадку слід залучити кваліфікованого психолога, який не знайомий з потерпілим, щоби уникнути ситуацій, викривлення показань, приховування фактів чи обставин, що мають значення для розслідування, з метою створення позитивного враження про себе, чи запобігти демонстративно зухвалій поведінці дитини, відмові давати показання [117, с. 218–219].

Загалом погоджуючись, що під час допиту неповнолітнього свідка бажаною є участь педагога, який йому відомий, С. Белан та Т. Луценко застерігають, що така рекомендація не може застосовуватись, якщо педагог особисто бере на себе моральну відповідальність за виховання дитини, що може вплинути на його поведінку у кримінальному процесі, або ж неповнолітній має певні комунікаційні бар'єри у відносинах із залученим педагогом через конфлікти, відчуття сорому, вини тощо [24, с. 34]. Схожої думки дотримується Г. Тетерятник, яка аргументує, що хоча шкільні психологи, педагоги, класні керівники мають інформацію про поведінку неповнолітнього, його характер, психологічні, розумові особливості тощо, проте участь таких осіб, з якими щоденно контактує неповнолітній, може створити додатковий психологічний бар'єр [403, с. 116].

І. Кагляк також підкреслює, що для допиту дитини, яка є постраждалою від сексуального насильства, рекомендується запрошувати дитячого психолога, бажано однієї статі з допитуваним [136, с. 118–119]. Г. Нікітіна-Дудікова звертає увагу на необхідність залучення як педагога, так і психолога однієї статі з допитуваним неповнолітнім, проте не виділяє окремої категорії справ таких кримінальних правопорушень [252, с. 78].

До слова, питання статі слідчого, дізнавача, прокурора також порушується в науковій доктрині. Так, О. Швед вважає, що допит має проводити один фахівець тієї ж статі, що й дитина, або протилежної від статі особи, яка завдала шкоди дитині [445, с. 136]. Л. Захаренко зазначає, що дитина буде почувати себе більш захищеною, якщо її допитує дорослий однієї з нею статі [118, с. 22]. Таку думку також підтримує О. Кочура [173, с. 200] та М. Ярмусь [460, с. 369].

Водночас Е. Васке зауважує, що залучення педагога тієї ж статі, що й неповнолітній потерпілий, не завжди є виправданим. Наприклад, якщо жертвою насильства був хлопчик, то у нього можуть виникати відчуття страху чи сорому у розмові з дорослим чоловіком [40, с. 8–9]. У цій дискусії найбільш переконливою видається позиція Н. Павлової, яка наголошує, що, незважаючи на традиційне уявлення про те, що дівчинка краще йде на контакт з особами жіночої статі, а хлопчики – навпаки, проте часом хлопчики також надають перевагу спілкуванню з жінками. Це питання обов'язково необхідно з'ясувати перед початком відповідної слідчої (розшукової) дії [275, с. 235].

В українському законодавстві відсутнє чітке закріплення прав педагога та психолога, а також відсутній механізм відбору таких спеціалістів для участі під час допиту неповнолітнього. Критеріїв, що могли б задовольнити потреби якісної участі під час такого допиту, не існує [51, с. 25]. В. Лушпієнко зазначає, що КПК закріплює єдине право психологів та педагогів – право заперечувати (протестувати) проти запитань та ставити запитання малолітній або неповнолітній особі. На його думку, повноцінна і ефективна участь цих осіб може бути забезпечена лише за умови чіткого визначення їх правового статусу – прав, обов'язків і відповідальності. Від належного виконання ними обов'язків залежить як моральний стан неповнолітньої особи, так і повнота і об'єктивність кримінального провадження. А отже вони повинні брати активну участь у процесуальних діях – висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії [205, с. 94].

І. Гловюк також говорить про необхідність більш активної участі педагога та психолога для забезпечення комфортного середовища під час допиту дитини та звертає увагу на позитивні зміни щодо прав та обов'язків психолога і педагога у кримінальному провадженні, запропоновані у законопроекті «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» [66, с. 44–47]. У цих змінах запропоновано розширити права психолога і педагога, зокрема, надати праву психологу та педагогу ставити запитання, заперечувати проти запитань та дій інших учасників слідчої дії, вносити зауваження до протоколу, одержувати наявну інформацію щодо особи неповнолітнього та зобов'язати за необхідності пояснювати неповнолітньому свою роль, значення подій. У випадку допиту неповнолітнього потерпілого чи свідка педагог чи психолог також має право зустрітися з неповнолітнім перед початком слідчої дії і пояснити йому свою роль та зобов'язаний надавати поради слідчому або судді щодо належного поведіння з неповнолітнім [308].

Як зазначає Д. Куриленко, педагог або психолог виконують тактичну та частково захисну функції в процесуальних діях за участі неповнолітніх та малолітніх. До тактичної можна віднести надання допомоги слідчому, дізнавачу, слідчому судді, суду у досягненні цілі процесуальної дії за допомогою вирішення проміжних завдань. Щодо «частково» захисної функції, то автор зазначає, що реальний захист прав та інтересів малолітнього та неповнолітнього – це безпосереднє завдання захисника, який, на відміну від педагога та психолога, має для цього більше повноважень, наданих йому законом. Крім того, навряд чи педагогу відомо, що означає «правильне проведення допиту». Тут необхідно враховувати і процесуальні приписи, і тактичні рекомендації, розроблені криміналістикою, що знають, як правило, тільки професійні учасники кримінального судочинства (слідчий, прокурор, суддя, захисник), а не педагог чи психолог, котрі, можливо, навіть уперше залучені до участі в допиті. Проте педагог чи

психолог з метою охорони психічного здоров'я малолітнього або неповнолітнього від негативного впливу незвичайної для нього ситуації (неправильний тон, непродумане формулювання запитань слідчого тощо) можуть частково виконувати правозахисну функцію. Так, під час допиту педагог (психолог) має захистити малолітнього або неповнолітнього від неприпустимих із точки зору педагогіки і психології звернень, тону, прийомів спілкування [188, с. 65–66].

Таким чином, розширення прав та обов'язків психолога та педагога у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього повинно сприяти належній їх участі, забезпеченню захисту дітей та врахуванню найкращих інтересів дитини. Повноваження психолога та педагога щодо одержання інформації про неповнолітнього дають змогу фахівцю скласти її психологічний портрет та підготуватись до процесуальної дії з дитиною (підготувати допоміжні засоби, спрогнозувати поведінку та реакцію дитини на певні питання, дії), а, відповідно, надати слідчому чи дізнавачу певні рекомендації.

Зустріч психолога чи педагога з дитиною перед початком процесуальної дії дозволяє познайомитись і налаштувати психологічний контакт з дитиною завчасно та зекономити їй так незначний час, який дозволений для допиту дитини. Пояснення дитині ролі психолога та педагога, значення подій може допомогти встановити довірчий зв'язок, сформує у дитини відчуття важливості, безпеки. Право психолога та педагога ставити запитання, заперечувати проти запитань та дій інших учасників слідчої дії, внесення зауважень до протоколу є активними діями, які сприяють реалізації їх захисної функції – захисту психологічного здоров'я дитини. Тому ми позитивно оцінюємо законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» щодо визначення процесуальних прав педагога та психолога.

Порядок інформування та роз'яснення процесуальних прав та обов'язків. Законодавством уповноважені процесуальні особи зобов'язані при проведенні процесуальних дій враховувати вікові та психологічні особливості, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК). Кожна слідча (розшукова) дія розпочинається з ідентифікації учасників та роз'яснення їх процесуальних прав відповідно до процесуального статусу. Це правило стосується і дитини-учасника, адже, як зазначалося, інформаційно-правові гарантії є одними із ключових гарантій дотримання прав дитини у сучасному кримінальному провадженні. Від якісного роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, змісту, порядку та наслідків застосування певних правових інститутів великою мірою залежить ефективність забезпечення найкращих інтересів дитини, її ефективна участь у процесі, реалізація усіх інших прав та можливостей [435, с. 470]. Попри це, нагадаємо, що в науковій доктрині не раз акцентувалося на необхідності спілкування мовою, зрозумілою для дитини [182, с. 179; 200, с. 111; 421, с. 276]. Однак далі за модельні постулати, копійовані з міжнародних документів, справа не зрушила з місця, і в практичних підрозділах спостерігається формалізм у реалізації цієї норми «м'якого» права.

З огляду на сказане, видається доцільним застосовувати ступеневу суб'єктно-орієнтовану систему інформування дитини про кримінальне провадження та про її права та обов'язки у кримінальному провадженні, яка ґрунтується на врахуванні процесуального статусу дитини, віку, вміння читання/письма та полягає у врученні спеціально розробленої пам'ятки прав та обов'язків у кримінальному провадженні для дітей різного віку (до 10 років; 11–13 років; 14–18 років), а у випадку встановлення факту неписьменності дітей необхідно використовувати спеціальні відеоролики або зобов'язати проходити спеціальне навчання уповноважених осіб усно здійснювати таке інформування мовою, зрозумілою дитині.

Ступеневість такого інформування вбачається у групуванні дітей на три вікові категорії (до 10 років; 11–13 років; 14–18 років). Це дасть змогу застосувати диференційований підхід до мовних, візуальних засобів роз'яснення важливих питань ювенального правосуддя зі шкалою градування від спрощеного для дітей молодшого віку до максимально наближеного до порядку ординарного інформування для дітей, які на порозі свого повноліття.

Орієнтація на суб'єкт полягає в тому, що для налагодження позитивної комунікації обирається певний спосіб роз'яснення інформації з урахуванням таких характеристик суб'єкта, як (1) процесуальний статус дитини; (2) стать дитини (для дітей різної статі доцільно підготувати різні кольорові буклети з типовими улюбленими героями анімаційних фільмів, графічними ілюстраціями, що викликать зацікавлення, допоможе сконцентрувати увагу на певних пунктах, посилюватиме дружній характер провадження); (3) рівень письменності (наприклад, для малолітніх дітей, які можуть читати і писати, необхідно друкувати пам'ятки великим шрифтом, виділяти головне і другорядне різними кольорами; для підлітків 14-18 років можна користуватися прототипами пам'яток про процесуальні права для дорослих з додатковими графічними елементами візуалізації; для дітей, які не вміють ані читати, ані писати, бажано роз'яснення прав здійснювати у формі перегляду відео, що матиме більший ефект з точки зору запам'ятовування, аніж усна розповідь).

Загалом каналами отримання інформації про кримінальне провадження, процесуальні права та обов'язки дитини можуть бути вербальні документи (спеціальні пам'ятки), графічні документи (спеціальні флаєри, буклети, брошури), відеоролики, чат-боти, соціальні мережі, веб-ресурси, телефонні гарячі лінії безкоштовної інформаційної підтримки. Документи та відеоролики можуть використовуватися слідчим, дізнавачем, прокурором, судом безпосередньо при проведенні процесуальних дій. Інші джерела інформації мають бути цілодобово доступними для дитини поза

органами досудового розслідування чи суду. Їхня цінність полягає в тому, що дитина може без обмеження в часі, тривалості ознайомлення, кратності таких звернень уточнювати питання, які залишилися незрозумілими або додатково з'явилися за посередництва певних суб'єктів або ж без такого.

Порядок інформування дітей про їхні права та обов'язки у кримінальному провадженні передбачає такі етапи: крок 1 – з'ясування, чи дитина вміє читати/писати; крок 2 – якщо дитина вміє читати, вручення спеціальної пам'ятки, відповідної віку, і надання часу для ознайомлення з текстом пам'ятки, або спільне перечитування разом із законним представником, захисником; якщо дитина не вміє читати, тоді перегляд спеціального відеоролику або особисте роз'яснення уповноваженою особою процесуальних прав та обов'язків мовою, відповідною віку дитини; крок 3 – з'ясування, чи зрозуміла дитина свої процесуальні права та обов'язки, отримання підпису (позначки) дитини та законного представника [435, с. 471].

Увага наукової спільноти та практиків прикута в основному до організаційно-тактичного забезпечення допиту дитини у кримінальному провадженні, адже ця слідча (розшукова) дія, по-перше, є найбільш поширеною у практиці досудового розслідування; по-друге, передбачає тісний контакт з дитиною про події, які можуть мати травматичний характер; по-третє, є важливим процесуальним інструментом отримання відомостей про обставини, які мають значення для кримінального провадження. Показання дитини є джерелом доказів такої ж ваги, як і показання повнолітнього учасника.

Дослідженню особливостей проведення допиту неповнолітньої особи приділяли увагу О. Бабенко [8], І. Басиста [16, 17], К. Бахчев [19], Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська [25], А. Довгань [97], Л. Дмитрієва [96], О. Заворіна та О. Юхно [114], В. Загамула [116], М. Карпенко [140], О. Кочура [173], Т. Матюшкова [216; 217; 218], С. Розкошинська [344], В. Романюк [350], Д. Шингарьов [447] та ін.

Майже двадцять років тому В. Тертишник зазначив, що допит є однією із найбільш складних слідчих (розшукових) дій, оскільки для її успішного проведення і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології й тактичних прийомів допиту [401, с. 114]. С. Риб'янець та Ю. Чаплинська продовжують цю думку, стверджуючи, що допит вимагає від слідчого, дізнавача належної підготовки до проведення допитів різних категорій осіб, умінь застосування відповідних тактичних прийомів. Тобто слідчий, дізнавач за наявності інформації, отриманої від оперативних працівників, визначає момент проведення допиту, перелік питань та тактичних прийомів, які доцільно застосувати для отримання позитивних результатів [340, с. 73–74].

Узагальнення наукових підходів та практичних рекомендацій дозволяє визначити низку елементів, які є критерієм для визнання дружнього до дитини характеру допиту.

1. Обмеження тривалості допиту дитини. Згідно з ч. 2 ст. 226 КПК, допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Проте тривалість допиту кожної дитини є індивідуальною та залежить від віку і психологічних особливостей дитини. Більшість науковців схиляються до думки, що найбільш оптимальною є тривалість допиту впродовж 15-20 хвилин для дітей 3-5 років; близько 20-25 хвилин для дітей 5-7 років; від 25 до 35 хвилин для дітей 7-10 років, до години часу для дітей до 14-років [88, с. 20; 346, с. 82; 406, с. 646].

2. Ретельна підготовка до допиту дитини. Правники розрізняють п'ять фаз допиту неповнолітнього: попередня, вступна, фаза вільної розповіді, детальних запитань, заключна фаза [56, с. 25; 230, с. 22–24; 332, с. 269]. Попередня фаза передбачає підготовку до проведення допиту неповнолітнього, зокрема, визначення предмету допиту, вивчення особи допитуваного, вирішення кола учасників, визначення часу і місця допиту, допоміжних матеріалів тощо. Науковці та практики звертають увагу на

доцільність ознайомлення з біографічними, характеризуючими, контактними та іншими даними про неповнолітнього [16, с. 3; 271, с. 44; 368, с. 281]. Для допиту малолітніх потерпілих у багатьох випадках доцільно підготувати і використовувати допоміжні матеріали, речові докази, документи, анатомічні ляльки, а також вивчати уподобання дитини, схильності до творчості (наприклад, малювання), що може бути використаним для налагодження контакту з дитиною чи обрання форми подання інформації дитиною.

Традиційно рекомендується складення письмового плану допиту, який дає змогу слідчому чи дізнавачу зафіксувати порядок проведення усіх необхідних дій. У письмовому плані можуть бути записані правильно сформульовані запитання, їх порядок, тактичні прийоми у випадку, якщо дитина не йде на контакт, або плутається у фактах. Фахівці радять перелік питань узгоджувати з психологом, а за можливості (якщо це не вплине на хід досудового розслідування) – з батьками. Зокрема, О. Цільмак та С. Яковенко зазначають, що слідчий обов'язково повинен підготувати перелік питань та проконсультуватися з компетентним фахівцем – чи будуть питання зрозумілими для дитини [427, с. 95]. І. Озерський аргументує, що досвідчений психолог може скорегувати формулювання питань, підказати тактику проведення допиту, допомогти створити неофіційну атмосферу, зменшити напруженість, занепокоєння, недовіру, сором'язливість та ніяковість [259, с. 108–109]. Схожої думки дотримуються І. Бандурка, П. Воробйов, К. Тищенко, Т. Шмиголь, [12, с. 167; 55, с. 15; 406, с. 647; 449, с. 135].

У практичній площині реалізувати такий підхід доволі складно і не завжди виправдано, адже це вимагає додаткових витрат часу для ознайомлення інших осіб та уточнення формулювання питань (потребу додаткових зустрічей, консультацій, на які у слідчого, дізнавача зазвичай немає часу); це може суперечити принципу раптовості, коли йдеться про допит дитини-підозрюваного, адже зацікавлені особи можуть заздалегідь обрати певну лінію захисту, зважаючи на питання, які пропонує слідчий; це,

зрештою, ставить слідчого, дізнавача у позицію залежності від висновків третіх осіб про доцільність чи можливість постановки певних питань, хоча ці особи переважно не володіють компетентностями у галузі права, а тому коректура питань може не відповідати потребі встановлення всіх елементів складу кримінального правопорушення.

Плануючи місце проведення допиту дитини, варто подбати, за можливості, про проведення допиту в «зеленій кімнаті» з обстановкою, дружньою до дитини. Докладніше про тактику дій в таких спеціалізованих приміщеннях йтиметься далі.

3. Емпатія та реагування на потреби дитини. Варто спостерігати за дитиною під час допиту та реагувати на сигнали, що свідчать про її емоційний стан, завчасно виявляти напруження, тривогу, відчай, зростаючу втому, яка знижує мотивацію до співпраці, може підвищити сприйнятливість до навіювання та тенденцію виявляти необдуману або випадкову реакцію, щоб уникнути подальших зусиль або прискорити завершення напруженої діяльності. Ефективною реакцією на втому неповнолітнього свідка чи потерпілого є коротка перерва, зміна форми діяльності (малювання картини, рух або дихальні вправи) [480, с. 37]. Особа, яка проводить допит, має роз'яснити зміст своєї роботи, можливості зупинити розмову на вимогу дитини для тамування спраги чи голоду, відвідати санвузол чи задовольнити інші потреби [32, с. 61].

4. Вияв персоналізованого зацікавлення до дитини та її інтересів. Вступна фаза допиту передбачає знайомство з дитиною, пошук спільних тем для розмови (спорт, відпочинок, улюблене заняття, музика, кіно, школа, домашні улюбленці тощо). Дитина, яка відчуває збіг своїх захоплень із захопленнями дорослого мовця (психолог, педагог, слідчий, дізнавач, прокурор), виявляє більшу готовність до довірливого контакту та кооперації. Для успішної реалізації цього завдання важлива не тільки тема обговорення, але й тональність мовця, темп та атмосфера розмови (поспіх, відволікання на дзвінки, власне роздратування і перевтома розглядаються як негативні фактори).

На етапі вільної розповіді психологи радять ставити відкриті та уточнюючі питання мовою, зрозумілою дитині, а за необхідності слід використовувати аналогії. Прикладами таких питань можуть бути: *«Тепер я знаю тебе трохи краще. Цікаво, чи ти знаєш, чому прийшов (-ла) сюди?»*; *«Я розумію, що ти тут, тому що з тобою щось сталося? Розкажи мені про це»*; *«Твоя мама (бабуся, вчитель) переживає, що щось сталося. Скажи, що її турбує?»*; *«Я чув, що хтось зробив тобі щось погане. Розкажи мені про це»*; *«Ти казав, що там був сусід? Як його звать? Розкажи про нього більше»*. На завершення особа, яка проводила опитування, повинна подякувати дитині за її розповідь: *«Ти сьогодні мені багато розповів. Дякую, що поговорив зі мною. Ти ще щось хочеш мені сказати? Можливо, щось хочеш мене запитати?»* [475, с. 5–8]. Водночас варто обов'язково нагадати дитині, що вся інформація є конфіденційною і до неї матиме доступ тільки обмежене коло суб'єктів процесуальної діяльності. Відтак слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми. Можна, наприклад, запитати про плани на вихідні, щоб знизити можливу напругу [153, с. 167].

5. *Мінімізація кратності повторних допитів*. І. Гловюк підтримує судову практику проведення одного допиту дитини-потерпілого чи дитини-свідка у порядку ст. 225 КПК. Науковиця зазначає, що до виняткових випадків, які унеможливають допит свідка, потерпілого або можуть вплинути на повноту чи достовірність їх показань, слід віднести і психологічні особливості особи неповнолітнього [63, с. 34]. Вчена також зазначає, що суд може дослідити відеозапис проведеного допиту малолітнього свідка за методикою «Зелена кімната», що дає змогу уникнути необхідності повторних викликів, допитів дитини та її ревіктимізації та відповідає міжнародним вимогам до опитування дитини [64, с. 10].

І. Гловюк, О. Дроздов, В. Мельченко наголошують на встановленні обов'язковості відеофіксування усіх процесуальних дій із дитиною-потерпілим та свідком, крім освідування [68, с. 72]. На необхідність обов'язкової відеофіксації допитів за участю неповнолітніх також звертає

увагу В. Павлюк. В умовах змагального кримінального процесу можливість перегляду сторонами кримінального провадження результатів відеозапису дає змогу оцінити інформацію, що надходить не тільки від самого неповнолітнього підозрюваного, а й про характер, умови проведення допиту [277, с. 107]. Схожою є думка І. Бандурки, яка зауважує, що хоча законодавство дозволяє відео- та аудіофіксацію слідчих дій, але така норма щодо дітей немає імперативного характеру [12, с. 169]. Крім того, Н. Арефіна наголошує, що показання дитини, зафіксовані на відеоносіях, є важливим об'єктом для психологічних експертиз у майбутньому, особливо якщо такий допит первинний, оскільки такий підхід до фіксації допиту дозволяє спостерігати довільні, невербальні сигнали дитини на початковій стадії розслідування, оскільки такі прояви переважно є максимально вільними від зовнішнього впливу, вони можуть слугувати відправною точкою у подальшому аналізі [5, с. 809]. Цю позицію підтримує Т. Мальована, яка підтверджує, що відеозаписи допиту дитини дають унікальну можливість прослідкувати за мімікою, інтонацією дитини, що є важливим в оцінці її показань [210, с. 181]. Аналогічну позицію висловлюють І. Багаденко, О. Левківська [11, с. 46] та підтверджує зарубіжний досвід інших країн [434, с. 336]. Наявність відеозапису могла б запобігти повторним допитам у суді, де дитина змушена в новій обстановці перед новими обличчями знову розповідати, як правило, малоприємний пережитий досвід та покращити якість підготовки до допиту.

На підставі викладеного, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 226 КПК та викласти її у такій редакції: *«Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря та обов'язково фіксується за допомогою аудіо- та/або відеозапису»*, а також розглянути можливість «послаблення» засади безпосередності дослідження доказів судом щодо визнання допустимими джерелами доказів показання дитини, зафіксовані за допомогою відеозапису, у виняткових випадках.

Сьогодні значної популярності набуває протокол NICHD – міжнародний протокол для інтерв'ю дітей, розроблений фахівцями ізраїльського Національного інституту охорони здоров'я та розвитку людини (NICHD). Цей протокол NICHD ґрунтується на дослідженні розвитку дітей з пізнавальними та комунікативними здібностями, а також методиках допиту, які підвищують здатність дітей надавати точну інформацію про минулі події [25, с. 44]. Типова структура процесуального інтерв'ю, рекомендована NICHD, передбачає етап знайомства, встановлення психологічного контакту, виявлення епізодичної пам'яті, перехід до змістовних питань, дослідження події, перерви, одержання інформації, яка не згадувалася дитиною, вжиття дій, якщо дитина не може пригадати очікувану інформацію, узагальнення інформації, завершення, обговорення нейтральної теми [30, с. 87].

В. Луцик і С. Гавгун звертають увагу на певні переваги інтерв'ю: по-перше, інтерв'ю за своїм характером не має на меті обов'язкове отримання від особи зізнання як результат, що, приміром, властиво допиту, а натомість завдання інтерв'юера – отримати повну, точну та надійну інформацію, яка буде доказовою під час кримінального розслідування; по-друге, інтерв'ю допомагає застосуванню презумпції невинуватості на практиці завдяки відсутності примусу та відкритим питанням, які покращують комунікацію й обмін інформацією [204, с. 316–317]. Проте, як зазначають Є. Лук'янчиков та Б. Лук'янчиков, процесуальне інтерв'ю не є ані процесуальною, ані слідчою дією, а лише одним із методів, що може застосовуватися під час проведення допиту, який був і залишається головним процесуальним способом одержання інформації про обставини правопорушення від осіб, які нею володіють [203, с. 60–61].

Процедура отримання пояснення дитини під час дізнання в законодавстві не регламентується. З метою уніфікації підходів пропонується впровадити норми імперативного змісту за аналогією до вимог допиту неповнолітнього і встановити, по-перше, обов'язок отримувати такі пояснення в присутності законного представника,

психолога або педагога, за необхідності – лікаря; по-друге, дотримуватися вимог щодо тривалості отримання пояснення за аналогією до визначеної тривалості допиту неповнолітнього; по-третє, у випадку отримання пояснень дитини-свідка або дитини-потерпілого з використанням відеозапису, вважати отримані докази допустимими під час досудового розслідування (у випадку перекваліфікації кримінального проступку на злочин) та під час судового провадження з метою уникнення повторної ретравматизації дитини.

Пред'явлення для впізнання може виявитися однією із результативних процесуальних дій з огляду на закономірності дитячого мислення. На думку фахівців, дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі, тому для дітей часом простіше що-небудь впізнати, ніж відтворити інформацію про який-небудь об'єкт у самостійній розповіді [149, с. 73]. Т. Мальована справедливо зазначає, що ретельна підготовка до цієї слідчої дії за участю дитини має охоплювати верифікацію факту, що це не завдасть дитині додаткової психологічної шкоди, врахування віку дитини та ступеня її психологічного розвитку, забезпечення представництва інтересів та фахової підтримки (педагогів, психологів, лікарів), а місце проведення впізнання має викликати у дитини почуття комфорту та безпеки [211, с. 80]. Дружній характер за проведення цієї дії, як і при допитах, убачається у заздалегідь налагодженому позитивному контакті, реагуванні на потреби дитини, забезпеченні можливості позавізуального впізнання особи. І. Басиста звертає увагу на те, що варто проводити впізнання в таких умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає: поза її візуальним та аудіоспостереженням із застосуванням заходів безпеки; за фотознімками, відеоматеріалами; за зворотними ідентифікаційними зв'язками, що унормоване ст. 228 КПК. За умов воєнного стану такі рекомендації для досудового розслідування не лише мають сенс, а й здатні дозволити знайти вихід зі складних слідчих ситуацій [14, с. 57–58].

У кримінальному провадженні за участю дітей виникає необхідність не тільки залучити фахівців до проведення допитів, але й провести психологічні, психіатричні, комплексні психолого-психіатричні експертизи. Така процесуальна форма використання спеціальних знань дає змогу встановити:

- факт можливості повністю усвідомлювати дитиною значення своїх дій та керувати ними в конкретному проміжку часу у конкретній ситуації [65, с. 15; 110, с. 216; 156, с. 90; 351, с. 150];

- факт здатності дитини з урахуванням її індивідуально-психологічних та вікових особливостей, стану розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання [158, с. 19];

- факт схильності до фантазування, підвищеної навіюваності, лідерських тенденцій, агресивності [65, с. 15; 422, с. 123];

- факт перебування дитини у безпорадному стані, здатності чинити опір, характер психоемоційної травми, психологічний профіль особистості [158, с. 19];

- особливості виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню дитиною злочину, неадекватне або неналежне оцінювання нею соціальної, моральної сутності та значущості власних дій [58, с. 81; 110, с. 216];

- факт наявності або відсутності в суб'єкта в момент учинення кримінального правопорушення фізіологічного афекту та інших непатологічних емоційних станів, здатних суттєво впливати на свідомість і поведінку [110, с. 217–218] тощо;

- наявність психічних розладів на момент судового допиту, психологічну реакцію на вчинене діяння щодо дитини [65, с. 15].

Одним із ґрунтовних досліджень (І. Охріменко, Г. Лузанова) було встановлено, що в структурі судово-психологічних експертиз найбільша частка припадала на дослідження неповнолітніх свідків, потерпілих,

підозрюваних (обвинувачених) (48,5 %), дещо меншу частку становили дослідження емоційних станів (39,8 %) та особистих властивостей, основних мотивів поведінки, закріплених у життєдіяльності суб'єкта (21,6 %). Інші психологічні дослідження становили мізерні 2,4 %. Більша частина опитаних респондентів-слідчих (51,5 %) вважає доцільним обов'язкове проведення судово-психологічної експертизи в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми [274, с. 159].

Очевидно, що розуміння психологічного стану дитини сприяє кращому забезпеченню її інтересів. Ю. Ємець підкреслює, що саме психологи можуть і повинні сприяти діяльності суду під час вирішення питань індивідуалізації відповідальності та ступеня пом'якшення покарання неповнолітніх [110, с. 216–217]. Розуміння психологічних особливостей дитини-свідка чи дитини-потерпілого створює передумови для ефективного надання допомоги дитині, застосування додаткових правових інструментів, здатних уберегти дитину від повторної травматизації (вжиття заходів забезпечення безпеки), відмовитися від проведення певних слідчих (розшукових) дій (наприклад, одночасного допиту з кривдником або слідчого експерименту на місці події, яке викликає панічні атаки, реактивні неврози, психози чи інші розлади). У кримінальному провадженні, дружньому до дитини, такі відомості не можна ігнорувати, а радше розглядати як певні вихідні пункти для прийняття оптимальних процесуальних рішень.

Інші слідчі (розшукові) дії (обшук, огляд, слідчий експеримент, освідування) та негласні слідчі (розшукові) дії також повинні здійснюватися з урахуванням вікових і психологічних особливостей дитини.

3.2. Організаційно-тактичні засади використання «зелених кімнат» як елемента кримінального провадження, дружнього до дитини

Однією із гарантій кримінального провадження, дружнього до дитини, є створення такого середовища комунікації між дитиною та суб'єктами процесуальної діяльності, в умовах якої вона відчуває безпеку, затишок і комфорт, підтримку і турботливе ставлення, що стимулює до побудови довірливих відносин, атмосфери співпраці та партнерства, подолання негативних наслідків кримінального правопорушення та злагодженої взаємодії для реалізації мети справедливого правосуддя.

До процесу концептуалізації методики допиту/опитування дітей за методикою «зелена кімната» значні зусилля доклали Ю. Винниченко та О. Дуфенюк [48], С. Віксич [51], В. Канцір та В. Петрик [137], О. Ліщинська-Мартинюк та Н. Карпінська [202], Т. Матюшкова [216; 217], В. Мозгова [235], О. Пасько та В. Горошко [286], К. Плева та Г. Степанова [295], М. Попович та О. Мельник [302], Н. Пряхіна [331; 332], Ю. Чорноус [443] та ін.

Можливості використання «зелених кімнат» згадували автори досліджень кримінального процесуального напрямку (Г. Нікітіна-Дудікова [253], О. Процюк [330], К. Рябченко [357], О. Сольонова [378] та ін.); кримінологічного напрямку (Н. Веселовська [43, с. 182]); адміністративно-правового напрямку (М. Веселов [42, с. 249–252], Н. Лесько [197, с. 151–152]) та ін.

Особливості проведення допиту дитини з використанням «зелених кімнат» вивчали психологи О. Давидова [85], А. Козлова [157; 159], Н. Мілорадова та Н. Пашко [230], Н. Мілорадова та О. Федоренко [231] та ін.

Перші комплексні дослідження методики «зелена кімната» в Україні з'явилися в 2012 р., в результаті чого було видано серію методичних рекомендацій. Вказані дослідження проводились колективами авторів юридичної, психологічної, соціологічної спеціальностей навчальних закладів МВС України, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» та Кримінологічної асоціації України. Так, Н. Бочкор, О. Даценко,

К. Левченко та інші автори вперше розглянули стандарти облаштування таких кімнат за кордоном, вимоги до терапевтичного залу та робочої кімнати, визначили основну мету, завдання і роль методики «зелена кімната», категорії дітей, з якими доцільно працювати, окреслили види допоміжних та технічних засобів, які можуть бути використані під час цієї методики [126]. К. Левченко, М. Євсюкова здійснили аналіз української нормативно-правової бази щодо можливості використання методики «зелена кімната» під час допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого від сексуального насильства [124]. Н. Бочкор, О. Цільмак, О. Швед та інші автори розробили поради для фахівців, які проводять допит дітей, розглянули існуючі методики допиту неповнолітніх [125]. Указані методичні праці наразі є базовими для використання фахівцями, які проводять опитування чи допит дітей, та використовуються практично в усіх наукових працях, пов'язаних із цією тематикою.

Розробленням методичних і практичних рекомендацій використання методики «зеленої кімнати» для працівників Національної поліції займались також колективи авторів закладів вищої освіти. Зокрема, у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ розроблено навчальний посібник «Довідник працівника поліції превентивної діяльності» [98], методичні рекомендації «Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції» [175] та «Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства» [2]. Колективом авторів Львівського державного університету внутрішніх справ підготовлено навчально-методичний посібник «Формування ювенальної компетентності поліцейських» [153], який розкриває особливості використання методики «зелена кімната» та стандарти облаштування приміщень, призначених для її застосування. За ініціативи Національної поліції України підготовлено «Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських», які затверджені

головою Національної поліції України І. Клименком 28.10.2021 р. Метою цих рекомендацій є сприяння організації та побудови дружнього допиту (опитування дитини), що ґрунтується на основних принципах правосуддя, дружнього до дитини [225]. З метою захисту прав дітей та забезпечення належної підготовки та допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні розроблено методичні рекомендації «Проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану» [326].

Вагомим джерелом комплексу даних є звіти, підготовлені у відповідь на запит Секретаріату Уповноваженого ВР України з прав людини Координатором проектів ОБСЄ в Україні у співпраці з громадськими організаціями «Центр політико-правових реформ», «Вектор прав людини» [393; 394]; результати дослідження неурядових організацій (наприклад, Жіночого консорціуму України, Міжнародного католицького бюро дитини) [99]; результати дослідження особливостей розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми, ініційованого за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини у 2020 р. [272], у яких проведено інтерв'ювання спеціалістів, які безпосередньо працюють із неповнолітніми у кримінальному провадженні, та самих неповнолітніх, проаналізовано судові засідання, у яких брали участь неповнолітні, виокремлено проблеми у нормативно-правовому забезпеченні діяльності спеціалістів, негативні моменти, які виникають під час організації допиту дітей у дружньому середовищі, та частково надано пропозиції щодо їх усунення.

Сьогодні наукова доктрина не розробила єдиного підходу до визначення терміна «зелена кімната». Одні дослідники вважають, що «зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, метою якої є забезпечення законності, гуманності та ефективності кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із

законом [224, с. 22]. На думку інших науковців, «зелена кімната» – метод профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення їх соціального та правового захисту, метою якої є соціальний та правовий захист підлітків, виявлення причин і умов, що сприяють учиненню ними протиправних дій, а також для психологічної профілактики й корекції відповідних відхилень у поведінці [327, с. 11–12]. Ще інші дослідники використовують цей термін для означення як методики, так і спеціального приміщення, призначеного для розмови з дітьми. Таку кімнату часто називають «кімнатою, дружньою до дитини» [467], «кризовою кімнатою, дружньою до дитини» [37; 46; 236], «кімнатою, дружньою до опитування дітей» [409] тощо. Поширення практики застосування концепту «зелена кімната» історично пов'язано з типовим фарбуванням стін кімнати для проведення допиту дітей у зелений колір, який вважається таким, що заспокоює [307, с. 82]. У Польщі такі приміщення були переважно синього кольору та отримали назву «блакитних кімнат» [21, с. 60].

Існує кілька підходів до визначення мети впровадження «зелених кімнат»:

- соціальний та правовий захист дітей, виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей або за участю дітей [224, с. 25; 398, с. 55; 420, с. 369];

- робота з дітьми-потерпілими чи дітьми-свідками насильницьких злочинів для зменшення повторного травмування дитини під час опитування [86, с. 149; 86, с. 19];

- запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування завдяки спеціальним методикам, психологічно комфортній атмосфері, технічному оснащенню, яке забезпечує відеозапис, який може допомогти уникнути проведення повторних допитів [210, с. 181; 286, с. 113; 287, с. 74];

- забезпечення сприятливих умов допиту дитини в приміщеннях, адаптованих до потреб правосуддя, та таких, що мінімізують

ретравматизацію дитини з урахуванням її індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей [149, с. 76].

Узагальнення цих підходів дає змогу виокремити концептуальні тези, які є спільними: по-перше, прагнення забезпечити найкращі інтереси дитини у кримінальному провадженні; по-друге, орієнтація більшою мірою на допомогу дитині-потерпілому, дитині-свідку; по-третє, вихід сфери застосування за межі виключно процесуальних дій, сприяння реалізації соціальної функції психологічної підтримки дитини.

«Зелена кімната» є багатофункціональним комплексом, в умовах якого може відбуватися не тільки комунікація між слідчим, дізнавачем, прокурором та дитиною-учасником кримінальних процесуальних відносин, але й відновлення психоемоційного стану дитини, яка перебуває в стресі внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації; блокування гострих стресових реакцій у дитини; попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень; усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності; короткотермінова чи довготермінова психокорекція; допомога особам, схильним до різних видів залежностей; консультування щодо взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі; попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до вчинення правопорушень; допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [224, с. 25]. У «зелених кімнатах» може здійснюватися корекційна робота з дітьми, які залишилися без догляду та без постійного місця проживання, які повернулися із закладів соціальної реабілітації, систематично покидають навчально-виховні заклади, з неблагополучних родин, мають залежності тощо [224, с. 26].

Вперше в Україні термін «зелена кімната» був вжитий у Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту, розроблених Департаментом кримінальної міліції у справах дітей у 2008 р. [224, с. 11]. Ці рекомендації стосувались профілактичної роботи з дітьми, які уже вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, та звільнені від відбуття покарання чи з місць позбавлення волі, а також з дітьми, які схильні до вчинення таких правопорушень (діти з неблагополучних сімей, діти, які схильні до вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, тощо). Робота з потерпілими та свідками кримінальних правопорушень у рекомендаціях практично не розглянута. Також у них звернено увагу на вигляд кімнат (зелений колір стін та м'яких меблів), облаштування суміжної з «зеленою кімнатою» кімнати для проведення позавізуального спостереження. Ці рекомендації мали практичний характер та не були затверджені міністерством.

На законодавчому рівні термін «зелена кімната» застосований у Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затвердженій Наказом МВС України від 19.12.2012 р. № 1176 та стосувався методики опитування дитини, яка є потерпілою або свідком у кримінальному провадженні. Згідно з п. 1.4 цієї Інструкції, методикою «зелена кімната» вважалася методика проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей [311]. Ця Інструкція втратила чинність 19.12.2017 р. у зв'язку з прийняттям Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 р. №1044. В останній цей термін більше не використовувався [312].

Сьогодні відсутній нормативно-правовий акт, який би закріплював законодавче визначення «зеленої кімнати», проте сам термін

використовується для означення методики допиту неповнолітніх. Прикладом може слугувати п. 14 постанови КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» № 585 від 01.06.2020 р., в якому вказується, що орган Національної поліції України спільно з представником служби у справах дітей, педагогом або психологом, а у разі потреби – за участі лікаря, з метою збору об'єктивної інформації про складні життєві обставини дитини, проводить бесіду. Така бесіда проводиться у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних умовах (за відсутності кривдника), зокрема із застосуванням методики «зелена кімната» [309].

Інший приклад: у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. до одних із завдань віднесено забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні, зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «зелена кімната» [324].

У Методичних рекомендаціях щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей, викладених у додатку до листа МОН України від 28.10.14 р. №1/9-557, зазначено, що працівник психологічної служби (практичний психолог, соціальний педагог) може запросити на зустріч дитину, стосовно якої надійшла інформація про жорстоке поводження щодо неї. Зустріч може проходити у кабінеті психолога, соціального педагога чи в окремому приміщенні [223].

У КПК термін «зелена кімната» не використовується, як і відсутні будь-які вимоги щодо місця проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини. Станом на червень 2021 р. в Україні функціонувало 47 таких кімнат [36] і в ближчій перспективі слід очікувати збільшення їх кількості. Водночас, як свідчать результати дослідження О. Дуфенюк, слідчі часто відмовляються проводити допити у «зелених кімнатах», мотивуючи це, передусім, тим, що немає чіткої норми у КПК, не прописаний механізм на рівні інструкції, тому

зазвичай допит дитини продовжують проводити у своїх робочих кабінетах [48, с. 122–123; 103, с. 230]. Про наявність такої проблеми сигналізують й інші фахівці-практики [85, с. 108; 394, с. 18, 25]. За результатами проведеного нами анкетування вбачається, що про методику «зелена кімната» відомо 85% опитаних, проте тільки 28% респондентів застосовували або були присутні під час застосування методики «зелена кімната», такий же відсоток опитаних зазначив про наявність у їхньому місті чи районі «зеленої кімнати» (додаток А).

З метою створення умов для організації та ефективного функціонування правосуддя, дружнього до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини, на розгляді у ВР України перебуває законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» [308], який передбачає внесення суттєвих змін до КПК, пов'язаних з участю дитини у кримінальному провадженні. Згідно зі ст. 496-2 вказаного законопроекту, у КПК уперше запропоновано запровадити термін «зелена кімната» як спеціальну методику проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітнім потерпілим, свідком. Вважаємо, що такі зміни є позитивними та можуть сприяти використанню цієї методики та забезпеченню найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Окремої уваги заслуговує організаційно-технічне облаштування «зеленої кімнати». Дружня кімната для проведення опитування – це спеціально спроектоване та підготовлене приміщення, яке має забезпечувати дитині почуття комфорту, сприяти встановленню контакту з особою, яка здійснює цю процесуальну дію [32, с. 13].

«Зелена кімната» має складатися з двох суміжних залів: терапевтичного залу, в якому безпосередньо з дитиною працюють працівник правоохоронних органів, психолог, залучені фахівці із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо; робочого приміщення для інших учасників слідчої

(розшукової) дії, залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей [126, с. 12]. Деякі науковці також називають цю кімнату «технічною» [331, с. 119], або кімнатою спостереження [98, с. 170]. Між двома кімнатами повинно бути скло позавізуального спостереження (дзеркало Геззела) та вмонтована відеоапаратура [126, с. 12]. Окрім цих двох залів, також можуть облаштовуватись додаткові приміщення – кімнати очікування та санвузол для потреб дитини [333, с. 98].

Обладнання кімнат має відповідати певним мінімальним стандартам, яких сьогодні на рівні законодавства не існує. Як демонструє проведене опитування, тільки 32,3% (91 особа) опитаних респондентів відвідували такі кімнати. З них найбільше осіб дали оцінку: «місце розташування» – «добре» (34 особи), «вхід до кімнати» – «дуже добре» (26 осіб), «загальний стан» – «добре» (26 осіб), «теплоізоляційні елементи» – «добре» (32 особи), «меблі» – «незадовільно» (28 осіб), «додаткове обладнання» – «відмінно» (32 особи), «відеофіксація» – «добре» (32 особи) (додаток А). Отже, середня оцінка відвіданих кімнат респондентами – «добре», що підтверджує необхідність звернення уваги на стандарти облаштування у створенні нових та покращенні наявних «зелених кімнат».

Фахівці рекомендують для належного облаштування «зелених кімнат» дотримуватись локаційних, мікрокліматичних, інтер'єрних та технічних вимог. Розглянемо їх детальніше.

Вимоги локаційні. В Україні більшість «зелених кімнат» функціонують при відділах поліції, громадських організацій, закладів вищої освіти. До прикладу, такі кімнати створено на базі навчальних закладів системи МВС України: «зелена кімната» при Харківському національному університеті внутрішніх справ [21, с. 60], «зелена кімната» на базі Навчально-наукового Інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ [425, с. 340], тренінговий центр «зелена кімната» в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ [98, с. 168], «кризова кімната, дружня до дитини» Одеського державного університету внутрішніх

справ [46], навчально-тренувальний комплекс з проведення слідчих (розшукових) дій із вразливою категорією населення у Львівському державному університеті внутрішніх справ [397] тощо.

«Зелені кімнати» можна облаштовувати поблизу або в приміщеннях дошкільних та шкільних закладів освіти. Фасад, територія та зовнішній вигляд таких закладів, як правило, облагороджені більш привітно для дітей. Поряд із такими закладами перебуватимуть діти. Це сформує у дитини почуття безпеки та комфорту. По-третє, при таких закладах обов'язково працюють психологи, які можуть допомогти у спілкуванні з дітьми [438, с. 64].

Під час вибору приміщення для облаштування «зеленої кімнати» слід оцінити її віддаленість від проїжджої частини дороги, ізолятору тимчасового тримання, чергової частини, вольєрів для службових собак, якщо приміщення обирається при відділі поліції, а також урахувати інші фактори, які можуть створювати зайвий шум та вібрації у кімнаті. Фахівці звертають увагу на те, що погана шумоізоляція може спричинити у дитини страх за те, що її почує хтось сторонній ззовні [129, с. 12].

Більшість відділів поліції знаходяться у старих будинках, вхід до яких облаштований ґратами, на стінах розміщені оголошення про розшук осіб, офіційні брошури, там же можуть перебувати потерпілі та підозрювані у провадженні, у якому проходить дитина як свідок. Аналогічно, на вході до суду можуть перебувати працівники служби охорони у форменому одязі, працювати метало-детектор, який видає незвичний звук в увімкненому стані. Відповідно, в дитини, яка вперше відвідує таку інституцію, може виникнути тривожний стан, який унеможливить нормальний контакт і комунікацію [438, с. 64].

Заслуговує схвалення позиція вчених, які вважають, що «зелена кімната» повинна мати окремий вхід. Зокрема, у прокуратурі м. Руставі (Грузія) вхід у «кімнату, дружню до дитини» облаштований окремо від основного входу. Це зроблено спеціально для того, щоб дитина, яка прямує в

кімнату, не бачила та не комунікувала з іншими особами, які заходять до прокуратури [463]. Такий досвід доцільно впровадити і в Україні.

Вимоги мікрокліматичні. У кімнаті повинна підтримуватись середня температура 18–20 °С. У холодну пору року приміщення повинно обігріватись опалювальними приладами, які слід закривати негорючими перегородками, решітками. Вважаємо, що для підтримання потрібної температури кімнати найбільш доцільно використовувати кондиціонер. По-перше, це дозволить регулювати температуру кімнати окремо від усього закладу, при якому вона облаштована; по-друге, кондиціонер додатково очищує та зволожує повітря. Окремі вимоги необхідно застосувати щодо вікон – високі теплоізоляційні характеристики, наявність кватирок чи фрамуг, дитячого замка безпеки тощо. Природне освітлення повинно бути рівномірним і не створювати блиску. Для штучного освітлення доцільно використовувати світильники переважно відбитого світлорозподілу, які додатково забезпечують атмосферу для відпочинку та дозволять уникнути засліплення [438, с. 65].

Вимоги інтер'єрні. Науковці звертають увагу на те, що «зелена кімната», незважаючи на першу асоціацію, не обов'язково повинна бути пофарбована у зелений колір [47, с. 121]. Окрім того, надмірне використання одного кольору в інтер'єрі, в цьому випадку зеленого, може не заспокоювати, а навпаки – дратувати та тиснути на психіку [394, с. 25]. Відтак оптимальним видається, коли стіни будуть оформлені у теплих пастельних тонах із додатковими яскравими акцентами.

При облаштуванні кімнати доцільно також використовувати вимоги, які застосовуються до психологічних кабінетів. Наприклад, у Положенні про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів зазначено, що для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується фарбувати стелю у білий колір, а підлога має бути темнішою ніж стіни. Якщо вікна приміщення розташовані на сонячній стороні – стіни слід фарбувати у прохолодні тони, а кольори теплої гами

(жовтуватий, світло-рожевий, пісковий) підходять для приміщень, у яких вікна орієнтовані на північ, північний захід, північний схід. При оформленні кабінету рекомендується враховувати психофізіологічний ефект кольорів [313].

Цікавою є пропозиція обладнання такої кімнати прозорим столом, щоб оцінювати та слідкувати за поведінкою дитини під час допиту, стежити за її рухами, які можуть свідчити про замкнутість, тривогу, занепокоєння тощо [331, с. 119].

До допоміжних засобів для допиту дітей входять: іграшки, олівці, папір, розмальовки, ляльки і лялькові модельні будиночки, книги, анатомічні ляльки, малюнки, зображення тіла, фотографії, символи, фігури та бутафорії. Такі допоміжні засоби за кордоном використовуються успішно вже протягом багатьох років і полегшують допит дітей, особливо малолітніх [429, с. 46]. Т. Матюшкова звертає увагу на те, що «зелена кімната» повинна бути наповнена інтерактивними іграми та іграшками, книжками для різного віку й особливостей розвитку, засобами для малювання тощо. Також у «зеленій кімнаті» мають бути комплект демонстраційних ляльок та обладнане місце для їх зберігання [217, с. 192]. У Рекомендаціях щодо організації та облаштування дружньої кімнати для дітей Фонд розширення прав і можливостей дітей у Польщі навпаки звертає увагу на те, що у кімнаті не повинні бути іграшки, а лише матеріали, які допомагають отримати інформацію від дитини (олівці, папір). Якщо є така потреба, ці матеріали надаються дитині під час допиту. Натомість книги, олівці, папір, журнали, розмальовки, кілька плюшевих іграшок, ігор повинні бути розміщені у залі очікування, до якого не допускаються інші особи, які беруть участь у допиті. Такий зал повинен знаходитися якомога ближче до кімнати, дружньої до дитини, та бути обладнаним так, щоб дитина будь-якого віку могла активно проводити час очікування. У такій зоні очікування повинна бути вода, напої та серветки

та відсутні навчальні чи інформаційні матеріали про насильство та сексуальне насильство [175, с. 2–3].

Як слушно зауважує польська психологиня А. Будзиньська, кімната не повинна нагадувати кімнату для ігор чи шкільний клуб. Ураховуючи різний вік опитування дітей, кімната має бути обладнана меблями різної величини, щоб діти могли впертися ногами у підлогу та спиратися долонями на стіл, що сприяє відчуттю безпеки. Рекомендується покласти лише декілька м'яких іграшок для дружньої атмосфери. Серед реквізитів, що допомагають дитині описати речі, які їм важко назвати словами, передбачаються схематичні малюнки фігур людей та анатомічні ляльки [32, с. 13–14].

Вимоги технічні. У терапевтичному залі повинні бути встановлені відеокамери з можливістю запису звуку або ж відеокамери та мікрофони додатково. Вона не повинна бути надто помітною, хоча приховувати її теж не варто. У деяких кімнатах опитування встановлюють дві камери: одну широкоформатну, яка охоплює всю кімнату, та іншу, націлену на дитину, середнього плану. Відеозапис емоцій і виразу обличчя дитини за можливості варто здійснювати із двох різних ракурсів [429, с. 48]. Якщо використовується одна камера, необхідно, щоб вона охоплювала широкий план, що має особливе значення під час опитування маленьких, дуже рухливих дітей та у випадках, коли дитина часто змінює місце сидіння. Робоче приміщення «зеленої кімнати» також має бути обладнане камерою для запису, апаратурою для аудіо- та відеозапису, мікрофонами в терапевтичній кімнаті, навушниками для психолога (судді) [126, с. 18; 224, с. 32], а також бездротовою гарнітурою для спілкування між обома приміщеннями «зеленої кімнати». Мікрофони мають бути достатньо чутливими, щоб вловлювати шепіт дитини. Найкраще рішення – мікрофони, які монтуються на стіну чи стелю, вони особливо ефективні у звукоізолюваних кімнатах [175, с. 25–26].

Технічний зал призначений для спостереження іншими учасниками кримінального провадження за дитиною під час опитування. Особливих

вимог щодо її облаштування немає, за винятком можливості розміщення великої кількості людей, зокрема проведення судового засідання, тож повинна бути відповідна кількість стільців, столів [438, с. 65].

Спілкування між особою, яка працює з дитиною у терапевтичному залі, та особами, які перебувають у робочому приміщенні, може здійснюватися за допомогою бездротової гарнітури. Тоді особи, які спостерігають за опитуванням, можуть ставити свої запитання [126, с. 19] або ж надавати певні рекомендації для роботи з дитиною.

Як зазначалося, невербальні сигнали та емоційні реакції дитини мають вагомe інформативне значення. Відеозапис розвіює сумніви, які могли б з'явитися під час інтерпретації поставлених запитань, адже очевидним є те, як були сформульовані запитання. Це дає змогу відкинути звинувачення захисників у тому, що дитині ставилися питання, які передбачали певну відповідь. Також не можна оминути впливу процесу запису на людину, що веде опитування. Практика доводить, що така ситуація дисциплінує особу, яка ставить запитання. Вона турбується про те, щоб використовувати правильні техніки і не допускати помилок, а це покращує якість доказового матеріалу [224, с. 32].

В умовах обмеженої кількості приміщень із дружньою обстановкою постає питання доступу до них. Найбільш раціональним видається запровадження системи електронного бронювання «зеленої кімнати» через мережу Інтернет. Наприклад, бронювати кімнату можна за допомогою спеціального онлайн-журналу. Такий журнал дасть змогу побачити вільні години кімнати, узгодити цей час з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії, розрахувати час на дорогу та інші організаційні моменти. Важливо, щоб бронювати «зелену кімнату» міг лише суб'єкт процесуальної діяльності, який бере участь у допиті неповнолітнього, – дізнавач, слідчий, прокурор, захисник, слідчий суддя, суддя, який би зазначав свої відповідні дані: номер службового посвідчення, номер свідоцтва на право зайняття адвокатською діяльністю тощо. На підтвердження бронювання система могла б надсилати смс-повідомлення з датою, часом бронювання та адресою кімнати усім

учасникам, які були зазначені під час реєстрації [438, с. 64]. У додатку Ж викладено авторську позицію щодо проєкту Положення електронного бронювання «зеленої кімнати».

3.3. Підготовка фахівців до роботи з дітьми у кримінальному провадженні

Міжнародні нормативно-правові акти, які пов'язані з правосуддям, дружнім до дітей, містять положення про необхідність залучення спеціалізованого персоналу до роботи з дітьми. Коло таких осіб достатньо широке: співробітники органів поліції, прокуратури, адвокати, працівники дипломатичних та консульських установ, співробітники програм боротьби з насильством у сім'ї, судді, медичні працівники та психологи, соціальні працівники та інші. Звертається увага на необхідність отримання уповноваженими особами належної освітньої підготовки та опанування специфічними компетентностями.

Так, Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, передбачають, що спеціалісти, які працюють з дітьми-жертвами та свідками, повинні мати доступ до належної підготовки, освіти та інформації з метою вдосконалення та закріплення спеціалізованих методів, підходів і позицій, спрямованих на захист дітей-жертв і свідків та ефективне поводження з ними з урахуванням їхніх інтересів (п. 40) [472].

Пекінські правила містять норми, які зазначають, що для забезпечення та підтримки необхідної професійної компетентності всього персоналу, що займається справами неповнолітніх, слід використовувати професійну підготовку, навчання в процесі роботи, курси перепідготовки та інші відповідні види навчання; звертають увагу на необхідність спеціалізації

поліції, проходження працівниками спеціального інструктажу та підготовки (п. 12.1) [232].

Керівні принципи Комітету Міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, містять норми, які передбачають створення спеціалізованих судів (судових палат), підрозділів у поліції та прокуратурі; всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них (п. 14-15, 63 розділу IV). Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні вміти спілкуватися з ними будь-якого віку та стадії розвитку, а також з дітьми, які опинилися в умовах особливої вразливості [145].

Такий підхід підтримали багато українських учених і практиків, про що свідчать численні публікації, присвячені питанням спеціалізації ювенальних слідчих, дізнавачів, прокурорів, адвокатів і суддів. Зокрема, під час проведеного анкетування за закріплення ювенальної спеціалізації за слідчими та дізнавачами проголосувало 76% опитаних, прокурорами – 87%, адвокатами – 68%, суддями – 82% (додаток А). Розглянемо докладніше питання підготовки цих груп суб'єктів процесуальної діяльності.

Незважаючи на те, що відомчими документами передбачено спеціалізацію слідчих та дізнавачів (пп. 10 п. 3 Розділу V Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженого Наказом МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 06.07.2017 р. № 570; абз. 7 п. 4 Розділу IV Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України 20 травня 2020 р. № 405), проте з аналізу нормативних положень можна зробити висновок, що для закріплення за слідчим чи дізнавачем спеціалізації на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх не вимагається особлива компетенція [437, с. 120]. Наявність відповідної психологічної або педагогічної освіти у слідчого не є обов'язковим критерієм закріплення їх за

лінією неповнолітніх [270, с. 7], на що також звертали увагу Л. Наливайко, В. Мороз, В. Рогальська, [251, с. 72; 342, с. 331]. Начальник слідчого відділу (відділення) чи відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції самостійно обирає слідчого або дізнавача, покладаючись на особисті переконання. Слідчий чи дізнавач, який має спеціалізацію на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх, також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень, особисто визначає пріоритетність кожної справи. Крім того, спеціалізація слідчого чи дізнавача стосується лише підозрюваних неповнолітніх, а неповнолітні свідки та потерпілі можуть допитуватись будь-яким слідчим із будь-якою спеціалізацією.

Під час інтерв'ювання респондентів у межах дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства, встановлено, що складними справами сексуального насильства щодо дітей займаються слідчі без спеціальної теоретичної підготовки і практичного досвіду, які, здійснюючи досудове слідство, не уявляють, які труднощі можуть виникнути під час розслідування. Далеко не всі також мають уявлення про те, що може травмувати дитину [99, с. 17]. І. Багаденко підтверджує наявність проблем, додаючи, що чимало несприятливих факторів (наприклад, плінність та недобір кадрів, нестача часу для проходження кваліфікаційних тренінгів або навчань, відсутність досвіду роботи з дітьми тощо) призводить до того, що в практичній діяльності ювенальний слідчий чи ювенальний дізнавач призначаються ситуативно, не на тривалий час, що створює труднощі для набуття цінного практичного досвіду конкретним фахівцем [10, с. 65]. Безперечно, такий формалізований підхід до питання спеціалізації слідчих і дізнавачів не може забезпечити повною мірою реалізацію правосуддя, дружнього до дитини. У цьому контексті слушною є думка І. Гловюк, О. Дроздова та В. Мельченка, які пропонують закріпити у КПК за керівником органу досудового розслідування, керівником органу дізнання обов'язок

включати до складу групи слідчих чи дізнавачів, слідчого, дізнавача, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх – у разі, якщо свідком або потерпілим є дитина; відповідно, запровадити звичну практику, що саме цей слідчий/дізнавач проводить процесуальні дії за участі дитини [68, с. 72].

Підготовка кваліфікованих фахівців повинна починатись із закладів вищої освіти системи МВС України. Як зазначають Р. Яковлев, Д. Мулявка, вузька спрямованість спеціалізації, формування стабільного алгоритму розслідування певного типу злочинів, доступ до спеціалізованої нормативної інформації та спеціальних технічних засобів дозволяє швидко і ефективно проводити досудове слідство у справах про правопорушення, що належать до компетенції органу досудового розслідування [458, с. 49].

Згідно з освітньо-професійними програмами підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня та другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» з практико-орієнтованим навчанням на факультеті № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції (далі – ІПФПНП) ЛьвДУВС, затверджених рішенням Вченої ради ЛьвДУВС від 28.08.2020 [268; 267] дисциплін, які присвячені виключно вивченню дитячої психології, особливостям розвитку дитини, методики проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми чи розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, немає [437, с. 120].

Відсутні такі дисципліни у освітньо-професійній програмі «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» першого бакалаврського рівня вищої освіти у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, затвердженій Вченою радою ДДУВС 27.08.2020 [264] та у освітньо-професійній програмі «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» другого магістерського рівня вищої освіти у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, затвердженій Вченою радою ДДУВС

24.09.2019 [263]. Аналогічно немає таких дисциплін у освітньо-професійній програмі «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» першого бакалаврського рівня [265] та другого магістерського рівня вищої освіти [266] у Харківському національному університеті внутрішніх справ 27.08.2020 р.

Як було зазначено, такі освітні заклади системи МВС України, як Харківський національний університет внутрішніх справ, Національна академія внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, мають облаштовані «зелені кімнати», які використовують під час проведення начальних занять з курсантами та для проведення тренінгів поліцейських. Працівниками цих навчальних закладів розробляються спеціальні сценарії для відпрацювання, методичні рекомендації для роботи практичних працівників. Проведене анкетування практичних працівників продемонструвало, що 78% опитаних респондентів (зокрема слідчих та дізнавачів) не проходили спеціального навчання щодо порядку проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього у закладі вищої освіти (додаток А).

Зрозуміло, що окремі питання щодо допиту неповнолітніх є складовими темами таких навчальних дисциплін, як «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Доказування», а міжнародні стандарти щодо правосуддя, дружнього до дитини, можуть входити у дисципліни, пов'язані з правом Європейського Союзу та низки інших. Проте для забезпечення належної підготовки фахівців, які вміють спілкуватись з дітьми та проводити слідчі (розшукові) дії з ними, необхідно розробити та включити окремі дисципліни у базову підготовку поліцейських [437, с. 120–121].

Окреслене доводить обґрунтованість висновків Ю. Чердинцева та М. Журавльової про те, що процес навчання ювенальних слідчих не має законодавчої підтримки і, як свідчить практика, здійснюється стихійно силами закладів вищої освіти системи МВС України та волонтерських організацій.

Відтак така підготовка є несистемною, нормативно не урегульованою та такою, що недостатньо забезпечує потреби практики [441, с. 61].

Унесення змін до відповідних освітньо-професійних програм або розроблення серії спеціалізованих тренінгів, за підсумками проходження яких фахівці отримували б підтвердження такої спеціалізації, може допомогти реалізувати завдання Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. [440, с. 110].

Тому для досягнення мети забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні слід упровадити спеціальну навчальну дисципліну, яка б стала обов'язковим компонентом профільної освітньо-професійної програми підготовки дізнавачів та слідчих, дозволила б у майбутньому застосовувати набуті компетентності і в особливому порядку кримінального провадження щодо дитини (як спеціальний ювенальний слідчий, дізнавач), і в одинарному порядку кримінального провадження, в якому учасником є дитина-свідок чи дитина-потерпілий (як слідчий, дізнавач, який не має закріпленої спеціалізації, але володіє знаннями та навиками застосування чутливої до потреб дитини тактики дій). Для вирішення цих завдань розроблено силабус навчальної дисципліни «Кримінальне провадження, дружнє до дитини», яка охоплює теоретичні основи, правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини (додаток Д).

Додатковим механізмом отримання спеціальних знань та навичок є проходження тренінгів, семінарів і вебінарів. З метою отримання інформації щодо проведення заходів для працівників Національної поліції щодо правосуддя, дружнього до дитини, захисту прав та інтересів дитини протягом 2019–2021 р. до Національної поліції України було подано електронний запит та отримано відповідь (додаток Е). Згідно з отриманою відповіддю, підвищення кваліфікації всіх категорій поліцейських здійснюється за типовими навчально-тематичними планами, розробленими Департаментом кадрового забезпечення спільно із зацікавленими структурними підрозділами центрального органу

управління поліції. Зазначеними планами передбачено тематику з питань дотримання прав людини, зокрема дітей, під час підвищення кваліфікації дільничних офіцерів поліції, для поліцейських підрозділів дізнання, для працівників ювенальної превенції. Тема дотримання прав дітей також передбачена навчальними програмами первинної професійної підготовки поліцейських, яких уперше прийнято на службу в поліції.

З початку 2021 р. навчання в системі післядипломної освіти пройшли 16 640 поліцейських (з них 1330 дільничних офіцерів поліції, 1156 поліцейських підрозділів превентивної діяльності) та 3897 осіб, уперше прийнятих на службу, пройшло первинну професійну підготовку. Облік, збір та узагальнення інформації про дату проведеного заходу, вид заходу та його назву, кількість учасників, які взяли у ньому участь, їх посади та спеціалізацію (за наявності), назву відділу, область у Національній поліції не здійснюється [437, с. 121] (додаток Е).

Підсумовуючи, варто наголосити, що впровадження такого спеціалізованого компонента освітньої програми ще не означає вирішення проблеми якості кримінального провадження, дружнього до дитини. Додатковим викликом є надмірне навантаження на слідчого, дізнавача, що робить цілком доречним риторичне запитання, яке ставлять І. Басиста, С. Розкошинська та І. Палійчук: «Чи може слідчий, у якого у провадженні 80-400 кримінальних проваджень, приділити належну увагу кримінальним провадженням щодо неповнолітніх?» і відразу дають логічну відповідь: «...звісно, що це об'єктивно неможливо, адже він жива людина» [18, с. 150]. Ювенальна юстиція може ефективно функціонувати, коли вся інституційна, організаційна та нормативна база буде якісною та збалансованою.

Проблематику ювенальної спеціалізації прокурорів обговорювали С. Влад [53, с. 125], М. Кокошко [161, с. 147], І. Ольшанецький [260, с. 6, 17; 261, с. 49] та ін. На відміну від спеціалізації слідчих та дізнавачів, ювенальні прокури виконують функцій не тільки щодо неповнолітнього підозрюваного, але й щодо неповнолітніх потерпілих, або неповнолітніх, права яких може

бути порушено (п. 3.1 Наказу Офісу ГП від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»). Вимогою є навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням документа про проходження спеціального навчання [316].

З метою отримання інформації про підготовку ювенальних прокурорів до Тренінгового центру прокурорів України було надіслано електронний запит та отримано відповідь. У відповіді директора Тренінгового центру прокурорів України з березня до грудня 2020 р. (протягом 10 місяців) навчання з питань правосуддя, дружнього до дитини, пройшло 538 прокурорів та у першому півріччі 2021 р. (6 місяців) – 47 осіб. Загалом 585 прокурорів з усіх областей України. Тренінговий центр проводить підготовку ювенальних прокурорів за різними програмами, зокрема курси, пов'язані з правосуддям, дружнім до дитини, наявні онлайн-семінари для прокурорів з цієї тематики (додаток Е).

Виокремлення ювенальних прокурорів для роботи з неповнолітніми у контакті з законом є, безумовно, кроком уперед у контексті міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей. Проте такий критерій, як «високі моральні, ділові та професійні якості», є досить суб'єктивним. Вважаємо, що для ювенального прокурора важливо добре володіти навичками та знаннями, пов'язаними з прокурорською діяльністю, що можливо за наявності досвіду від 2 років, та проходити періодичне навчання за ювенальною спеціалізацією для освоєння та закріплення нових навичок і знань. На підставі викладеного, пропонуємо доповнити п. 3.1 вказаного наказу та викласти цю норму у такій редакції: *«Безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству доручати прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні якості, стаж роботи у органах прокуратури не менше 2 років (ювенальні прокурори). Ювенальні прокурори повинні проходити періодичні навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням*

документа про проходження спеціального навчання». Також видається доцільним за аналогією до підготовки слідчих, дізнавачів, упровадження відповідного спеціального курсу в рамках підготовки прокурорів на юридичних факультетах цивільних закладів вищої освіти.

Відповідно до п. 39 розділу IV Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути навчені та обізнані про права дітей і пов'язані з ними питання, отримувати поточну і поглиблену підготовку та бути у змозі спілкуватися з дітьми відповідно до їхнього рівня розуміння.

А. Бірюкова [27], В. Святоцька [464], О. Хотинська-Нор [424] та інші науковці звертали увагу на запровадження спеціалізації адвокатів за певними галузями права. С. Іваницький зазначає, що знання адвоката у певній сфері має визначатись на підставі набутих та поглиблених теоретичних знань (закінчення спеціалізованого навчального курсу, захист дисертації тощо) та практичного досвіду в спеціалізованій галузі (наприклад, кількістю проведених справ). Окремі категорії юристів на час отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю мають спеціалізований досвід у певній сфері. Так, слідчі та прокурори добре обізнані у кримінальному праві та процесі. Тож доцільним є встановлення пільгового порядку набуття найменування спеціалізованого адвоката правниками, які мають 5-ти річний досвід роботи у відповідній галузевій спеціалізації [129, с. 360–361]. О. Скрябін пропонує запроваджувати спеціалізацію на стадії складання кваліфікаційного іспиту та зазначати її у Єдиному реєстрі адвокатів України та свідоцтві [374, с. 20–21, 25].

Адвокат може бути професіоналом та фахівцем з кримінального процесу, однак не вміти працювати з дітьми. Тому для забезпечення принципів правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні адвокату також необхідні знання у галузі дитячої психології, навички з проведення слідчих (розшукових) дій за методикою «зелена кімната» тощо [430, с. 119]. Як зазначають О. Кучинська та О. Крукевич, ювенальний

захисник повинен мати підготовку та знання у сфері прав дитини і пов'язаних з ними питань, постійно проходити підготовку і мати необхідні комунікативні вміння для спілкування з дітьми на їхньому рівні розуміння [191, с. 75]. М. Макаров ще більш жорстко конкретизує вимоги до ювенального захисника: (1) стаж роботи не менше 5 років, (2) складений кваліфікаційний іспит за відповідною спеціалізацією, (3) проходження стажування та отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, пов'язаною із захистом прав неповнолітніх, (4) включення до реєстру «ювенальних адвокатів», (5) щорічне проходження психологічного обстеження, тестування та участь у заходах із підвищення кваліфікації на регіональному рівні (не менше двох заходів на рік, загальною тривалістю не менше двадцяти годин) [207, с. 181–182]. Такий підхід видається слушним з позиції посилення гарантій прав дитини у кримінальному провадженні.

Викладачами ВША НААУ розроблено низку обов'язкових курсів для адвокатів, його помічників та стажистів. Для отримання інформації про проходження адвокатами заходів, пов'язаних із правосуддям, дружним до дитини, захисту прав та інтересів дитини у кримінальному провадженні до Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України надіслано електронний запит, проте відповіді не отримано (додаток Е).

У серпні 2020 р. створено Центр «Адвокат дитини» ВША НААУ, який став вітчизняною платформою дитячого права, що відповідає міжнародним стандартам і зарубіжному досвіду спеціалізації адвокатів із захисту прав неповнолітніх [440, с. 110]. Курс «Адвокат дитини» передбачає підготовку адвоката з розгляду кримінальних та адміністративних справ, цивільних та сімейних спорів [262]. Лекторами є адвокати, судді, викладачі закладів вищої освіти, психологи. Відсутність у нормативно-правових актах вимог щодо спеціалізації адвоката під час роботи з неповнолітніми у кримінальному провадженні, а також досить значна вартість спеціалізованого курсу не надто мотивує захисників проходити такий курс [430, с. 119].

Спеціалізація ювенального адвоката, наявність відповідних компетентностей у захисника сприяли б забезпеченню найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні, незалежно від процесуального статусу дитини.

Нагадаємо, ювенальна спеціалізація суддів та слідчих суддів із розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачена ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Проте, як стверджує С. Оверчук, рівень вимог до спеціалізованого судді є досить низьким та не встановлює об'єктивні критерії їх відбору [258, с. 8].

Під час інтерв'ю, проведеного Координатором проектів ОБСЄ в Україні у співпраці з громадськими організаціями «Центр політико-правових реформ» та «Вектор прав людини» щодо стану дотримання судами стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у справах кримінального характеру, респонденти висловлювалися про необхідність створення спеціалізованих судів у справах дітей. Багато з респондентів звернули увагу на те, що спеціалізація представників системи кримінальної юстиції на практиці часто має формальний характер і заснована лише на тривалості стажу роботи, але не підкріплена особистою мотивацією та попередньою спеціальною підготовкою. Багато з тих, хто спеціалізується на справах дітей, не проходили спеціальну підготовку і після визначення спеціалізації. Крім того, згідно із законом, дитяча спеціалізація визначається за суддею з більшим досвідом, тоді як нерідко в суді є судді, які більше цікавляться цією тематикою і мають кращі навички спілкування з дітьми [394, с. 31].

Для проведення дослідження на тему правосуддя, дружнього до дитини, захисту прав та інтересів дитини у кримінальному провадженні до Національної школи суддів України надіслано електронний запит на надання інформації та отримано відповідь. У відповіді міститься інформація про те, що за період 2019–2021 рр. (до вересня 2021 року) Національною школою суддів України проводились тренінги та семінари для суддів місцевих загальних судів на теми, пов'язані з захистом прав дітей, особливостями

розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, психологічними особливостями спілкування з дітьми та інші. Загалом за цією тематикою підготовлено 1833 судді місцевих судів загальної юрисдикції. За аналогічними темами в цей же період проведено підготовку 977 суддів апеляційних судів. Інформації щодо конкретної дати заходу, наявної у цих суддів спеціалізації на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та назви суду, у якому працював суддя на момент проходження заходу, у відповіді не надано (додаток Е).

З метою отримання інформації про дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, у судах м. Львова до суддів загальної юрисдикції та апеляційного суду надіслано запит про надання публічної інформації. З аналізу наданих судами відповідей можна стверджувати, що дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, у судах м. Львова потрібно покращити. По-перше, у судах відсутні спеціально адаптовані для потреб дітей приміщення суду та зали очікувань, тим більше «зелені кімнати», у яких можна було б проводити опитування дітей без їх повторної травматизації. По-друге, спеціалізація суддів з розгляду кримінального провадження щодо неповнолітньої особи стосується лише категорії неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, підсудних. Натомість, якщо очевидцем чи потерпілим від кримінального правопорушення є неповнолітній, то окремі вимоги щодо спеціалізації судді не застосовуються (додаток В).

У цьому контексті варто погодитись із пропозицією О. Крукевич щодо розширення змісту спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, включивши сюди і ті провадження, в яких беруть участь неповнолітні потерпілі, що забезпечить виконання міжнародних стандартів у сфері захисту дітей [184, с. 47].

По-третє, навіть у випадках, коли половина і більше від загальної кількості штату суддів мають відповідну спеціалізацію із розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, у судах практично не

ведеться облік проходження такими суддями тренінгів, семінарів та вебінарів. Тобто інформація про проходження суддями відповідних спеціалізованих курсів підвищення кваліфікації, отримання навичок роботи з дітьми під час обрання уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх судді до уваги не береться [431]. Водночас, важливо розуміти, що проходження тренінгів ще не означає автоматичне, якісне набуття компетентностей. Дійсно, якщо стосовно дітей-правопорушників контактні слідчі судді та судді повинні мати *de iure* ювенальну спеціалізацію, то щодо неповнолітніх свідків, потерпілих у провадженнях щодо повнолітніх осіб такої вимоги не існує, а отже з дітьми може контактувати суб'єкт процесуальної діяльності, який не має достатньої підготовки та спеціальних знань у сфері дитячої психології. Попри те, *de facto* може з'ясуватися, що неювенальний слідчий чи суддя може налагодити контакт з дитиною краще, аніж колега, який пройшов спеціальні тренінги з тематики ювенальної юстиції. У цьому напрямку перспективним видається подальше вивчення досвіду зарубіжних країн та пошук шляхів оптимізації реальної, а не формальної, спеціалізації представників української Феміди.

Підготовка психологів для роботи з дітьми-учасниками кримінального провадження, а особливо з дітьми, які постраждали від насильства, повинна бути комплексною та починатись з отриманням базової психологічної освіти з проходженням спеціального курсу за методикою «зелена кімната», постійним навчанням, підвищенням кваліфікації, обміном досвіду з іншими психологами. Для цього варто запровадити центр підготовки психологів для роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті або у контакті із законом.

Наприклад, для посилення практичної складової фахової підготовки курсантів-психологів на базі ННІ № 3 НАВС використовується навчально-тренувальний полігон «зелена кімната», де проводяться факультативні заняття та окремі практичні заняття за тематикою навчальних дисциплін викладачами кафедри юридичної психології разом із психологом підрозділу

та співробітниками наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції. Приділяється увага формуванню навичок психодіагностичного спостереження та спеціально розробленого інтерв'ю. Особлива увага курсантів звертається на встановлення взаємодії психолога-дитини-слідчого [425, с. 340–341].

Психологи повинні мати знання в галузі психології розвитку й клінічної психології дитини; опанувати техніки опитування цієї категорії свідків; володіти рівнем теоретичної підготовки; досвідом і природними схильностями до встановлення контакту з дитиною; мати розвинуті особистісні риси (емпатичність, терплячість тощо) [32, с. 21].

На нашу думку, якщо у місті є облаштована «зелена кімната», то повинен бути штатний психолог (чи декілька психологів), який би надавав свої консультації під час допиту, або ж проводив спілкування з дитиною за методикою «зелена кімната».

Психологи можуть бути допитані як свідки. Так, під час розгляду кримінального провадження за обвинуваченням Особи 1 у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 1 ст. 125 КК, Обухівський районний суд Київської області не зважив на показання неповнолітнього свідка, якого було допитано в присутності психолога. Адже після допиту вказаного свідка психолог пояснила, що в поясненнях неповнолітнього свідка є дещо, що вказує на те, що свідок перед допитом заучив покази, які дає в суді [50].

Назріла актуальна потреба розглянути можливість упровадження у системі органів досудового розслідування спеціалізованої служби ювенальної психологічної допомоги (за аналогією до служби інспекторів-криміналістів), яка була б уповноважена забезпечувати присутність педагогів, психологів під час проведення слідчих (розшукових) дій, здійснювати підготовку дитини до допиту у судовому провадженні, надавати первинну підтримку дітям-свідкам та дітям-потерпілим, сприяти медіаційному процесу тощо.

Пробація є новим інститутом кримінальної юстиції, адже він був створений з прийняттям Закону України «Про пробацію» 05.02.2015 р. [319]. Відокремленим підрозділом Державної установи «Центр пробації» є сектор ювенальної пробації, який серед свого персоналу передбачає також посаду психолога для надання послуг неповнолітнім [405]. Н. Максимова зазначає, що через відсутність відповідної підготовки працівників служби пробації відбувається «гальмування» розбудови служби, адже більшість зарубіжних країн готують працівників за напрямом «соціальна робота», а в Україні це питання залишається відкритим [209, с. 62]. Переважно підготовка таких працівників здійснюється за напрямами підготовки «Право», «Правоохоронна діяльність», «Психологія». Проаналізувавши робочі програми навчальних дисциплін, які викладаються в Академії Державної пенітенціарної служби та Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, І. Стеценко зазначив про наявність в основному теоретичної підготовки. Натомість підготовка персоналу органів пробації потребує більш практичного навчання: практичні заняття, кейс-менеджмент, рольові ігри, тренінги [396, с. 4–8].

З огляду на зазначене, можна констатувати важливість реформи підготовки фахівців для забезпечення набуття важливих компетентностей роботи у сфері ювенальної юстиції.

Висновки до розділу 3

На підставі проведеного дослідження можна резюмувати: організаційно-тактичні засади кримінального провадження є не менш важливими, аніж правові. Саме в процесі застосування пізнавальних, організаційно-технічних та управлінських тактичних прийомів розслідування виявляється та актуалізується в кожному конкретному випадку чутливий до конкретної дитини підхід, або ж навпаки – підтверджується його

недостатність. Прагнення якісно імплементувати міжнародні стандарти в площину правозастосовної практики стимулювало законодавця впровадити низку вимог, обмежень, додаткових гарантій, які стосуються проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини. Ці правила стосуються диференційованого підходу до підготовчого етапу дій, вибору місця, часу, тривалості, залучення фахівців тощо. Особливої уваги заслуговують такі слідчі (розшукові) дії, як допит та психологічні експертизи. Дружній до дитини характер допиту передбачає ретельну підготовку та вивчення особи неповнолітнього, вияв емпатії та реагування на потреби дитини, вияв зацікавлення до інтересів дитини, мінімізації повторних допитів.

Результати дослідження психологічного стану дитини сприяють кращому забезпеченню її інтересів, зокрема індивідуалізації відповідальності та визначення покарання для неповнолітніх-підозрюваних. Водночас розуміння психологічних особливостей дитини-свідка чи дитини-потерпілого створює передумови для ефективного надання психологічних консультацій, психокрекційної допомоги дитині, застосування додаткових правових інструментів, здатних уберегти дитину від повторної травматизації (вжиття заходів забезпечення безпеки), відмовитися від проведення певних слідчих (розшукових) дій (наприклад, одночасного допиту з кривдником або слідчого експерименту на місці події, яке викликає панічні атаки, реактивні неврози, психози чи інші розлади).

Одним із важливих елементів кримінального провадження, дружнього до дитини, є використання спеціально обладнаних приміщень, які умовно називаються «зеленими кімнатами». Йдеться не тільки про стіни та меблі, а про комплексну методіку дій в обстановці, яка забезпечує затишок, комфорт для дитини, конфіденційність комунікації, під час якої «натовп вболівальників» може бути присутнім у сусідній кімнаті. Досвід зарубіжних країн переконливо доводить, що використання таких кімнат і чутливих до інтересів дитини методик процесуального інтерв'ю, допиту чи опитування, має значні переваги порівняно з традиційними процесуальними діями в

приміщенні службового кабінету. Однак дослідження продемонструвало доволі слабку в масштабах країни розвиненість мережі таких кімнат, а також незацікавленість органів досудового розслідування в частині їх використання.

Під час вивчення питання підготовки фахівців до роботи з дітьми у кримінальному провадженні встановлено, що загалом в Україні вживаються заходи щодо впровадження міжнародних стандартів, які регламентують ювенальну спеціалізацію персоналу, задіяного до комунікації з дітьми в ході досудового розслідування та судового провадження. Однак виявлено й низку проблемних питань реалізації цих положень у практиці органів досудового розслідування, дізнання, прокуратури, суду, адвокатури та ін. З метою оптимізації підготовки ювенальних слідчих і дізнавачів запропоновано впровадити додатковий компонент освітньо-професійної програми за напрямом 081 Право – навчальну дисципліну «Кримінальне провадження, дружнє до дитини», розроблено силабус. Такий механізм підготовки, як прогнозується, матиме кращий ефект, ніж короткострокові тренінги та курси підвищення кваліфікації. Наголошено, що проблеми стосуються не тільки освітньої підготовки, але й кадрової політики, зростання навантаження, інших викликів, які стають перешкодами на шляху реалізації принципів найкращих інтересів та ефективної участі дитини у кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ

Виконана дисертація дає змоги сформулювати висновки, які вирізняються новизною та вирішують важливе наукове завдання, що має істотне значення для кримінальної процесуальної та криміналістичної науки і полягає у формуванні концептуальної основи функціонування правосуддя, дружнього до дитини.

1. Проведений аналіз стану дослідження окресленої проблематики у науковій доктрині дозволив умовно розділити наукові джерела на три групи: (1) публікації, присвячені проблематиці становлення кримінальної ювенальної юстиції в Україні та світі; (2) публікації, які мають звужений предмет дослідження і фокусуються на окремих правових інститутах, окремих проблемних питаннях участі дитини як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин; (3) публікації, які акцентують на характеристиці «дружності» правосуддя до дитини. Підтверджено, що проблематика «група джерел» є найменш чисельною, а проблематика «узагальнення даних» свідчить про посилення уваги науковців та практиків до теми участі дитини у кримінальному провадженні після набрання чинності КПК 2012 р. та поступове зміщення центру уваги досліджень від позиції дитини підозрюваного/обвинуваченого до позиції дитини потерпілого/свідка. Спостерігається епізодичне вживання термінологічної конструкції «кримінальне провадження, дружнє до дитини», що стимулювало до наукового пошуку та посилення аргументації доцільності впровадження «дружнього» характеру кримінальних процесуальних правовідносин за участю дітей у різному процесуальному статусі і на різних стадіях кримінального провадження.

З урахуванням міжнародної практики обґрунтовано доцільність вживання концепту «дитина», оскільки такий підхід більшою мірою відповідає парадигмі «дружність», указуючи не тільки на вікову

характеристику учасника кримінальних процесуальних відносин, але й на особливий період його соціалізації.

2. Витоки концепції правосуддя, дружнього до дитини, беруть історичний початок із часів римського права, коли, з огляду на вік правопорушника, обиралося більш поблажливе ставлення. Наступними знаковими подіями були: створення першого ювенального суду у США, першого департаменту у справах дітей та ювенальної в'язниці у Німеччині, прийняття на міжнародному рівні низки документів, спрямованих на посилення гарантій захисту прав дитини як у загальному контексті, так і в контексті вузькоспеціалізованому, кримінальному процесуальному. Значні напрацювання міжнародної спільноти з часом досягли рівня міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, під якими запропоновано розуміти систему імперативних і рекомендаційних норм, принципів, правових позицій та мінімальних вимог до системи кримінального правосуддя, в якій центральним завданням є забезпечення найкращих інтересів дитини, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин, незалежно від її процесуального статусу.

Відповідно до міжнародних стандартів кримінального провадження, дружнього до дитини, виокремлено п'ять основних принципів, а саме: принцип ефективної участі; принцип забезпечення найкращих інтересів дитини; гарантування поваги гідності; гарантування захисту від дискримінації; забезпечення верховенства права. Усі принципи є важливими та взаємопов'язаними, проте базовим принципом є забезпечення найкращих інтересів дитини, у структурі якого запропоновано розрізняти фізіологічний, соціальний, економічний, комунікаційний, психологічний та правовий компоненти.

3. Дослідження закордонного досвіду функціонування системи ювенального правосуддя та «дружніх» до дитини атрибутів дозволило констатувати, що, по-перше, існують різні моделі ювенальної юстиції, зміст

яких визначається різними пріоритетами; по-друге, формування певної моделі на національному рівні в межах певної країни є історично та соціально-культурно обумовленим, динамічним процесом, проходить різні етапи, презентуючи «коливання» в цих пріоритетах: від лояльності до суворості відповідальності, від суворості до механізмів відновного правосуддя, від покарання до реабілітації тощо.

Розглянуто зарубіжний досвід формування ювенальної юстиції (США, Англія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Японія, Данія, Швеція, Фінляндія) та запропоновано класифікацію існуючих систем ювенального правосуддя за такими критеріями: *залежно від способу правової регламентації* (в межах КПК або за допомогою окремого закону чи інших актів); *залежно від способу організації державних органів ювенальної юстиції* (загальний порядок кримінального провадження з окремими елементами ювенального порядку; особливий порядок кримінального провадження за участю дітей; спеціальний порядок, у якому справи за участю дітей розглядаються поза межами системи кримінальної юстиції), *залежно від пріоритетності завдань* (модель «батьківської опіки», карально-виховна, соціально-реабілітаційна та змішана).

Констатовано, що сьогодні у демократичних, правових державах типовим є впровадження змішаної моделі, в рамках якої реалізуються і «батьківська турбота», і виховно-каральна функція, і широкі програми соціальної реабілітації, корекції, патронажу, підтримки із залученням неурядових організацій і служб для дітей, які стали учасниками кримінальних процесуальних відносин.

4. Правовими гарантіями прав дитини у кримінальному провадженні є система нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні. Обґрунтовано потребу виокремлення інформаційно-правових гарантій як один із ключових індикаторів «дружності» ювенального правосуддя.

Незнання та/або нерозуміння процесуальних прав, обов'язків, процедур, правил, наслідків і правових механізмів створює перешкоди для ефективної реалізації правосуб'єктності в кримінальному провадженні. Стосовно дітей принципово важливими є такі питання, як обсяг інформації; диференційований спосіб її доведення (надання доступу) залежно від віку, зрілості, рівня інтелектуального розвитку дитини; фіксація процедури роз'яснення; створення можливостей для ефективного використання отриманої інформації дитиною, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин (право на доступ до справедливого суду, право на правову допомогу, презумпція невинуватості, свобода від самовикриття, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності і т. д.). Додатковим аргументом необхідності виокремлення такого компонента в системі гарантій прав дитини є незаперечний факт стрімкого розвитку інноваційних цифрових та комунікаційних технологій, що дає змогу розширювати шляхи доступу дитини до важливої інформації через мережу Інтернет, соціальні мережі, спеціальні чат-боти тощо.

5. З позиції імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, правові норми чинного законодавства можна розділити на три групи: (1) *запроваджені та діють у системі ювенальної юстиції* (особливий порядок кримінального провадження щодо дитини; спеціалізація фахівців, які уповноважені здійснювати кримінальне переслідування та правосуддя; залучення психологів, педагогів, лікарів; обмеження тривалості допитів; особливий предмет доказування і т. д.); (2) *не отримали законодавчого закріплення* (принципи забезпечення найкращих інтересів дитини та ефективної участі; особливий підхід до порядку інформування дитини про її процесуальні права та обов'язки зрозумілою для неї мовою); (3) *потребують удосконалення* (наприклад, інститути законного представника, спеціалізації слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів); (4) *перебувають на стадії впровадження* (інститут виведення дитини з кримінального провадження).

Запропоновано класифікацію суб'єктної позиції дітей-учасників кримінального провадження: (1) позиція відносної автономії (дитина може самостійно реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки у присутності і за сприяння законного представника); (2) позиція залежності (дитина може частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки відповідно до вікових, психологічних або інших причин і реалізує їх за посередництва законного представника); (3) позиція відчуження (дитина може частково реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через конфліктні відносини із законним представником); (4) позиція блокування (дитина не здатна реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки через посттравматичний синдром чи інші розлади, важко йде на контакт як із представниками кримінальної юстиції, так і з законними представниками). Кожна з цих позицій потребує застосування відповідного алгоритму дій суб'єктом процесуальної діяльності, уповноваженим на проведення досудового розслідування.

Запропоновано систему орієнтовних критеріїв, які унеможливають участь законного представника дитини та є підставою для його заміни: (а) заперечення дитиною; (б) перебування під час проведення процесуальних дій в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; (в) систематичний психологічний тиск на дитину; (г) розпочате кримінального провадження, в якому законний представник є підозрюваним або обвинуваченим у вчиненні домашнього насильства; (д) систематичне ухилення від участі у кримінальному провадженні як законного представника; (е) інші підстави вважати, що законний представник діє всупереч найкращим інтересам дитини.

6. Під час судового розгляду кримінальних проваджень, учасником якого є дитина, неврегульованими залишаються питання, які стосуються спеціалізації суддів у кримінальному провадженні за участі дитини-потерпілого та дитини-свідка; участь законного представника, з яким дитина у конфлікті; визнання аудіо- та відеозаписи допиту дитини,

проведеного на стадії досудового розслідування, допустимими джерелами доказів; розробка спеціальних протоколів опитування дітей залежно від їх етапів розвитку; відсутня процедура ознайомлення дитини з приміщенням суду, ролями й посадовими особами, що беруть у ньому участь; відсутні в достатній кількості спеціально облаштовані приміщення для опитування дітей. Запропоновано систему десяти індикаторів моніторингу та оцінки стану дотримання міжнародних стандартів кримінального правосуддя, дружнього до дитини, в Україні, що дозволяє забезпечити системне спостереження за процесом імплементації міжнародних стандартів у правозастосовній практиці, визначення рейтингу територіальних інституцій залежно від отриманого індексу, стимулювання до активного впровадження реформ, стеження за динамікою змін у темпоральній та регіональній проекціях, корегування на основі отриманих даних загальнодержавної кримінальної процесуальної політики, дружньої до дитини.

7. У дослідженні організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій доведено необхідність урахування індивідуальних особливостей дитини під час вибору місця і часу, залучення фахівців, інформування та роз'яснення прав дитини згідно з її віковими та психологічними особливостями. Запропоновано суб'єктно-орієнтовану систему інформування дитини про кримінальне провадження та про її права та обов'язки у кримінальному провадженні, яка ґрунтується на врахуванні процесуального статусу дитини, віку, вміння читання/письма та полягає у врученні спеціально розробленої пам'ятки прав та обов'язків у кримінальному провадженні для дітей різного віку (до 10 років; 11–13 років; 14–18 років), а у випадку встановлення факту неписьменності дітей запропоновано використання спеціальних відеороликів або проходження спеціального навчання уповноважених осіб усно здійснювати таке інформування мовою, зрозумілою дитині.

Особливостями проведення процесуальних дій з акцентом дружності до дитини є обмеження їх тривалості, ретельна підготовка, емпатія та реагування на потреби дитини, вияв персоналізованого зацікавлення до дитини та її інтересів тощо. Підтверджено доцільність у судовому провадженні визнання доказами відомостей, які зафіксовані в матеріалах відеозапису допиту/опитування дитини свідка/потерпілого, для уникнення її ретравматизації.

8. Проведення слідчих (розшукових) дій з дитиною у безпечному, комфортному і приязному приміщенні є одним із вагомих показників кримінального провадження, дружнього до дитини. У науковій доктрині та практичній діяльності таке приміщення отримало назву «зелена кімната», що одночасно позначає і середовище перебування дитини-учасника кримінальних процесуальних відносин, і особливий вид комунікації, методику роботи з дитиною, коли за участю фахівця проводиться допит/опитування дитини, а інші учасники процесуальної дії перебувають у суміжній кімнаті та спостерігають за цим процесом. Дослідження засвідчило, що сьогодні відсутність таких кімнат, а також нормативного забезпечення їх використання призводить до відмови уповноважених суб'єктів процесуальної діяльності до проведення процесуальних дій з дітьми у таких приміщеннях. Узагальнення даних дозволило запропонувати типологію вимог до облаштування «зеленої кімнати» (локаційні, мікрокліматичні, інтер'єрні, технічні для створення відчуття затишку, безпеки, комфорту). Для пришвидшення та спрощення процедури бронювання «зелених кімнат» учасниками кримінального провадження запропоновано використовувати систему електронного бронювання та розроблено проєкт типового Положення електронного бронювання «зеленої кімнати».

9. Ювенальна спеціалізація фахівців, які беруть участь у кримінальному провадженні за участю дитини, частково реалізована (якщо дитина є підозрюваним/обвинуваченим) для суддів, дізнавачів, слідчих і прокурорів. Однак, видається, цього недостатньо, оскільки діти

свідки/потерпілі також є особливою вразливою категорією учасників кримінального провадження, потребують чутливого підходу з боку працівників і оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду. До проблемних аспектів залучення персоналу належить відсутність спеціалізованого навчання під час підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України; суб'єктивні критерії для вибору ювенального прокурора; відсутність спеціалізації для адвокатів; відсутність вимог до підвищення кваліфікації суддів за темою ювенальної юстиції та інші. Для належної підготовки фахівців, здобуття важливих компетентностей запропоновано доповнити освітньо-професійну програму за напрямом 081 Право навчальною дисципліною «Кримінальне провадження, дружнє до дитини» та розроблено відповідний силабус.

На основі проведених досліджень, з урахуванням міжнародної практики, запропоновано низку змін і доповнень нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини, реалізації принципу ефективної участі та права на правову допомогу, удосконалення вимог щодо спеціалізації фахівців, які працюють з дітьми у кримінальному провадженні (п. 25 ч. 1 ст. 3, п. 23 ч. 1 ст. 7, ст. 44, ст. 65-1, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 226; ч. 2 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»; п. 3.1. Наказу Офісу ГП від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»). Наголошено, що наявні проблеми стосуються не тільки нормативного забезпечення та підготовки персоналу, але й зростання навантаження в органах досудового розслідування, недостатності ресурсів, необхідності виконувати завдання в умовах воєнного стану, що в сукупності суттєво ускладнюють реалізацію принципів найкращих інтересів та ефективної участі дитини у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, професора О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.
3. Аленін Ю. П., Гловюк І. В., Завтур В. А. Виведення неповнолітнього із кримінального провадження: окремі питання в контексті перспективного законодавства. *International scientific and practical conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches»: conference proceedings (July 9–10, 2021)*. Wloclawek, Republic of Poland : «Baltija Publishing», 2021. P. 153–158.
4. Ананьєва О. В., Яценко О. Л., Яценко В. А. Роль і місце прокурора в механізмі захисту прав дітей. *International scientific conference «Legal education and science as the need of the hour: new European challenges»: conference proceedings (Oct. 8–9, 2021)*. Łódź, the Republic of Poland : «Baltija Publishing», 2021. P. 49–52.
5. Арефіна Н. М. Психологічна оцінка показань дитини в кримінальному провадженні. Чинники, що негативно впливають на точність та повноту відтворення обставин. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 804–810.
6. Артеменко І. І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(1.3). С. 82–85.
7. Бабенко О. Г. Деякі питання представництва неповнолітнього підозрюваного. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 167–176.

8. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Донец. юрид. інст. Маріуполь, 2020. 261 с.
9. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 34. С. 129–141.
10. Багаденко І. П. Організація допиту дітей на стадії досудового розслідування з використанням спеціальної методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф., 28 трав. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 63–66.
11. Багаденко І. П., Левківська О. П. Удосконалення нормативно-правових актів у сфері використання «зелених кімнат» під час допиту дітей. *Наука і правоохоронна*. 2013. № 4(22). С. 42–47.
12. Бандурка І. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей-свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 164–171.
13. Бандурка І. О. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*. 2021. С. 56–60.
14. Басиста І. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми провадження слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчинені щодо жінок та дітей в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне ви-дання), 20 квітня 2022 р. / упоряд. : Євген Письменський ; Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 53–59

15. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 11–19

16. Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1–7.

17. Басиста І. В., Розкошинська С. О. Доказування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2017. 201 с.

18. Басиста І. В., Розкошинська С. О., Палійчук І. В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. № 4(16). 2017. С. 143–152.

19. Бахчев К. В. Розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетр. держ. універ. внутр. справ. Дніпро, 2017. 243 с.

20. Бебія К. С. Огляд політики Міжнародного кримінального суду щодо дітей. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал. Серія : Юридичні науки*. 2020. № 12(1). С. 75–84.

21. Безсонна Т. Ф., Носова О. Ю. «Зелена кімната» як ефективний метод реалізації права дітей на особливе ставлення з боку правоохоронних органів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : збірник тез доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету, 22 лист. 2019 р. Харків, 2019. С. 59–61.

22. Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації як передумова для індивідуалізації покарання під час його призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 2. С. 65–68.

23. Бежанова А. В. Застосування режиму відеоконференції у кримінальному судочинстві : дис. ... докт. філософ. : 081 – «Право» ; ОДУВС. Одеса, 2021. 267 с.
24. Белан С. В., Луценко Т. О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28–36.
25. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцик В., Орлеан А., Рогальська В., Філоненко Т., Яворська В. Розкажи мені, що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К. : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.; іл.
26. Білокінь Р. М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. № 21. С. 126–129.
27. Бірюкова А. М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2019. 496 с.
28. Благута Р. І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2008. 176 с.
29. Благута Р. І., Процюк О. М. Вивчення особи неповнолітнього підозрюваного та напрями використання отриманої інформації під час проведення допиту. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 37–46
30. Броневицька О. М. Застосування протоколу NICHD при проведенні процесуального інтерв'ю дитини. *Кримінальна юстиція під час підготовки майбутніх суддів, прокурорів та слідчих в контексті європейських стандартів прав людини* : зб. статей за матеріалами першої міжнар. конф. Львів, 2021. С. 83–89.
31. Бубир Ю. В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. *Форум права*. 2013. № 4. С. 40–46.

32. Будзинська А. Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. Варшава : Фундація «Нічийні діти». 64 с.
33. Букач В. В. Особливості політико-правових гарантій захисту прав учасників кримінального судочинства в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12(2). С. 19–24.
34. Булавина С. Генеза гарантій прав та свобод людини й громадянина в Україні: історико-правове дослідження. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2. С. 7–11.
35. В Бахмацькому районному суді Чернігівської області відкрито залу для розгляду справ за участі неповнолітніх. Бахмацький районний суд Чернігівської області : веб-сайт. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/interview/892872/> (дата звернення: 12.10.2022).
36. В Нацполіції створений сектор ювенальних слідчих. *Портал МВС* : веб-сайт. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/vidsyogodni-v-nacpoliciyi-stvorenii-sektor-yuvenalnih-slidcix-igor-klimenko> (дата звернення: 17.11.2022).
37. В ОХМАТДИТі запрацювала Кризова кімната, дружня до дитини. Львівська обласна державна адміністрація : веб-сайт. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=60789> (дата звернення: 27.07.2021).
38. Вакуленко О. Ф. Окремі аспекти проведення допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 149–152.
39. Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 91–99.
40. Васькэ Е. В. К вопросу об участии специалиста-психолога в подготовке и проведении допроса несовершеннолетнего, потерпевшего от сексуального насилия. *Психология и право*. 2012. № 2. С. 1–13.
41. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Х. : Право,

2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2017. 952 с.

42. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Донецький юридичний інститут МВС України ; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2020. 381 с.

43. Веселовська Н. О. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ВНЗ «Національна академія управління», ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. 293 с.

44. Видолоб Ю. Л. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх у ранній період радянської влади (1927–1924 рр.). *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 151–157.

45. Видюк А. Гарантії прав малолітніх і неповнолітніх учасників кримінального провадження під час допиту. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 123–131.

46. Використання «Кризової кімнати, дружньої до дитини» Одеського державного університету внутрішніх справ на практиці. *ОДУВС* : веб-сайт. URL: <http://oduvs.edu.ua/news/vikoristannya-krizovoyi-kimnati-druzhnoyi-do-ditini-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-na-praktitsi/> (дата звернення: 15.09.2020).

47. Винниченко Ю. Д. «Зелена кімната» у практиці досудового розслідування: поняття та значення. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 16 трав. 2019 р. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 120–122.

48. Винниченко Ю. Д., Дуфенюк О. М. Child-friendly допит у кримінальному провадженні: стандарти облаштування «зелених кімнат». *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті*

реформи кримінальної юстиції : матеріали наук.-практ. сем., 31 травня 2019 р. Львів, 2019. С. 119–123.

49. Вирок Києво-Святошинського районного суду м. Києва від 15.01.2020 р. у справі № 369/1044/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/86941416/> (дата звернення 13.12.2022).

50. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 25.11.2021 р. у справі № 372/4171/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93160920> (дата звернення: 10.12.2022).

51. Віксич С. Д. Допит неповнолітньої особи з використанням новітніх технологій («Зелена кімната»). Київ, 2020. 37 с.

52. Влад С. Ф. Історія становлення виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 256–261.

53. Влад С. Ф. Організація роботи прокурора під час здійснення захисту прав і свобод неповнолітніх при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(3). С. 122–125.

54. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 17 с.

55. Воробйов П. Г. Про предмет допиту особливої категорії свідків. *Адвокатська практика*. 2008. № 1. С. 15–16.

56. Воробчак М. М., Захарова О. В. Практика допиту (опитування) дитини, яка постраждала від сексуального насильства. *Кримінальне процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. сем., 25 жовт. 2019 р. / упор. Р. М. Шехавцов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 23–27.

57. Гарасим П. С. Окремі процесуальні аспекти накладення грошового стягнення в результаті неявки на виклик особи, яка здійснює

представництво у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 245–247.

58. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4. С. 76–82.

59. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 20 с.

60. Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5(1). С. 18–22.

61. Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку. *Митна справа*. 2014. № 1(2.2). С. 176–181.

62. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 250 с.

63. Гловюк І. Відмова від допиту дитини-свідка та дитини-потерпілого у судовому провадженні: питання судової практики та удосконалення законодавства. *30 років розбудови Української державності та кримінальна юстиція як її базовий компонент: чого досягнуто і що втрачене?* : матеріали VII Львів. форуму кримін. юстиції, 16–17 верес. 2021 р. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 33–36.

64. Гловюк І. В. Використання методики «зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика. Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції / гол. ред. О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 5–12.

65. Гловюк І. В. Деякі питання доказування у кримінальних провадженнях за ст. 153 КК України (на основі судової практики).

Доказування у справах, пов'язаних з сексуальним насильством : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 1–3 груд. 2021 р. Львів : «Галицька видавнича спілка, 2021. С. 12–21.

66. Гловюк І. В. Перспективи удосконалення норм КПК України щодо допиту неповнолітніх потерпілого та свідка (в аспекті юстиції, дружньої до дитини). *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. 5 лист. 2021 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 43–48.

67. Гловюк І. В. Питання імплементації конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: кримінально-процесуальний аспект. *Причорноморські публічно-правові читання* : матеріали міжнародної наукової конференції, м. Миколаїв, 10–12 вересня 2021 р. Миколаїв : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 101–104.

68. Гловюк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. *Право України*. 2022. № 12. С. 53–75.

69. Годуєва К. І., Мозгова В. А. Участь прокурора у перегляді судових рішень у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 227–231.

70. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с.

71. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2005. 20 с.

72. Гончар Т. О. Основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. *Правова держава*. 2013. № 16. С. 110–115.

73. Готвянська М. А. Тактика допиту неповнолітнього, втягнутого у злочинну діяльність (окремі аспекти). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 246–257.

74. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 2. С. 130–133.

75. Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 17(2). С. 143–146.

76. Гошовська Ю. В. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5. С. 141–150.

77. Гошовська Ю. В. Форми закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. № 6(2). С. 174–179.

78. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

79. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.12 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 33 с.

80. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. Шостий апеляційний адміністративний суд : веб-сайт. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/g/227-do-problemi-dotrimannya-prav-nerovnlitnikh-pri-obranni-shchodo-nikh-zapobizhnikh-zakhodiv.html> (дата звернення 18.05.2022)

81. Губська О. А. Система юридичних гарантій професійного розвитку державних службовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Том 1. С. 71–74.

82. Гулкевич З. Т. До питання про допустимість психологічного впливу під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 3. С. 137–149.

83. Гунько В. М. Досудова доповідь в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього: практика застосування та проблемні питання. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні* : мат. міжнар. кругл. столу. Київ, 2018. С. 38–40.

84. Давидова О. В. Використання спеціальних психологічних знань щодо дітей як учасників досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р. / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 79–82.

85. Давидова О. В. Професійне спілкування суб'єктів юридичної діяльності у контексті запровадження правосуддя, дружнього до дитини. *Психологічний часопис*. 2020. № 11. Вип. 6. С. 104–113.

86. Декайло П. В., Блащак А. І. Процесуальні аспекти допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 4. С. 147–150.

87. Декларація тисячоліття: Ген. Асамбл. ООН від 08.09.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621#Text (дата звернення: 12.07.2021).

88. Денисовський М. Д., Томчук І. О., Слотюк В. А. Деякі особливості проведення допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Інтернаука : міжнародний науковий журнал. Серія : Юридичні науки*. 2020. № 11(2). С. 16–22.

89. Джуган В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/12>

90. Дзюба А. Ю. Суб'єкти кримінального судочинства та ювенальної юстиції, які запобігають злочинності неповнолітніх у ФРН. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 191–201.
91. Дзюба А. Ю. Кримінально-правові наслідки вчинення протиправного діяння неповнолітніми за кримінальним законодавством ФРН. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 203–206.
92. Дзюба А. Ю. Міжнародні нормативно-правові акти та ювенальне кримінальне законодавство ФРН як засоби запобігання злочинності неповнолітніх. *Право і безпека*. 2017. № 3. С. 62–67.
93. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 14.04.2023).
94. Дмитришина Т. І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 383–388.
95. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–219.
96. Дмитрієва Л. В. Методика розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; ХНУВС. Харків, 2017. 227 с.
97. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 212 с.
98. Довідник працівника поліції превентивної діяльності : навч. посібник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, засл. юрист України А. Є. Фоменко. Дніпро : ДДУВС, 2018. 180 с.
99. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства.

Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation. черв.-листоп. 2015 року. 52 с.

100. Дробиняк (Зубрицька) О. В. Інститут ювенальної юстиції як об'єкт філософсько-правового аналізу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Хмельниц. універс. управл. та права ім. Л. Юзькова. Хмельницький, 2019. 22 с.

101. Дубіна О. М. Імплементация міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя до адміністративного законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 139–143.

102. Дуженков М. Окремі питання впровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 197–200.

103. Дуфенюк О. М. Міжнародний досвід організації child-friendly середовища під час кримінального провадження на прикладі процедури допиту дитини. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конференції, 16 трав. 2019 р. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 228–232.

104. Духневич А., Карпінська Н. Процедура медіації (примирення) у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1. С. 79–85.

105. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Рада Європи, Міжнар. док. від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 12.07.2021).

106. Європейська соціальна хартія (переглянута): Рада Європи, Міжнар. док. від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 12.07.2021).

107. Єгупенко В. В. Участь педагога при провадженні кримінальних справ щодо неповнолітніх у суді. *Форум права*. 2010. № 4. С. 360–363.

108. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019, 2020, 2021, 2022 рр. : звітність. Офіс генерального прокурора : веб-сайт.

URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.12.2022).

109. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 рр. Офіс генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 11.12.2022).

110. Ємець Ю. І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 214–222.

111. Жмур Ю. Вік кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством європейських країн. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 94–99.

112. Жмур Ю. М., Грицан В. П. Історичний шлях становлення інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2018. Вип. 33. С. 38–43.

113. Жук А. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 243–248.

114. Заворіна О. В., Юхно О. О. Особливості проведення допиту дитини, потерпілої від зґвалтування, яка перебуває в надзвичайно вразливому стані. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р. / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 95–98.

115. Загальна декларація прав людини : декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 09.11.2020).

116. Загамула В. В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх

у заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 242 с.

117. Загамула В. В. Особливості допиту потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск № 1(16). Том 2. С. 217–221.

118. Захаренко Л. М. Особливості психологічного супроводження слідчих (розшукових) дій за участю дітей, які стали свідками чи жертвами сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р. / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 98–101.

119. Захарченко О. В. Актуальні питання судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 10. С. 56–60.

120. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік. *Судова влада* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 11.12.2022).

121. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. *Судова влада* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 11.12.2022).

122. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. *Судова влада* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 11.12.2022).

123. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. *Судова влада* : веб-сайт. URL:

https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 11.12.2022).

124. Зелені кімнати: нормативно-правове забезпечення функціонування / К. Б. Левченко, М. В. Євсюкова ; за заг. ред. О. М. Бандурки та К. Б. Левченко. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.

125. Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н. П. Бочкор, О. М. Цільмак, О. В. Швед та ін. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.

126. Зелені кімнати: рекомендації до обладнання / Н. П. Бочкор, О. В. Даценко, К. Б. Левченко та ін. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

127. Зеленський С. М. Кримінальне судочинство України стосовно неповнолітніх в контексті створення системи ювенальної юстиції. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 1. С. 58–62.

128. Зуєв В. В. Сутність кримінальних процесуальних гарантій прав особи при міжнародному співробітництві. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 321–328

129. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.

130. Івашев Є. В., Микитенко М. С. Досудова доповідь як елемент соціально-правової роботи з неповнолітніми, які опинилися у конфлікті із кримінальним законом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 6. С. 32–35.

131. Іващенко А. М. Основні принципи правосуддя, дружнього до дітей, та права дитини. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3 (11). С. 206–210.

132. Ільченко О. В., Петренко В. О. Правові аспекти застосування міжнародного досвіду у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1(2). С. 148–152.

133. Історичне рішення: Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав

міжнародний ордер на арешт Путіна. Суспільне. Новини : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/417522-miznarodnij-kriminalnij-sud-u-gaazi-vidav-miznarodnij-order-na-arest-putina/> (дата звернення: 20.03.2023).

134. Кавецька В. Участь законного представника неповнолітнього у кримінальному процесі. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 184–189.

135. Кавецька В. С. Допит неповнолітнього в стадії судового розгляду за участі педагога, психолога, захисника та законного представника. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 936–957.

136. Кагляк І. І. Проведення допиту дитини, яка є постраждалою від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 117–120.

137. Канцір В. С., Петрик В. В. Особливості допиту неповнолітніх осіб, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 43. С. 152–154.

138. Карпенко М. І., Бойко Л. І. Концепція кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 60–68.

139. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 395–399.

140. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

141. Карпенко М. О. Участь захисника у кримінальних справах про злочини неповнолітніх. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 124–127.

142. Карпов Н., Штанько А. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 70–78.

143. Керевич О. В. Методологічні аспекти обрання запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 179–188.

144. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН («Ер-Ріядські керівні принципи»): Ген. Асамбл. ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення 15.02.2021).

145. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, і пояснювальна записка від 17 листопада 2010 р. 51 с. *Комітет міністрів Ради Європи* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 09.10.2021).

146. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів : Резол. Ради з економ. і соц. пит. № 2005/20. 2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54 (дата звернення: 12.07.2021).

147. Китайка О. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 230 с.

148. Китайка О. В. Гарантії прав і свобод дитини в Україні: поняття та зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 3. Том 1. С. 50–52.

149. Коваленко Л. Підготовка до допиту неповнолітнього свідка в судовому кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 71–78.

150. Коваленко Т. С. Досвід зарубіжних країн з питань організації адвокатури та пропозиції для України. *Держава і право*. 2005. Вип. 30. С. 528–534.

151. Ковальчук Ю. І. Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 20 с.

152. Ковна У. С. Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2010. 20 с.

153. Когут Я., Хомин О., Жидецький Ю., Пряхіна Н., Кіржецький Ю., Січковська І. Формування ювенальної компетентності поліцейських : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Я. Когута. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 176 с.

154. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 23 с.

155. Кожевніков Г. К., Романюк В. В. Особливості участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(4). С. 148–152.

156. Коз'яков І. М. Особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2. С. 88–92.

157. Козлова А. Г. Актуальні питання психодіагностичної оцінки дітей-жертв сексуального насильства. *Психологічний часопис*. 2020. № 9. Вип. 6. С. 77–85.

158. Козлова А. Г. Місце судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі та алгоритм проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. *Психологічний часопис*. 2017. № 2. С. 15–27.

159. Козлова А. Г. Психологічні аспекти оцінки показань неповнолітніх жертв насильства. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 176–179.

160. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2009. 16 с.

161. Кокошко М. В. Забезпечення прокурором прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 18(2). С. 145–148.

162. Коломієць Ю. Ю. Чинність принципу невідворотності кримінальної відповідальності відносно неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 867–871.

163. Конвенція про права дитини : Конвенція, Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. № 995_160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.11.2020).

164. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція від 25 жовтня 2007 р. № 994-927. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 03.10.2020).

165. Кондрат'єва Л. А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2006. 20 с.

166. Копетюк М. І. Особливості прокурорського нагляду при розслідуванні кримінальних справ про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

167. Коренюк А. Роль медіації в системі ювенальної юстиції. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 119–124.

168. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної

поведінки неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.

169. Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 42 с.

170. Котова Л. В., Бабенко Т. В. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності: проблемні питання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 62–68.

171. Кочура А. В., Кочура О. О. Історичні аспекти розвитку поняття «неповнолітній потерпілий» у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 11–14.

172. Кочура О. О. Засади (принципи) кримінального провадження як гарантії захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 23. С. 32–38.

173. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2015. 249 с.

174. Кочура О. О. Правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 80–88.

175. Кравченко І. С., Кононець В. П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції : методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : ДДУВС, 2018. 48 с.

176. Красовський С. О. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми та перспективи. Ірпінь : УДФСУ, 2016. 29 с.
177. Крестовська Н. Людська гідність дитини: моральні та правові аспекти. *Evropskýpolitický a právnídiskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 5. С. 35–41.
178. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію. *Віче*. 2010. № 15. С. 45–49.
179. Крестовська Н. М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 28. С. 22–26.
180. Крикунов О. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 98–107.
181. Крукевич О. Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 258–262.
182. Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 177–181.
183. Крукевич О. М. Генезис здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 79–89.
184. Крукевич О. М. Спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2018. С. 42–48.
185. Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 152–159.
186. Куканова Г. В. Право неповнолітнього учасника кримінального процесу на участь законного представника на досудових стадіях. *Європейські перспективи*. 2012. № 4(1). С. 147–151.
187. Кунтій А. І. Тактика допиту неповнолітнього свідка під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного

хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2013. № 3. С. 386–393.

188. Куриленко Д. В. Завдання та функції педагога та психолога у кримінальному провадженні. *Вісник ХНУВС*. 2015. № 1 (68). С. 64–71.

189. Куций О. А. Система юридичних гарантій суб'єктивних прав громадян. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. С. 176–179.

190. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4–8.

191. Кучинська О. П., Крукевич О. М. Представництво інтересів неповнолітніх потерпілих у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 70–76.

192. Лабенська Л. Л., Савич В. О. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 118–122.

193. Лань О. Ю. Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Форум права*. 2014. № 4. С. 204–209.

194. Лань О. Ю. Проблемні аспекти участі захисника як суб'єкта доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх під час проведення допиту. *Юрист України*. 2015. № 1–2. С. 80–83.

195. Левандаренко О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.

196. Левенець А. В. Нормативно-правові гарантії муніципальних прав людини в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 30–35.

197. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом. Київ, 2019. 489 с.

198. Лесько Н. В. Система органів державної влади, що здійснюють профілактику правопорушень серед дітей: досвід зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 107–112.

199. Лиманська М. В. Застосування грошового стягнення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* Випуск 24. Том 4. С. 106–111.

200. Лиманська М. В. Особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження до неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2017. Вип. 45(2). С. 107–112.

201. Лінецький С. В. Гарантії прав і свобод людини та громадянина. *Енциклопедія сучасної України : енциклопедія / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-28680> (дата перегляду: 04.12.2022).*

202. Ліщинська Н., Карпінська-Мартинюк О. Деякі проблемні питання пред'явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 1 (13). С. 80–84.

203. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков С. Д. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. Випуск 3(51). С. 57–62.

204. Луцик В. В., Гавгун С. Р. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 316–323.

205. Лушпієнко В. М. Особливості участі неповнолітніх осіб як свідків у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 78. С. 92–97.

206. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.

207. Макаров М. До питання забезпечення неповнолітньому права на захист у кримінальному провадженні. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.)* / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 179–183.

208. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні : монографія ; Нац. акад. внутрішніх справ. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 339 с.

209. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти реалізації пробаційних програм. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Том. XI. Випуск 14. С. 61–69.

210. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.

211. Мальована Т. І. Особливості проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(4). С. 78–80.

212. Мальована Т. І. Склад та роль осіб, які беруть участь під час допиту дитини у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 307–311.

213. Мартинців А. М. Грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.

214. Мартовицька О. В. Проблемні питання вдосконалення правових та процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4. С. 123–133.

215. Масалітіна К. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 109–113.

216. Матюшкова Т. П. Допит неповнолітньої потерпілої від сексуальних злочинів: деякі питання підготовки та проведення. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 1. С.143–150.

217. Матюшкова Т. П. Особливості тактики допиту неповнолітніх у надзвичайно-вразливому стані. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., 13 груд. 2019 р. / уклад. Л. М. Джурак ; Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 192–194.

218. Матюшкова Т. П. Теоретичні та практичні аспекти використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту надзвичайно вразливих осіб. *Право і безпека*. 2020. № 2(77). С. 27–32.

219. Матяшовська Р. Ю. Гарантії прав осіб дошкільного віку в глобалізаційному суспільстві : дис. ... докт. філософ. : 081 – «Право» / Нац. універ. «Львівська політехніка». Львів, 2019. 270 с.

220. Мельник О., Попович М. Допит неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: синергетичний підхід. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семін., 8 жовт. 2020 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 69–72.

221. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 56. Том 1. С. 87–91.

222. Мерімеріна І. Реалізація повноважень прокурора під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 228 – 234.

223. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо

захисту прав дітей : лист Міністерства освіти і науки України від 28.10.14 №1/9-557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text> (дата звернення: 12.07.2021).

224. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / автори-упоряд. : Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. К. : ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.

225. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських / затв. гол. Нац. поліц. І. Клименком. Київ, 2021. 48 с.

226. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2017. № 6, частина 2. С. 187–195.

227. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна акад. внутр. справ. Київ, 2019. 281 с.

228. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.03.2021).

229. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 12.03.2021).

230. Мілорадова Н. Е., Пашко Н. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. Т. 77. № 2. С. 19–26.

231. Мілорадова Н. Е., Федоренко О. І. Загальні психологічні особливості проведення допиту дитини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали міжнар. наук.-приклад. конф., 19 черв. 2020 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 198–201.

232. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх : Правила, Ген. Асамбл. ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення 15.02.2021).

233. Міщук І. Ювенальна юстиція як метод правового захисту неповнолітніх правопорушників у зарубіжних країнах (на прикладі США, Франції, Німеччини, Швеції). *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 88–92.

234. «Ми не виявили, що в Україні був геноцид», – голова комісії ООН Ерік Мьосе. *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-henotsyd-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/32321719.html> (дата звернення: 13.04.2023).

235. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.

236. На Львівщині обговорили механізми роботи у кризовій кімнаті, дружній до дитини. *Львівська районна державна адміністрація* : веб-сайт. URL: <https://lviv-rda.gov.ua/na-lvivschyni-obhovoryly-mehanizmu-roboty-u-kryzovij-kimnati-druzhnij-do-dytyny/> (дата звернення: 12.09.2021).

237. Нагорнюк-Данилюк О. А. Угода про примирення в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 167–173.

238. Нагорнюк-Данилюк О. А. Угода про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 159–165.

239. Назимко Є. Законодавство Соціалістичної Республіки В'єтнам про покарання неповнолітніх осіб. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 66–73.

240. Назимко Є. С. Загальні положення кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством Республіки Ірландія. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 236–243.

241. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 384 с.

242. Назимко Є. С. Особливості застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх за законодавством Японії (матеріальний та процесуальний аспекти). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. Вип. 1. С. 172–184.

243. Назимко Є. С. Особливості застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх за законодавством Кооперативної Республіки Гайана. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 85–91.

244. Назимко Є. С. Особливості застосування кримінально-правових засобів реагування до неповнолітніх правопорушників за законодавством Ісламської Республіки Пакистан. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 1. С. 334–347.

245. Назимко Є. С. Особливості покарання неповнолітніх відповідно до закону «Про неповнолітніх правопорушників» Ісламської Республіки Афганістан. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. С. 225–230.

246. Назимко Є. С. Особливості покарання неповнолітніх за законодавством Белізу (кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти). *Наше право*. 2014. № 5. С. 106–112.

247. Назимко Є. С. Особливості призначення покарання неповнолітнім відповідно до Закону штату Новий Південний Уельс Австралійського Союзу «Про неповнолітніх правопорушників». *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1. С. 97–106.

248. Назимко Є. С. Ювенальне законодавство Республіки Кіпр щодо застосування покарання та інших засобів кримінально-правового реагування до неповнолітніх (реферативний огляд). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 103–113.

249. Назимко Є. С., Лосич С. В. Вплив міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх на функціонування моделей кримінального правосуддя для неповнолітніх. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2. С. 121–133.

250. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський ДУВС, 2019. 184 с.

251. Наливайко Л., Мороз В. Алгоритм дій працівників поліції під час опитування (допиту) неповнолітнього, що став жертвою насильницьких проявів. Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст : кол. монограф. / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 64–74.

252. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 1(26). С. 77–84.

253. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2022. 713 с.

254. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Черноус Ю. М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 182–190.

255. Новіцький В. В. Методологія аналізу прав людини та юридичних гарантій їх реалізації. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2018. Вип. 80. С. 28–38.

256. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 270 с.

257. ОБСЄ задіяла спецмеханізм для розслідування депортації дітей.

Deutsche Welle. URL: [https://www.dw.com/uk/obse-zadiala-specmehанизм-dla-rozsliduvanna-deportacii-rf-ukrainskih-ditej/a-65188730](https://www.dw.com/uk/obse-zadiala-specmehанизm-dla-rozsliduvanna-deportacii-rf-ukrainskih-ditej/a-65188730) (дата звернення: 13.04.2023).

258. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2(10). С. 1–12.

259. Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 106–110.

260. Ольшанецький І. В. Конституційно-правові засади інституту ювенальної прокуратури в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Інст. законодав. Верховної Ради України. Київ, 2019. 23 с.

261. Ольшанецький І. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. 2020. № 37. С. 45–56.

262. Онлайн-курс «Адвокат дитини». ВША НААУ : веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/advokat-dytyny-2/> (дата звернення: 01.05.2022).

263. Освітньо-професійна програма «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» другого магістерського рівня вищої освіти : затв. Вченою радою ДДУВС від 24.01.2019 р. URL: <https://dduvs.in.ua/navchalnij-protses/osvitni-programy/> (дата звернення: 17.02.2022).

264. Освітньо-професійна програма «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» першого бакалаврського рівня вищої освіти : схв. Вченою радою ДДУВС від 27.08.2020 р. URL: <https://dduvs.in.ua/navchalnij-protses/osvitni-programy/> (дата звернення: 17.02.2022).

265. Освітньо-професійна програма «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» першого бакалаврського рівня вищої освіти : затв. Вченою радою ХНУВС від 27.08.2020 р. URL: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2161/osvitno-profesiyna-programa-081-pravo-politseyski-> (дата звернення: 17.02.2022).

266. Освітньо-професійна програма «Право (поліцейські)» за спеціальністю 081 «Право» другого магістерського рівня вищої освіти : затв. Вченою радою ХНУВС від 26.08.2020 р. URL: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2388/osvitno-profesiyna-programa-081-pravo--politseyski-> (дата звернення: 17.02.2022).

267. Освітньо-професійна програма підготовки другого (магістерського) рівня освіти за спеціальністю 081 Право : затв. рішенням Вченої ради ЛьвДУВС від 26.08.2020 р. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/education/catalogue-of-educational-programs.html> (дата звернення: 17.02.2022).

268. Освітньо-професійна програма підготовки першого (бакалаврського) рівня освіти за спеціальністю 081 Право : затв. рішенням Вченої ради ЛьвДУВС від 26.08.2020 р. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/education/catalogue-of-educational-programs.html> (дата звернення: 17.02.2022).

269. Основні принципи ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя у кримінальних справах : Резол. ООН від 24.07.2002. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/ RJU.Vol.1-2.content_ukr.html (дата звернення: 12.07.2021).

270. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : методичні рекомендації / О. П. Бойко, А. В. Захарко, В. В. Литвинов ; за заг. ред. В. І. Сліпченка. Дніпропетровськ, 2014. 35 с

271. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю : методичні рекомендації / Сіренко М. В., Бондар В. С., Бурлака В. В., Ковтун О. В., Дударець Р. М., Невгад В. В. / Голов. слідч. управл. Націон. поліц. України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 100 с.

272. Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та

торгівлею дітьми : звіт за результатами дослідження / за ініціат. уповноваж. Президента України з прав дитини спільно з Всеукраїнський громадський Центр «Волонтер» 2020. 38 с. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/95/49/ef690833d1effbcc1e7e0a59208c8da0_1605718940.pdf (дата звернення: 07.12.2022).

273. Остафійчук Г. В. Забезпечення процесуальних гарантій прав та свобод людини і громадянина слідчим суддею. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 2. С. 198–202.

274. Охріменко І. М., Лузанова Г. О. Особливості призначення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх під час розслідування кримінальних правопорушень. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 155–163.

275. Павлова Н. В. Обов'язкова участь психолога під час допиту дитини, постраждалої від насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р. / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 233–236.

276. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. Вип. 1. С. 166–174.

277. Павлюк В. В. Роль відеофіксації під час допиту за участю неповнолітніх підозрюваних. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 103–109.

278. Павлюк Н. В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх під час досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 186–196.

279. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків, 2011. 20 с.

280. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2007. 16 с.

281. Панасюк В. В. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 13–17.

282. Панов М. І., Гальцова В. В. Проблеми вдосконалення кримінально-правової охорони сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 106–112.

283. ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей до росії. *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» : веб-сайт*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3701663-pare-viznala-genocidom-deportaciju-ukrainskih-ditej-do-rosii.html> (дата звернення 28.04.2023).

284. Пархоменко П. І. Деякі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення за участю дитини: перспективи вдосконалення процедури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. № 4. Том 32 (71). С. 30–35.

285. Пархоменко П. І. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2. С. 16–26.

286. Пасько О. М., Горошко В. В. «Кімната, дружня до опитування дітей» як засіб забезпечення законодавства щодо захисту прав дитини. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters : Collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. Р. 102–119.

287. Пасько О. М., Горошко В. В. Комунікативна готовність слідчого як необхідний складник допиту неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 273–277.

288. Пасько О. М., Нікітенко Р. П. Юридико-психологічні та медичні аспекти комунікативної готовності слідчого під час допиту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 164–168.

289. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 19 с.

290. Петрочко Ж. В. Різноманітність участі у житті суспільства й прийнятті рішень як прояв суб'єктності дитини. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць / редкол. : І. Д. Бех, В. М. Оржеховська, В. В. Вербицький та ін. Київ ; Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2012. Вип. 16, кн. 3. С. 73–81.

291. Пилипенко І. В. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 110–118.

292. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова КМУ від 24.09.2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n15> (дата звернення: 11.11.2022).

293. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навчально-методичний посібник : у 2 ч. / за заг. ред. Т. Журавель, Л. Зуб, О. Ковальнової, Ю. Пилипас. Київ : ФОП Буря О.Д. 502 с.

294. Пієв С. С. Вік неповнолітнього підозрюваного як важлива обставина, що підлягає встановленню у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2015. № 3(2). С. 77–82.

295. Плєва К. В., Степанова Г. М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2018. № 1. С. 179–187.

296. Пліско Є. Ю. Правові засади функціонування соціального виховання та кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників в Україні у 20-х роках ХХ століття. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 60(2). С. 70–72.

297. Плужнік О. І., Корнієнко М. В. Класифікація злочинів проти дітей у кримінальному законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2017. Вип. 43(2). С. 136–140.

298. Погорілко В. Гарантії правові. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 76.

299. Пожар О. М. Нормативно-правове забезпечення права на особисту недоторканність: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.

300. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20 травня 2020 р. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

301. Пономарьова Т. І. Кримінально-правова характеристика основних положень закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» Республіки Польща. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2015. Вип. 33(2). С. 124–127.

302. Попович М. В., Мельник О. В. До питання допиту неповнолітнього потерпілого. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., 27 лют. 2020 р. Київ-Маріуполь, 2020.* С. 237–240.

303. Постанова Верховного Суду від 16.06.2021 р. у справі № 369/13467/20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C019080> (дата звернення: 11.12.2021).

304. Почанська О. С. Класифікація гарантій прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наше право.* 2020. № 3. С. 163–170.

305. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : Ген. Асамбл. ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text (дата звернення: 12.07.2021).

306. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Стешенко. Київ, 2018. 388 с.

307. Прищенко С. В. Кольорознавство : навчальний посібник / за ред. проф. Є. А. Антоновича. К. : ДАКККиМ, 2009. 358 с., іл.

308. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини : проект Закону України від 04.06.2021 р. № 5618. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72138 (дата звернення: 11.09.2022).

309. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP200585?an=1> (дата звернення: 12.07.2021).

310. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-nacionalnij-plan-dij-shodo-realizaciyi-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini-na-period-do-2021-roku> (дата звернення: 11.11.2022).

311. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (втратив чинність) : Наказ МВС України від 19.12.2012 р. № 1176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13#Text> (дата звернення: 17.11.2022).

312. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів

ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7> (дата звернення: 17.11.2022).

313. Про затвердження Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів : Наказ МОН від 19.10.2001 № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0691290-01#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

314. Про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів : Декларація ООН від 14.12.1974. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/protectionwomen.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).

315. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 року № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#n4> (дата звернення: 17.02.2022).

316. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Ген. прокур. від 04.11.2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

317. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 02.10.2020).

318. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : Лист ВССУ від 16.01.2017 р. № 223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення 30.08.2022).

319. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 11.12.2022).

320. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Мін. юст. України, Ген. прок. України від

21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

321. Про роботу органів прокуратури за 12 місяців 2021 року : звіт. Офіс генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 11.12.2022).

322. Про роботу прокурора за 12 місяців 2017, 2018, 2019, 2020 року: звіт. Офіс генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 11.12.2022).

323. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 14.12.2021).

324. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

325. Про юстицію, дружню до дитини : проєкт Закону України від 04.06.2021 р. № 5617. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 17.10.2022).

326. Проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану : методичні рекомендації у запитаннях та відповідях. Київ : ФОП Буря О. Д., 2022. 64 с.

327. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації / авт. кол., упоряд. Кочемировська О. О., Мустафаєв Г. М. ; Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Київ : Час друку. 125 с.

328. Прокопенко А. В. Захист прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 118–123.

329. Процюк О. М. Застосування методів психологічного впливу під час допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 1. С. 402–412.

330. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 243 с.

331. Пряхіна Н. О., Дяк В. М. Особливості допиту (опитування) неповнолітніх за методикою «Зелена кімната». *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 черв. 2019 р. / упор. О. М. Балинська, Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 116–120.

332. Пряхіна Н. О., Пташник-Середюк О. І. Урахування психологічних особливостей розвитку особистості неповнолітніх під час допиту (опитування) за методикою «зелена кімната». *Габітус*. 2020. Випуск 14. С. 266–270.

333. Путівник координатора заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству : практичний посібник / за заг. ред. А. Б. Блага. К. : ФОРУМ, 2020. 156 с.

334. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 3–15.

335. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.

336. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. К. : Атіка, 2004. 464 с.

337. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28.

338. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні

основи використання електронних документів у доказуванні : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 248 с.

339. Резнік М. М., Столітній О. А. Права дитини у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 298–308.

340. Риб'янець С. А., Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 160 с.

341. Ригіна О. М. США: обмеження прав неповнолітніх у кримінальному процесі (історико-правове дослідження). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35(2.1). С. 63–66.

342. Рогальська В. Процесуальний порядок проведення допиту неповнолітньої особи, що постраждала від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: відповідність національного законодавства міжнародним вимогам. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 бер. 2020 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 330–332.

343. Рогальська В. Регламентація та реалізація права на інформування осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, в контексті забезпечення справедливого судочинства: окремі аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск №2 (23). Том 3. С. 266–270.

344. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; ЛьвДУВС. Львів, 2015. 282 с.

345. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

346. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.

347. Романюк В. В. Досвід країн Західної Європи у сфері кримінального судочинства стосовно дітей. *Право і безпека*. 2009. № 3. С. 18–23.

348. Романюк В. В. Заходи забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 114–122.

349. Романюк В. В. Значення міжнародних нормативно-правових актів для подальшого розвитку кримінального провадження щодо неповнолітніх. *International scientific and practical conference* : матеріали наук.-практ. конф., 19–20 Apr. 2019. Miskolc, Hungary, 2019. С. 382–386.

350. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с.

351. Романюк В. В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2. С. 146–156.

352. Романюк В. В. Процесуальні особливості початку досудового слідства у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 4. С. 110–117.

353. Романюк В. В. Удосконалення процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 3. С. 134–137.

354. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 101–109.

355. Романюк В. В. Щодо чинників становлення та розвитку провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей як окремого виду провадження в кримінальному судочинстві України. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 122–127.

356. Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Г. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. Х. : Консум, 2001. 608 с.

357. Рябченко К. С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 224 с.

358. Саакян К. А. Ювенальна юстиція: форми та її засади. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 185–187.

359. Савенко В. П. Перспективи запровадження в Україні ювенальної юстиції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 140–144.

360. Савченко Г. В., Маслюк А. М., Фарафонова А. О. Методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу». Київ : ТОВ «Абріс Прінт», 2020. 40 с.

361. Садикова Я. М. Упровадження принципу ефективної участі дитини у правову систему України. *Юридичний електронний науковий журнал*. № 11. 2021. С. 240–243.

362. Салманова О. Ю. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Випуск 43. Том 4. С. 174–177.

363. Саско О. І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3 (9). С. 170–179.

364. Світлічний І. В. Деякі актуальні питання кримінально-правової

охорони прав неповнолітніх у кримінальному процесі, імплементації принципів відновного правосуддя щодо дітей та молодих людей. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 88. С. 212–224.

365. Святоцька В. О. Забезпечення реалізації стандартів страхування професійної відповідальності та спеціалізації адвокатів: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 170–172.

366. Северин О. О. Медіація як специфічний захід кримінально-правового характеру до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння легкого та середнього ступеня тяжкості, з угодою про примирення. *Право і безпека*. 2008. Т. 7, № 2. С. 68–73.

367. Сердюк В. А. Загальна характеристика процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод особи у кримінальному процесі (при здійсненні кримінального переслідування). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 258–262.

368. Серединський В. В. Особливості проведення допиту дитини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 279–282.

369. Сівак О. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 255 с.

370. Сівак О. В. Критерії доцільності й ефективності застосування застави як запобіжного заходу в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 1(2). С. 221–228.

371. Сівак О. В. Правова природа запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 206–220.

372. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 19 с.
373. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 73 с.
374. Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. 39 с.
375. Слінько Д. С. Особливі положення процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному судочинстві України. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 83–87.
376. Смітєнко З. Д. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 130–139.
377. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство*. 2017. № 1, частина 2. С. 260–264.
378. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 239 с.
379. Соцький А. М. Процесуальний статус представника персоналу органу пробації в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 144–148.
380. Спіріна Т., Лях Т., Петрович В. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. № 5. С. 90–97.
381. Справа «R. В. проти Естонії» («R.V. v. Estonia») : Рішення ЄСПЛ від 22.06.2021 р., заява № 22597/16. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-210466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-210466%22]}) (дата звернення: 11.11.2022).

382. Справа «S. C. проти Сполученого Королівства» («S. C. against the United Kingdom») : Рішення ЄСПЛ від 15.06.2011 р., заява № 60958/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ENG#%7B%22itemid%22:%5B%22001-106981%22%7D> (дата звернення: 11.11.2022).

383. Справа «Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia) : Рішення ЄСПЛ від 23.03.2016 р., заява № 47152/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-161822%22%7D> (дата звернення: 11.03.2021).

384. Справа «Будан проти України» : Рішення ЄСПЛ від 14.01.2016, Заява № 38800/12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b06#Text (дата звернення: 01.03.2021).

385. Справа «V. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom) : Рішення ЄСПЛ від 04.12.1998 р., заява № 24888/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-46109&filename=V.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.pdf&logEvent=F%20also> (дата звернення: 11.03.2021).

386. Справа «Корнейкова проти України» : Рішення ЄСПЛ від 19.01.2012, заява № 39884/05. URL: <https://precedent.in.ua/2015/11/18/kornejkova-protyv-ukrayny/> (дата звернення: 01.03.2021).

387. Справа «Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia) : Рішення ЄСПЛ від 18.12.2018 р., заява № 36658/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-6283094-8191209> (дата звернення: 11.03.2021).

388. Справа «Пуллічіно проти Мальти» (Pullicino v. Malta) : Рішення ЄСПЛ від 19.12.2017 р., заява № 16680/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=003-5957394-7613722&filename=Judgments%20of%2019.12.17.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

389. Справа «Сампаніс та інші проти Греції» (Sampanis and Others v.

Greece) : Рішення ЄСПЛ від 05.06.2008, заява № 32526/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4192106-4967450&filename=003-4192106-4967450.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

390. Справа «Свершов проти України» : Рішення ЄСПЛ від 27.11.2008, заява № 35231/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text (дата звернення: 01.03.2021).

391. Справа «Стенфорд проти Сполученого Королівства» (Stanford v. the United Kingdom) : Рішення ЄСПЛ від 23.02.1994 р., заява № 16757/90. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57874&filename=001-57874.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

392. Справа «Ходорковський та Лебедєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia) : Рішення ЄСПЛ №2 від 14.01.2020, заяви № 51111/07 та № 42757/07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-6608241-8764129&filename=Judgment%20Khodorkovskiy%20and%20Lebedev%20v.%20Russia%20\(No.%202\)%20-%20second%20trial%20of%20former%20Yukos%20executives%20%20led%20to%20rights%20violations.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-6608241-8764129&filename=Judgment%20Khodorkovskiy%20and%20Lebedev%20v.%20Russia%20(No.%202)%20-%20second%20trial%20of%20former%20Yukos%20executives%20%20led%20to%20rights%20violations.pdf) (дата звернення: 11.03.2021).

393. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні / Р. Куйбіда (редактор), В. Рибак (співавторка, інтерв'юерка), М. Середа (співавтор, аналіз та узагальнення даних) та ін. 2020. 88 с.

394. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні / Р. Куйбіда (редактор), В. Рибак (співавторка, інтерв'юерка), М. Середа (співавтор, аналіз та узагальнення даних), Л. Олійник (співавторка, спостерігачка-інтерв'юерка) 2021. 128 с.

395. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий

вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. держ. універ. внутр. справ. Львів, 2016. 180 с.

396. Стеценко І. М. Професійна підготовка майбутніх працівників уповноваженого органу з питань пробації до виконання завдань пенітенціарної пробації. *Науковий огляд*. 2017. № 3 (35). С. 1–12.

397. Студенти університету дізналися про особливості використання методики «Зелена кімната». *ЛьвДУВС* : веб-сайт. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/new-ua/studenty-universytetu-diznalyisia-pro-osoblyvosti-vykorystannia-metodyky-zelena-kimnata.html> (дата звернення: 14.04.2023).

398. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні : колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін. ; за ред. : І. Гловюк, Н. Лащук. Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.

399. Татаров О. Ю. Накладення грошового стягнення як захід забезпечення кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 165–169.

400. Темченко О. В. Конвенції Ради Європи у сфері охорони дитинства. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського* : матеріали Міжнар. наук.- практич. конф., 22–23 жовт. 2010 р. Одеса : Фенікс, 2010. С. 100–105.

401. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровська юридична академія МВС України, 2002. 432 с.

402. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2009. 40 с.

403. Тетерятник Г. К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів

неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 115–119.

404. Тимошенко Ю. П., Сівак О. В. Особливості забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 2. С. 55–59.

405. Типове положення про сектор ювенальної пробації : Наказ Мін'юст України від 18.08.2017 № 2649/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text> (дата звернення: 11.12.2022).

406. Тищенко К. С. Особливості проведення допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 645–648.

407. Толкачова Г. В. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2015. №1. С. 65–68.

408. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

409. У Дарницькому районі з'явиться «кімната, дружня до опитування дітей», які стали свідками чи постраждали від насильства. *Офіційний портал Києва* : веб-сайт. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_darnitskomu_rayoni_zyavitsya_kimnata_druzhnya_do_opituvannya_ditey_yaki_stali_svidkami_chi_postrazhdali_vid_nasilstva/ (дата звернення: 27.07.2021).

410. У Франківську відкрили зал для розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх. *Репортер* : веб-сайт. URL: <https://report.if.ua/kryminal/u-frankivsku-vidkryly-zal-dlya-rozglyadu-kryminalnyh-provazhen-za-uchastyu-nerovnolitnih/> (дата звернення: 12.10.2022).

411. Устрицька Н. І., Дільна З. Ф. Ювенальна юстиція: окремі аспекти

щодо її розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 274–279.

412. Ухвала Київського апеляційного суду від 30.09.2020 р. у справі № 753/13113/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92183978> (дата звернення: 10.12.2022).

413. Ухвала Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 12.08.2022 року у справі № 192/909/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105698951> (дата звернення: 15.09.2022).

414. Федоров І. В. Щодо проблемних питань застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. № 1. С. 171–174.

415. Федосова О. В. Щодо участі законного представника неповнолітнього підозрюваного у кримінальних провадженнях. *Проблеми кримінального процесуального законодавства та шляхи їх розв'язання* : зб. матеріалів I Всеукраїнської наук.-практ. конф., 23 листоп. 2016 р., Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. Частина 1. С. 46–49.

416. Фоміна Т. Г. Окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21–22 травня 2016 р. Суми : Видавничий дім «Ельдорадо», 2016. С. 175–177.

417. Фоміна Т. Г. Проблемні питання щодо визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав особи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 1. С. 134–139.

418. Фоміна Т. Г., Романюк В. В. Особливості застосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого крізь призму критеріїв доцільності та ефективності. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 1. P. 584–599.

419. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 237 с.

420. Хмелевська Н. В. Особливості правосуддя, дружнього до дитини (кримінальний аспект). International scientific and practical conference «Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends»: conference proceedings, Oct. 30–31, 2020. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 368–371.

421. Хмелевська Н. В. Особливості надання адвокатом правничої допомоги неповнолітнім в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14. № 1. С. 272–277.

422. Ходанович О. В. Перспективні напрями розвитку судово-психологічної експертизи неповнолітніх у кримінальному та цивільному судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 2. С. 119–126.

423. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 17 с.

424. Хотинська-Нор О. Спеціалізація як перспектива розвитку адвокатури України. *Право України*. 2019. № 12. С. 84–96.

425. Христюк О. С., Федоровська Н. В. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців-психологів національної поліції до допиту дітей – жертв насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 338–341.

426. Цилюрик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих

(розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львів. універ. бізнесу та права. Львів, 2020. 256 с.

427. Цільмак О. М., Яковенко С. І. Методика проведення допиту дошкільника. *Наука і освіта*. 2011. № 3. С. 95–99.

428. Чепульченко Т. О. Деякі аспекти захисту прав і свобод неповнолітніх в Україні. *Політологія. Соціологія. Право*. 2010. № 3. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5518/1/10%20-%203%287%29%20-%2023.pdf>. (дата звернення 16.01.2022).

429. Червінко М. Зарубіжний досвід використання допоміжних заходів під час допиту неповнолітніх, у кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 45–51.

430. Червінко М. В. Адвокат у кримінальному провадженні, дружньому до дитини: питання спеціалізації. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару, 30 жовт. 2022 р. Львів : ЛьВДУВС, 2022. С. 118–120.

431. Червінко М. В. Аналіз стану дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, судами м. Львова. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., 20–21 серп. 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 85–89.

432. Червінко М. В. Вибір місця проведення допиту дитини у кримінальному провадженні. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 черв. 2022 р. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 247–249.

433. Червінко М. В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 288–292.

434. Червінко М. В. Зарубіжний досвід допиту неповнолітніх під час судового провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та*

перспективи : матеріали кругл. столу, 11 черв. 2021 р. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 333–337.

435. Червінко М. В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та спосіб реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469–472.

436. Червінко М. В. Неповнолітні під вартою: справи проти України у судовій практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 18–19 бер. 2021 р. / Міжнар. економ.-гуманіт. універ. ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 191–194.

437. Червінко М. В. Підготовка дізнавачів, спеціально уповноважених на здійснення дізнання щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті* : збірник тез доповід. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 квіт. 2022 р. Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 120–122.

438. Червінко М. В. Стандарти облаштування та технічне забезпечення «Зелених кімнат». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 5. Том 32 (71). С. 62–67.

439. Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 154–158.

440. Червінко М. В., Дуфенюк О. М. Перспективи реформування досудового розслідування щодо неповнолітніх. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару, 30 жовт. 2020 р. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 109–111.

441. Чердинцев Ю., Журавльова М. Правові проблеми законодавчих норм, що створюють умови ретравматизації дітей, постраждалих від сексуальних злочинів. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 57–64.

442. Чернявський С. С. Кримінальне провадження щодо

неповнолітніх: досвід застосування нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 91–103.

443. Черноус Ю. М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 345–350.

444. Чугаєвська А. В. Сутність та значення досудової доповіді при звільненні особи від відбування покарання. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф., 13–14 вер. 2018 р. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечнікова. С. 704–709.

445. Швед О. В. Інтерв'ювання дітей-жертв і свідків сексуального та домашнього насильства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 4. С. 130–140.

446. Шило О. Г. Проблемні питання нормативного регулювання складання досудової доповіді в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна, 21 квіт. 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 27–29.

447. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Націонал. юрид. універ. ім. Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017. 241 с.

448. Шишко В. В., Шевців М. Б. Теорія держави і права : навчальний посібник у схемах. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 148 с.

449. Шмиголь Т. С. Особливості тактики проведення допиту при

розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 134–137

450. Щерба В. М. Щодо прав та гарантій присяжного в кримінальному судочинстві України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 195–201.

451. Ювенальна юстиція: український дискурс : колективна монографія / за заг. ред. О. Ф. Долженкова, М. В. Корнієнка. Одеса : Університет Ушинського, 2021. 320 с.

452. Ювенальні прокурори: 468 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф. 11.04.2023. Офіс Генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-468-ditei-zagynuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-3> (дата звернення: 14.04.2023).

453. Юдківська Г. Допустимість доказів як одна з гарантій справедливого судового процесу відповідно до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 7–13.

454. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 5 : П. С. 615 с.

455. Юхно О. О., Кочура О. О. Генезис визначення понять «малолітній» та «неповнолітній» у кримінальному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 168–174.

456. Ющик О. І. Досудова доповідь: сутність, зміст та значення для призначення покарання. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 235–240.

457. Якименко К. В., Пустовіт Ж. М. До питання про правові гарантії основних прав і свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти* : матеріали підсумк. наук.-теорет. Інтернет-конф., 23 квіт. 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 184–185.

458. Яковлєв Р. М., Мулявка Д. Г. Реформування органів досудового розслідування в Україні : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2017. 196 с.

459. Янковський О., Бадюк О. «50 років на повернення». Чи зупинить ПАРЕ і МКС депортацію українських дітей до РФ та Білорусі? Радіо Свобода : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovuya-deportatsiya-ukrayinskykh-ditey-putin-lukashenko/32385605.html> (дата звернення: 14.04.2023).

460. Ярмусь М. І. Проведення допиту дитини в спеціально обладнаному приміщенні із залученням мультидисциплінарної команди фахівців і застосуванням засобів відеофіксації. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 367–370.

461. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

462. Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings. Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures. Ministry of Justice, 2011. 243 P. URL: https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/legal_guidance/best_evidence_in_criminal_proceedings.pdf (дата звернення: 12.02.2021).

463. Archard D., Skivenes M. Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. *International Journal of Children's Rights*. 2009. № 17. 21 p. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/8a8d/5430d98b2162cff3d48f30e5c459042eaaba.pdf?_ga=2.136533232.1391008842.1604998467-79452446.1604998467 (дата звернення: 12.08.2022).

464. Blatier C. *Juvenile Justice in France. The evolution of sentencing for*

children and minor delinquents. *The British Journal of Criminology*. 1999. Vol. 39, № 2. P. 240–252. URL: <https://www.jstor.org/stable/23637971?seq=1> (дата звернення: 23.06.2022).

465. Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 128 p. European Union Agency for Fundamental Rights : веб-сайт. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf (дата звернення: 21.03.2021).

466. Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 133 P. European Union Agency for Fundamental Rights : веб-сайт. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens> (дата звернення: 12.02.2021).

467. Child-friendly Spaces for children in contact with the law in Georgia. UNICEF : веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/georgia/stories/child-friendly-spaces-children-contact-law-georgia> (дата звернення: 17.02.2022).

468. Code de la justice pénale des mineurs. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000039086952/LEGI_SCTA000039087897/2021-09-30/#LEGISCTA000039087897 (дата звернення: 20.03.2023).

469. Cunneen C., Goldson B., Russell S. Human rights and youth justice reform in England and Wales: A systemic analysis. 2017. 38 P.

470. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-theChild.pdf> (дата звернення: 01.07.2020).

471. Geneva Declaration on the Rights of the Child. League of Nations. 26 September, 1924. URL : http://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/01_-

[_Declaration_of_Geneva_1924.pdf](#) (дата звернення: 21.07.2021).

472. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. ECOSOC Resolution 2005/20 of 22 July 2005. URL: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

473. Guidelines promoting the Human Rights and the Best Interests of the Child in Transnational Child Protection Cases / Wenke D. Council of the Baltic Sea States Secretariat, 2015. 107 p. URL: <https://childrenatrisk.cbss.org/publications/guidelines-promoting-the-human-rights-and-the-best-interests-of-the-child-in-transnational-child-protection-cases/> (дата звернення: 11.03.2021).

474. Heinrich B., Kherkheulidze I. Perfection of the Trends in Juvenile Justice Systems. On the basis of comparison of German, Georgian and the U.S. juvenile law. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*. 2014. P. 610–621. URL: http://www.zis-online.com/dat/artikel/2014_12_871.pdf (дата звернення: 23.06.2022).

475. Jak prowadzić przesłuchanie dziecka: Metodyka przesłuchania małoletniego świadka. Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. 8 s. URL: https://edukacja.fdds.pl/pluginfile.php/690/course/section/575/Jak-prowadzic-przesluchanie-dziecka-Metodyka-przesluchania-maloletniego-swiadka_broszura.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

476. Jehle J-M., Lewis C., Sobota P. Dealing with Juvenile Offenders in Criminal Justice System. Springer Science and Business Media B. V. 2008. P. 237–247.

477. Jensen G., Shoemaker D. Juvenile justice. Encyclopedia Britannica. October, 2007. URL: <https://www.britannica.com/topic/juvenile-justice/Continental-Europe> (дата звернення: 01.08.2022).

478. Le code de la justice pénale des mineurs décrypté. URL: <http://www.justice.gouv.fr/justice-des-mineurs-10042/le-code-de-la-justice-penale-des-mineurs-decrypte-34087.html> (дата звернення: 20.03.2023)

479. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 1943. 50. P. 370–396.

480. Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym: Poradnik dla profesjonalistów. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018. 111 s. URL: https://edukacja.fdds.pl/pluginfile.php/690/course/section/582/Przesluchanie_maloletniego_swiadka_poradnik_2018.pdf (дата звернення: 13.07.2022).

481. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine 27 February–31 March 2023. A/HRC/52/62. Human Rights Council. 18 p. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf (дата звернення: 13.04.2023).

482. Report on legislation and practices identified in Italy using the transnational framework of analysis. European Commission, 2008. 72 P. URL: <http://imagessavethechildren.it/f/download/protezione/agire/It/Italy-report-on-practices.pdf> (дата звернення: 03.03.2021).

483. Richtlinien für das Strafverfahren und das Bußgeldverfahren (RiStBV). URL: https://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwvbund_01011977_420821R5902002.html (дата звернення: 20.03.2023).

484. Study on children's involvement in judicial proceedings – contextual overview for the criminal justice phase / Canetta E., Verbari M. European Union. 2013. 29 P. URL: <https://data.europa.eu/euodp/repository/ec/dg-justi/criminal-justice/contextual-overviews/Italy.pdf> (дата звернення: 16.09.2021).

485. Wetboek van Strafvordering. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001903/2023-03-01#BoekVierde> (дата звернення: 20.03.2023)

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені результати опитування (282 респондентів) працівників Національної поліції, прокуратури, суду, адвокатів та юристів

№ з/п	Запитання	Кількість осіб	%
1.	Ваша посада:		
	Слідчий/дознавач	137	48,6%
	Прокурор	42	14,9%
	Суддя	35	12,4%
	Адвокат	37	13,1%
	Юрист-науковець	31	11%
2.	Стаж роботи:		
	До 5 років	120	42,5%
	Від 5 до 10 років	61	21,6%
	Більше 10 років	101	35,9%
3.	Зазначте адміністративно-територіальну одиницю (область), у якій Ви працюєте:		
	Автономна Республіка Крим	0	0
	Вінницька область	0	0
	Волинська область	4	1,4%
	Дніпропетровська область	0	0
	Донецька область	0	0
	Житомирська область	0	0
	Закарпатська область	16	5,7%
	Запорізька область	0	0
	Івано-Франківська область	69	24,5%
	Київська область	17	6%
	Кіровоградська область	0	0
	Луганська область	0	0
	Львівська область	143	50,7%
	Миколаївська область	0	0
	Одеська область	0	0
	Полтавська область	0	0
	Рівненська область	0	0
	Сумська область	0	0
	Тернопільська область	22	7,8%
	Харківська область	0	0
	Херсонська область	0	0
	Хмельницька область	5	1,8%
	Черкаська область	0	0
	Чернівецька область	6	2,1%
	Чернігівська область	0	0
4.	Чи брали Ви участь у кримінальному провадженні за участі неповнолітнього?		
	Так	144	51%
	Ні	138	49%

5.	Чи наявна у Вас ювенальна спеціалізація?		
	Так	84	29,8%
	Ні	87	30,9%
	Ні (не передбачено законом)	68	24,1
	Не знаю	43	15,2
6.	Чи вважаєте Ви необхідним законодавче закріплення у кримінальному провадженні ювенальної спеціалізації за певним фахом?		
	Слідчий/дознавач		
	Так	214	75,9%
	Ні	68	24,1%
	Прокурор		
	Так	245	86,9%
	Ні	37	13,1%
	Адвокат		
	Так	191	67,7%
	Ні	91	32,3%
	Суддя		
	Так	231	81,9%
	Ні	51	18,1%
7.	Чи проходили Ви спеціальне навчання щодо порядку проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього?		
	У закладі вищої освіти		
	Так	62	22%
	Ні	220	78%
	Під час підвищення кваліфікації		
	Так	99	35,1%
	Ні	183	64,9%
	На спеціалізованих заходах (вебінари, тренінги, конференції, семінари тощо)		
	Так	121	42,9%
	Ні	161	57,1%
8.	Чи відомо Вам про застосування методики «Зелена кімната» під час проведення допиту неповнолітнього?		
	Так	239	84,8%
	Ні	43	15,2%
9.	Чи застосовували (були присутні під час застосування) методики «Зелена кімната» під час проведення допиту неповнолітнього?		
	Так	78	27,7%
	Ні	204	72,3%
10.	Чи наявні у вашому місті/районі «кімнати, дружні до дитини», облаштовані для проведення слідчих (розшукових) дій за участі дитини?		
	Так	78	27,7%
	Ні	60	21,3%
	Не знаю	144	51%
11.	Оцініть облаштування «кімнати, дружньої до дитини», яку ви відвідували, за такими категоріями:		
	Місце розташування(добирання, загальний вигляд будівлі)		
	Не відвідував	191	67,7%

	Незадовільно	17	6%
	Задовільно	28	9,9%
	Добре	34	12,1%
	Дуже добре	0	0
	Відмінно	12	4,3%
	Вхід до кімнати (поверховість, довжина коридорів, наявність ґрат тощо)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	17	6%
	Задовільно	21	7,4%
	Добре	12	4,3%
	Дуже добре	26	9,2%
	Відмінно	15	5,4%
	Загальний стан кімнати (ремонт, колір, якість будматеріалів)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	17	6%
	Задовільно	24	8,5%
	Добре	26	9,3%
	Дуже добре	19	6,8%
	Відмінно	5	1,7%
	Теплоізоляційні елементи (опалення, обігрівач, кондиціонер, вікна)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	12	4,4%
	Задовільно	27	9,5%
	Добре	32	11,3%
	Дуже добре	15	5,4%
	Відмінно	5	1,7%
	Меблі (стан, якість, наявність меблів відповідно віку дитини)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	28	9,9%
	Задовільно	15	5,4%
	Добре	24	8,5%
	Дуже добре	8	2,8%
	Відмінно	16	5,7%
	Додаткове обладнання (анатомічні ляльки, олівці, фломастери, папір, іграшки)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	4	1,4%
	Задовільно	14	5,1%
	Добре	20	7,1%
	Дуже добре	21	7,4%
	Відмінно	32	11,3%
	Відеофіксація (відео та аудіоапаратура)		
	Не відвідував	191	67,7%
	Незадовільно	13	4,6%
	Задовільно	14	5,1%
	Добре	34	12%
	Дуже добре	17	6%
	Відмінно	13	4,6%

**Статистичні дані щодо застосування запобіжних заходів щодо
неповнолітніх протягом 2017–2021 рр.**

Таблиця Б.1

**Кількість поданих клопотань про застосування запобіжних заходів
до неповнолітніх протягом 2017–2021 рр.**

Назва запобіжного заходу	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Особисте зобов'язання	274 (27,7%)	164 (18,2%)	153 (19,5%)	131 (17,9%)	97 (17,2%)	54 (12,9%)
Особиста порука	<i>Збір відомостей не здійснюється</i>					
Застава	0	0	0	0	0	0
Домашній арешт	360 (36,4%)	398 (36,4%)	339 (43,2%)	320 (43,7%)	227 (40,3%)	169 (40,6%)
Тримання під вартою	349 (35,3%)	333 (37%)	292 (37,2%)	279 (38,1%)	233 (41,5%)	193 (46,5%)
Усього	987	900	784	731	562	416

Таблиця Б.2

**Виявлені неповнолітні особи, які вчинили кримінальні
правопорушення протягом 2017–2021 рр.**

Вік на час вчинення кримінального правопорушення	2017	2018	2019	2020	2021	2022
До 14 років	212	176	175	193	157	78
14–15 років	1337	1240	1121	899	773	388
16–17 років	2961	2564	2199	1921	1719	903
Усього осіб	4510	3980	3495	3013	2649	1369

**Кількість розглянутих слідчими суддями клопотань про
застосування спеціальних запобіжних заходів до неповнолітніх
протягом 2018–2021 рр.**

Назва спеціального запобіжного заходу	2018	2019	2020	2021	2022
Передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників	1	9	7	7	4
Передання неповнолітнього, який виховується в дитячій установі, під нагляд адміністрації цієї установи	0	0	0	0	1

**Електронне звернення та відповіді з судів загальної юрисдикції
м. Львова та Львівського апеляційного суду**

У зв'язку з написанням дисертації та збором статистичної інформації, прошу повідомити:

1. Чи наявні судові зали та зали очікувань, адаптовані до потреб дитини у приміщенні суду? (наявність меблів відповідного розміру, іграшок, олівців тощо)?
2. Яка кількість суддів уповноважена здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх? Та яка з них кількість слідчих суддів?
3. Коли востаннє судді проходили тренінги (семінари, вебінари тощо) щодо правосуддя, дружнього до дитини (кількість суддів, дата заходу)?

УКРАЇНА
ГАЛИЦЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД м. ЛЬВОВА

79018, м. Львів, вул. Чоловського, 2, (032)2613838, ЄДРПОУ 37444255,
inbox@gl.lv.court.gov.ua

10 серпня 2021 року
Вих. № 01-14/16/2021

Червінко М.В.
marianachervinko89@gmail.com

На Ваш запит на отримання публічної інформації від 04.08.2021р., повідомляємо наступне.

Статтею 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлено, що публічна інформація - це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Враховуючи наведене надаємо Вам наступну інформацію:

1. В Галицькому районному судді міста Львова відсутні судові зали та зали очікувань, адаптовані до потреб дитини у приміщенні суду.
2. Відповідно до рішення зборів суддів №4 від 10.07.2019 року, четверо суддів уповноважені розглядати кримінальні провадження щодо неповнолітніх, які також є слідчими судьями.
3. В суді не здійснюється облік інформації щодо проходження судьями тренінгів, семінарів, вебінарів.

Голова суду

Ірина Волоско

Виконавець
Баран П.Д.
тел., 261-38-38

У К Р А Ї Н А

Залізничний районний суд міста Львова
79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 3 ☎261-38-69

11 серпня 2021 р. № ЕП-3055/21-Ел
на запит від 04.08.2021

Червінко Мар'яна Василівна

На Ваш запит на отримання публічної інформації, Залізничний районний суд міста Львова повідомляє, що в приміщенні суду відсутні зали та зали очікувань, адаптовані до потреб дитини.

Згідно протоколу зборів суддів від 20.01.2021 р. № 1, суддями, які уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу України, обрано - голову суду Бориславського Юрія Любомировича та суддю Боровкова Дмитра Олександровича, починаючи з 21 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року включно, який теж являється слідчим суддею.

Судді Залізничного районного суду м.Львова періодично протягом року проходять семінари, вебінари та тренінги.

Голова Залізничного районного
суду м.Львова:

Ю.Л. Бориславський

Збишко (032) 261-38-69

Личаківський районний суд м. Львова
79007, м. Львів, вул. Б. Лепкого, 16, тел./факс 261-28-74

11.08.2021 року
Вих.: 01-13/66/2021

Червінко М.В.
marianachervinko89@gmail.com

На Ваш інформаційний запит від 05 серпня 2021 року повідомляємо наступне.

24 березня 2021 року Личаківський районний суд за результатами добору приєднався до реалізації нової фази Ініціативи «Модельні суди» EU Project Pravo-Justice. Нова фаза Ініціативи покликана об'єднати кращий міжнародний та український досвід, а також стати майданчиком для обміну добрими практиками, спрямованими на покращення доступності, клієнтоорієнтованості та безпеки судів.

По-першому питанню: станом на даний час у нашому суді не має судових зал та зал очікування, адаптованих до потреб дитини у приміщенні суду, відповідно відсутні меблі, іграшки та олівці.

По-другому питанню: станом на 11.08.2021 штатна чисельність суддів в Личаківському районному суді м. Львова становить – десять, фактична чисельність – десять. З загальної кількості шість суддів здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

По-третьому питанню: відповідно до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» з метою запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 та з урахуванням рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій від 10 березня 2020 р. Кабінет Міністрів України постановив по всій території України карантин, у зв'язку з чим навчання проводились дуже рідко. Тренінгів щодо стану дотримання судами стандартів правосуддя, дружнього до дитини правосуддя не проводились.

Керівник апарату

Гвоздь Т.М.

СИХІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД м. ЛЬВОВА

м. Львів, вул. Чоловського 2, 79018, тел. 261-38-60, inbox@shi.lv.court.gov.ua

09 серпня 2021 року №01-07/83/2021

Червінко М.В.

Marianachervinko89@gmail.com

Розглянувши Ваше звернення від 04 серпня 2021 року, повідомляємо наступне.

Відповідно до частини 5 статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду.

Згідно статті 21 цього Закону з числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, визначеному процесуальним законом.

Зборами суддів Сихівського районного суду м.Львова всі судді суду є слідчими судьями, а четверо суддів є судьями, уповноваженими здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Також повідомляємо, що в приміщенні Сихівському районному суді м.Львова відсутні судові зали та зали очікувань, адаптовані до потреб дитини.

Востаннє, один суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, 01-02 червня 2017 року підвищив рівень кваліфікації на семінарі на тему: «Захист прав та інтересів дитини при здійсненні правосуддя з дотриманням міжнародних стандартів».

Керівник апарату

О.В. Пуківська

УКРАЇНА

ФРАНКІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД м. ЛЬВОВА

вул. Генерала Чупринки, 69 м. Львів, 79057 тел./факс (032) 237-41-12

E-mail: inbox@fk.lv.court.gov.ua

Код ЄДРПОУ 37444281

11.08.2021 №5/40/2021

Червінко Мар'яна Василівна
marianachervinko89@gmail.com

На Ваш запит на отримання публічної інформації від 04.08.2021 року, який надійшов до суду 05.08.2021 року, повідомляємо наступне:

- у приміщенні Франківського районного суду м. Львова відсутні судові зали та зали очікування, адаптовані до потреб дитини;
- троє суддів Франківського районного суду м. Львова уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, які водночас є слідчими суддями;
- тренінги (семінари, вебінари тощо) щодо правосуддя, дружнього до дитини не проводились.

В.о. керівника апарату

Н.М.Гірняк

ЛЬВІВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД

пл. Соборна, 7, м.Львів, 79008 тел./факс 297-51-85

E-mail: inbox@lva.court.gov.ua Web: <http://lva.court.gov.ua> Код ЄДРПОУ 42262398

11.08.2021 № 01.22/60/2021

На № _____ від _____

Червінко Мар'яна Василівна

marianachervinko89@gmail.com

На Ваш інформаційний запит від 04.08.2021, що надійшов до суду 05.08.2021, повідомляємо, що у Львівському апеляційному суді відсутні судові зали чи зали очікувань, адаптовані до потреб дитини.

Усі судді судової палати у кримінальних справах є судьями для розгляду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх (рішення зборів суддів від 13.03.2019, 11.07.2019), з них 5 є слідчими судьями.

Львівський апеляційний суд не володіє інформацією про проходження судьями тренінгів (семінарів, вебінарів тощо) щодо правосуддя, дружнього до дитини.

Голова суду

П.І. Кабляк

Оцінювання стану дотримання міжнародних стандартів кримінального правосуддя, дружнього до дитини

№	Індикатор моніторингу та оцінки	Шкала оцінювання (від 1 до 10) ¹
1	Наявність ювенального спеціалізованого персоналу для проведення досудового розслідування / судового розгляду	
2	Наявність спеціально обладнаних кімнат очікування, приміщення з обстановкою, дружньою до дитини з можливістю проведення процесуальних дій за методикою «зелена кімната»	
3	Наявність процедури верифікації доцільності залучення конкретного законного представника (попередня бесіда з дитиною, з'ясування відносин між дитиною і законним представником, роз'яснення права про можливу заміну законного представника тощо)	
4	Дотримання вимог врахування найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні (враховуються показники: типовий час та тривалість проведення процесуальних дій за участю дітей; кількість викликів до територіального органу; застосування заходів забезпечення тощо)	
5	Дотримання вимог ефективної участі дитини у кримінальному провадженні (якісне роз'яснення прав, обов'язків, змісту та наслідків процесуальних дій дитині мовою відповідною її віку; спосіб врахування думки дитини; реагування на заяви тощо)	
6	Дотримання вимог про недопущення дискримінації дитини за будь-якими ознаками	
7	Забезпечення соціального патронажу дітей, які особливо вразливі (потерпілі, свідки, підозрювані/обвинувачені, які виявилися втягнутими дорослими у злочинну діяльність тощо), наприклад, скерування для отримання медичної, психологічної допомоги, збір інформації про її соціальне середовище	
8	Застосування процедури примирення (медіації) за участю дітей	
9	Проведення психологічних, комплексних психолого-психіатричних та інших експертиз дітей	
10	Заходи щодо забезпечення безпеки дитини (можливість проведення слідчих (розшукових) дій поза візуальним спостереженням, проведення одночасних допитів із зміною голосу, допустимість тільки тоді контакту з протилежною стороною, коли це відповідає інтересам безпеки дитини)	
	Всього	

¹ Шкала оцінювання, в якій 1 – це найнижча якість, а 10 – найвища. Максимальна кількість балів – 100.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 1 ІПФПНП
Кафедра кримінального процесу та криміналістики

СИЛАБУС
навчальної дисципліни
«Кримінальне провадження,
дружнє до дитини»

освітньо-професійна програма рівень вищої освіти	«Право (поліцейські)» перший (бакалаврський) рівень
спеціальність вид дисципліни	08 Право 081 Право вибіркова
мова викладання	українська

Інформація про розробника
Червінко Мар'яна Василівна
marianachervinko89@gmail.com

Львів
2022

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІІФПНП
Протокол від «___» _____ 20__ №

Кримінальне провадження, дружнє до дитини : силабус з навчальної дисципліни. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 7 с.

1. Характеристика дисципліни	
Семестр навчання	7 семестр
Обсяг	3 кредити ЄКТС (90 год.)
Анотація	У навчальній дисципліні розглядаються теоретичні основи, правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини. Розкриваються особливості реалізації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, правове регулювання участі дитини на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду. Приділяється увага застосуванню методики «Зелена кімната» під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини.
Мета вивчення дисципліни	Формування у здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до ОПП «Право (поліцейські)»
2. Програмні компетентності та результати навчання здобувача вищої освіти	
Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.
Загальні компетентності (ЗК)	<p>ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.</p> <p>ЗК 2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</p> <p>ЗК 3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.</p> <p>ЗК 4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.</p> <p>ЗК 5. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.</p> <p>ЗК 6. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ЗК 7. Здатність бути критичним і самокритичним.</p> <p>ЗК 8. Здатність працювати в команді.</p> <p>ЗК 9. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).</p> <p>ЗК 10. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.</p> <p>ЗК 11. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні</p>

	проблеми.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (ФК)	<p>СК 3. Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.</p> <p>СК 4. Знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини.</p> <p>СК 5. Здатність застосовувати знання засад і змісту інститутів міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.</p> <p>СК 6. Знання і розуміння основ права Європейського Союзу.</p> <p>СК 7. Здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів, щонайменше з таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.</p> <p>СК 8. Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.</p> <p>СК 11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.</p> <p>СК 12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.</p> <p>СК 13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.</p> <p>СК 14. Здатність до консультування з правових питань, зокрема можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.</p> <p>СК 15. Здатність до самостійної підготовки проектів актів правозастосування.</p> <p>СК 16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.</p>
№ Програмних результатів за МОНП	Програмні результати навчання з навчальної дисципліни
ПРН 2.	Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.
ПРН 3.	Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

ПРН 4.	Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.
ПРН 5.	Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.
ПРН 6.	Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.
ПРН 9.	Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.
ПРН 10.	Вільно спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію.
ПРН 11.	Володіти базовими навичками риторики.
ПРН 12.	Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.
ПРН 13.	Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.
ПРН 18.	Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.
ПРН 19.	Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.
ПРН 21.	Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.
ПРН 22.	Готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях.
ПРН 23.	Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин								
	денна форма					заочна форма			
	Усього-го	у тому числі				Усього-го	у тому числі		
		лек.	пр.	сем.	сам.		лек.	пр.	сем.
Тема 1. Кримінальне провадження, дружнє до дитини: поняття, мета і завдання	12	2		2	8				
Тема 2. Історичні витоки та міжнародні стандарти	13	2		2	9				

кримінального провадження, дружнього до дитини									
Тема 3. Правові гарантії прав дитини у кримінальному провадженні	13	2		2	9				
Тема 4. Особливості участі дитини під час досудового розслідування	13	2		2	9				
Тема 5. Особливості участі дитини у судовому розгляді	13	2		2	9				
Тема 6. Застосування методики «Зелена кімната» під час проведення допиту дитини	13	2	4		7				
Тема 7. Організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю дитини	13	2	2		9				
Разом	90	14	6	10	60				
Види навчання	Лекції, практичні, семінарські заняття, самостійна робота (поділ за видами занять подано у 3 розділі)								
Методи контролю	Поточний контроль, залік								
4. Організація навчання і контролю									
Проведення занять та консультацій	Присутність здобувача вищої освіти на лекційних, практичних, семінарських, лабораторних заняттях та виконання інших передбачених навчальним планом робіт є обов'язковою. Аудиторні заняття проводяться за розкладом відповідної групи у вказаних аудиторіях. Пропуски занять відпрацьовуються. Консультування проводиться за розкладом консультацій викладача, розміщеним на інформаційному стенді (сайті) кафедри за адресою: м. Львів, вул. Городоцька, 26 (або через e-mail викладача).								
Відпрацювання пропущених занять	Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу ЛьвДУВС порядок відпрацювання пропущених навчальних занять та незадовільних оцінок визначається інститутом (деканатом факультету, центром післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання) / кафедрою та доводиться до відома здобувачів вищої освіти. Невідпрацювання пропущених занять або невиконання інших видів навчальної роботи є невиконанням навчального плану, що, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про вищу освіту», є підставою для відрахування здобувача вищої освіти із ЛьвДУВС.								
Допуск до підсумкового контролю	Здобувач вищої освіти допускається до підсумкового контролю у разі отримання мінімум однієї позитивної оцінки за кожен програмний результат навчання та має відпрацьовані пропущені практичні, семінарські заняття, а також отримані під час їх проведення незадовільні оцінки (відповідно до Положення ЛьвДУВС «Про організацію освітнього процесу»)								

Система оцінювання

Оцінювання рівня досягнення програмних результатів навчання проводиться шляхом поточного та підсумкового оцінювання.

Поточне оцінювання застосовується для вивчення рівня досягнення програмних результатів навчання на семінарських, практичних заняттях, за виконання (підготовку) рефератів та тестових завдань з використанням відповідних критеріїв та бальної шкали.

Оцінювання знань та умінь на семінарських і практичних заняттях

здійснюється за п'ятибальною шкалою за такими критеріями:

Оцінка «**Відмінно**» – виставляється, якщо питання розкрито повністю, здобувач вищої освіти вільно орієнтується в матеріалі на рівні творчого використання.

Оцінка «**Добре**» – виставляється, якщо питання розкрито повністю, здобувач вищої освіти добре орієнтується в матеріалі на рівні аналогічного відтворення.

Оцінка «**Задовільно**» – виставляється, якщо питання розкрито не повністю, здобувач вищої освіти посередньо орієнтується в матеріалі та допускає суттєві помилки.

Оцінка «**Незадовільно**» – виставляється, якщо питання не розкрито або розкрито неповністю, а здобувач вищої освіти не орієнтується або погано орієнтується в матеріалі та робить принципові помилки.

Оцінювання рівня підготовки та виступу з рефератом здійснюється за п'ятибальною шкалою за такими критеріями:

Оцінка «**Відмінно**» – виставляється, якщо тема реферату розкрита повністю на рівні творчого використання останніх публікацій з теми, матеріал викладено змістовно, логічно та лаконічно; під час відповідей на запитання здобувач вищої освіти вільно орієнтується в матеріалі; реферат оформлено відповідно до встановлених вимог.

Оцінка «**Добре**» – виставляється, якщо тема реферату розкрита повністю на рівні аналогічного відтворення, матеріал викладено змістовно, логічно та не завжди лаконічно; під час відповідей на запитання здобувач вищої освіти добре орієнтується в матеріалі; реферат оформлено відповідно до встановлених вимог.

Оцінка «**Задовільно**» – виставляється, якщо тема реферату розкрита не повністю, матеріал викладено не змістовно та з порушенням логічного зв'язку; під час відповідей на запитання здобувач вищої освіти посередньо орієнтується в матеріалі та допускає суттєві помилки; реферат оформлено відповідно до встановлених вимог.

	<p>Оцінка «Незадовільно» – виставляється, якщо тема реферату не розкрита або розкрита неповністю та матеріал викладено не змістовно та не логічно; під час відповідей на запитання здобувач вищої освіти не орієнтується або погано орієнтується в матеріалі та робить принципові помилки. Оформленість реферату немає значення.</p> <p>Оцінювання рівня засвоєння матеріалу за результатами проведення тестового завдання здійснюється за п'ятибальною шкалою за такими критеріями:</p> <p>Оцінка «Відмінно» – виставляється, якщо здобувач вищої освіти дав правильну відповідь на 90–100% завдань.</p> <p>Оцінка «Добре» – виставляється, якщо здобувач вищої освіти дав правильну відповідь на 71–89% завдань.</p> <p>Оцінка «Задовільно» – виставляється, якщо здобувач вищої освіти дав правильну відповідь на 50–70% завдань.</p> <p>Оцінка «Незадовільно» – виставляється, якщо здобувач вищої освіти дав правильну відповідь на 0–49% завдань.</p> <p>Підсумкове оцінювання рівня засвоєння програмних результатів навчання проводиться у формі заліку за 100-бальною шкалою та виставляється на основі набраних балів на семінарських заняттях.</p>
Шкала та критерії оцінювання за шкалою ECTS	Відображена у Таблиці 1 Положення про організацію освітнього процесу ЛьвДУВС https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/normat_doc/norm_doc_lvduvs/polog_pro_organiz_osv_procl
	5. Література та інформаційні джерела
Основна література	<ol style="list-style-type: none"> 1. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцик В., Орлеан А., Рогальська В., Філоненко Т., Яворська В. Розкажи мені, що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К. : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.; іл. 2. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія ; за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2015. 249 с. 3. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с. 4. Рябченко К. С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис наук. ст. доктора

	філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 224 с.
Методичне забезпечення	Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.
Інформаційні ресурси	Посилання на електронну бібліотеку: https://www.lvduvs.edu.ua/elektronnyi-kataloh , Moodle (МІА: ОСВІТА)

**Електронні запити і відповіді з Національної школи суддів України,
Національної поліції України, Тренінгового центру прокурорів України
та запит до Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів
України (без відповіді)**

**Ректору
Національної школи суддів України
Миколі ОНЩУКУ**

Мар'яна ЧЕРВІНКО
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

ЗАПИТ

У зв'язку з проведенням дослідження, прошу Вас повідомити наступну інформацію:

1. Чи проводились у Національній школі суддів України заходи (тренінги, вебінари, семінари) для суддів щодо правосуддя, дружнього дитини, захисту прав та інтересів дитини у кримінальному провадженні тощо, протягом 2019-2021 рр.?

2. Якщо так, то прошу зазначити дату заходу, вид заходу та його назву, кількість суддів, які взяли у ньому участь, чи наявна у цих суддів спеціалізація на здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх та назву суду, у якому працював суддя на момент проходження заходу.

Вказана інформація буде використана у дисертації на тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини».

З повагою,
**ад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ**
07.09.2021

Мар'яна ЧЕРВІНКО

**ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ**

Адреса: вул. Жилянська, 120 А, м. Київ, 01032
Тел/факс: +38 044 597 09 30; e-mail: info@nsj.gov.ua
Код ЄДРПОУ 37451388

15 ВЕР 2021 № 17-03/1742
на № _____ від _____

**Ад'юнкту Львівського державного
університету внутрішніх справ
Червінко Мар'яні**

Щодо надання інформації

Шановна пані Мар'яно!

На Ваш запит щодо підготовки суддів з питань правосуддя, дружнього до дитини під час здійснення судьями кримінального провадження за період 2019 – 2021 р.р. повідомляємо наступне.

Національною школою суддів України проведено наступні навчальні заходи:

для суддів місцевих загальних судів

тренінги

- «Особливості розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (підготовлено 255 суддів);
- «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті з законом» (підготовлено 368 суддів);
- «Особливості правового статусу дитини у кримінальному провадженні процесуальні гарантії прав дітей – учасників кримінального провадження» (підготовлено 235 суддів);
- «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті з законом» (підготовлено 75 суддів).

семінари

- «Судова практика, пов'язана із захистом прав і свобод неповнолітніх» (взяли участь 274 судді);
- «Захист прав та інтересів дитини при здійсненні правосуддя з дотриманням міжнародних стандартів» (взяли участь 283 судді);
- «Судово-психологічні та комплексні психолого-психіатричні експертизи щодо малолітніх дітей та підлітків (взяли участь 180 суддів);
- «Психологічні особливості спілкування з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу» (взяли участь 163 судді).

для суддів апеляційних судів

тренінги

- «Особливості розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (підготовлено 95 суддів);
- «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті з законом» (підготовлено 55 суддів);
- «Особливості правового статусу дитини у кримінальному провадженні процесуальні гарантії прав дітей – учасників кримінального провадження» (підготовлено 185 суддів).

семінари

- «Судова практика, пов'язана із захистом прав і свобод неповнолітніх» (взяли участь 290 суддів);
- «Захист прав та інтересів дитини при здійсненні правосуддя з дотриманням міжнародних стандартів» (взяли участь 167 судді);
- «Судово-психологічні та комплексні психолого-психіатричні експертизи щодо малолітніх дітей та підлітків (взяли участь 185 суддів).

З повагою

Проректор

Н. Г. Шукліна

**Голові
Національної поліції України
Ігорю КЛИМЕНКО**

Мар'яна ЧЕРВІНКО
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

ЗАПИТ

У зв'язку з проведенням дослідження, прошу Вас повідомити наступну інформацію:

1. Чи проводились для працівників Національної поліції України заходи (тренінги, вебінари, семінари) щодо правосуддя, дружнього дитини, захисту прав та інтересів дитини у кримінальному провадженні тощо, протягом 2019-2021 рр.?

2. Якщо так, то прошу зазначити дату заходу, вид заходу та його назву, кількість учасників, які взяли у ньому участь, їх посади та спеціалізацію (за наявності), назву відділу, область.

Вказана інформація буде використана у дисертації на тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини».

З повагою,
**ад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ**
07.09.2021

Мар'яна ЧЕРВІНКО

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ**
Управління ювенальної
превенції

Мар'яні ЧЕРВІНКО
79007, м. Львів,
вул. Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

вул. Інститутська, 29/3, м. Київ, 01601
тел. 254-93-03, up3@police.gov.ua

14 вересня 2021 року № 308/18/01/01-2021
На № _____ від _____

Про розгляд запиту

Шановна пані Червінко!

У Національній поліції України (далі – НПУ) в межах компетенції розглянуто Ваше звернення про надання інформації, для проведення дослідження та використання у дисертації на тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини».

Інформуємо, з урахуванням вимог статті 75 Закону України «Про Національну поліцію» та відповідно до наказу НПУ від 23 грудня 2020 року № 1023 «Про організацію підвищення кваліфікації та спеціалізації поліцейських у 2021 році» на базі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, організовано підвищення кваліфікації всіх категорій поліцейських яке здійснюється за типовими навчально-тематичними планами, розробленими Департаментом кадрового забезпечення спільно із зацікавленими структурними підрозділами центрального органу управління поліції, погодженими й затвердженими в установленому порядку.

Зазначеними планами передбачено тематику з питань дотримання прав людини, у тому числі й дітей, а саме: «Права людини. Верховенство права. Конституціоналізм. Міжнародні стандарти у сфері прав людини. Свобода від катувань. Свобода та особиста недоторканість. Право на приватність. Гендерна рівність. Формування гендерної компетентності відповідно до стандартів ООН та НАТО», «Робота дільничного офіцера поліції щодо захисту та законних інтересів дітей» - для дільничних офіцерів поліції, «Система захисту прав дітей», «Особливості здійснення досудового розслідування у формі дізнання щодо неповнолітніх» - для поліцейських підрозділів дізнання, «Особливості комунікації з дітьми з урахуванням віку та психофізичного розвитку», «Особливості юридичної відповідальності дітей» тощо - для працівників ювенальної превенції.

Навчальними програмами первинної професійної підготовки поліцейських, яких уперше прийнято на службу в поліції, розробленими відповідно до стандарту професійної (професійно-технічної) освіти з робітничої

професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 21.06.2018 № 669, також передбачено опанування навчального предмету: «Основи конституційного права. Забезпечення прав і свобод людини. Практика Європейського суду з прав людини» та «Запобігання та протидія домашньому насильству», під час вивчення яких розглядаються питання дотримання прав дітей.

З початку 2021 року навчання в системі післядипломної освіти пройшли 16640 поліцейських (у тому числі 1330 – дільничних офіцерів поліції, 1156 – поліцейських підрозділів превентивної діяльності), а первинну професійну підготовку – 3897 осіб, уперше прийнятих на службу в поліції.

Крім того, повідомляємо, що у червні 2021 року у Верховній Раді зареєстровано проекти Законів України № 5617 «Про юстицію, дружню до дитини» та № 5618 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини». Участь у розробці проектів взяли представники Управління ювенальної превенції НПУ.

Метою законопроектів є створення умов для організації та ефективного функціонування правосуддя, дружнього до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини і є законодавчою основою для забезпечення профілактики правопорушень у дитячому середовищі.

Відокремлений облік, збір, узагальнення відомостей, про які йдеться у зверненні та формування на їх підставі статистичної звітності в Національній поліції не здійснюється.

Водночас інформуємо, що належним розпорядником інформації про кримінальні провадження у державі є Офіс Генерального прокурора як держатель Єдиного реєстру досудових розслідувань (наказ Офісу Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298). На підставі даних ЄРДР органами прокуратури здійснюється формування єдиної (за результатами роботи усіх органів досудового розслідування у цілому по державі) звітності про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили, та рух кримінальних проваджень.

З повагою
начальник

Василь БОГДАН

**Директорці
Тренінгового центру
прокурорів України
Олесі ОТРАДНОВІЙ**

Мар'яна ЧЕРВІНКО
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

ЗАПИТ

У зв'язку з проведенням дослідження, прошу Вас повідомити наступну інформацію:

1. Скільки ювенальних прокурорів (загалом по Україні та по областях) пройшли навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях протягом 2019-2021 рр. (у т.ч. у дистанційному режимі)?
2. Як часто проводять навчання для ювенальних прокурорів та яка тривалість навчання?
3. Чи передбачено програмою навчання ювенальних прокурорів порядок допиту неповнолітніх за методикою «зелена кімната»?
4. Надати програму навчання ювенальних прокурорів за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях.

Вказана інформація буде використана у дисертації на тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини».

З повагою,
**ад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ**
07.09.2021

Мар'яна ЧЕРВІНКО

**ТРЕНІНГОВИЙ ЦЕНТР
ПРОКУРОРІВ УКРАЇНИ**

вул. Юрія Ілленка, 81-б,
м. Київ, 04050, Код ЄДРПОУ: 43556710
тел./факс: +38 (044)206-00-53, 206-18-44
ptcu@gp.gov.ua, <http://ptcu.gp.gov.ua>

**PROSECUTOR'S TRAINING
CENTER OF UKRAINE**

81-b, Yurii Illienka Str.,
Kyiv, 04050, EDPNOU code: 43556710
tel./fax: +38 (044) 206-00-53, 206-18-44
ptcu@gp.gov.ua, <http://ptcu.gp.gov.ua>

10.09.2021 - № 07-22/932

На № _____ від _____

Мар'яна ЧЕРВІНКО

79007, м.Львів, вул.Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

Шановна Мар'яно!

Тренінговий центр прокурорів України висловлює Вам свою повагу і за результатами розгляду Вашого запиту від 07.09.2021р. щодо надання інформації про програми з підвищення кваліфікації прокурорів з питань правосуддя, дружнього до дитини, повідомляє наступне.

Тренінговий центр прокурорів України був заснований 05.03.2020 року на виконання вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури». У зв'язку з цим інформація надається на Ваш запит за період з березня 2020 року.

1. Кількість ювенальних прокурорів, які пройшли в Тренінговому центрі прокурорів України навчання з питань правосуддя, дружнього до дитини, становить: у 2020 році – 538 осіб, у першому півріччі 2021 року – 47 осіб, разом 585 прокурорів. З них по областях: Вінницька область 24 особи, Волинська область 45 осіб, Дніпропетровська область 15 осіб, Донецька область 6 осіб, Житомирська область 22 особа, Закарпатська область 43 особи, Запорізька область 26 осіб, Івано-Франківська область 18 осіб, місто Київ 33 особи, Київська область 17 осіб, Кіровоградська область 23, Луганська область 22 особи, Львівська область 15 осіб, Миколаївська область 21 особа, Одеська область 33 особи, Полтавська область 23 особи, Рівненська область 23 особи, Сумська область 25 осіб, Тернопільська область 22 особи, Харківська область 16 осіб, Херсонська область 23 особи, Хмельницька область 27 осіб, Черкаська область 18 осіб, Чернівецька область 22 особи, Чернігівська 21 особа, АРК і місто Севастополь 2 особи.

✓ Тренінг «Протидія прокурора домашньому насильству».

З повним переліком тренінгових програм на 2021 рік Ви можете ознайомитись на сайті Тренінгового центру прокурорів України за покликанням: https://ptcu.gp.gov.ua/files/archive/Catalog_I-2021.pdf

Бажаємо успіхів у підготовці та презентації Вашого дослідження!

З повагою,
Директор

Виконавець:
Ю.Амірова
тел. (044) 206 08 93

Олеся ОТРАДНОВА

**Директору
Вищої школи адвокатури
Національної асоціації адвокатів
України
Савві КУЗЬМЕНКО**

Мар'яна ЧЕРВІНКО
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26
chervinko_research@ukr.net

ЗАПИТ

У зв'язку з проведенням дослідження, прошу Вас повідомити наступну інформацію:

1. Чи проводились Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України заходи (тренінги, вебінари, семінари тощо) для адвокатів щодо правосуддя, дружнього дитини, захисту прав та інтересів дитини у кримінальному провадженні тощо, протягом 2019-2021 рр.?

2. Якщо так, то прошу зазначити дату заходу, вид заходу та його назву, кількість адвокатів, які взяли у ньому участь та область, у якій адвокат здійснює адвокатську діяльність.

Вказана інформація буде використана у дисертації на тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини».

З повагою,
**ад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ**
07.09.2021

Мар'яна ЧЕРВІНКО

**ПОРЯДОК
РЕЄСТРАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННОМУ ЖУРНАЛІ БРОНЮВАННЯ
«ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ»**

I. Загальні положення

1. Цей Порядок установлює механізм здійснення реєстрації учасників кримінального провадження в електронному журналі бронювання «зеленої кімнати».

2. У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях:

онлайн-сервіс – складова частина сервісу «Електронного журналу бронювання» – сторінка, розміщена на офіційному веб-сайті МВС;

оператор сервісу – підприємство, яке здійснює технічне обслуговування сервісу «Електронний журнал бронювання».

II. Порядок здійснення реєстрації фізичних осіб в електронній черзі

1. Для бронювання «зеленої кімнати» учасники кримінального провадження можуть реєструватися в електронному журналі бронювання «зеленої кімнати» з використанням сервісу «Електронна черга».

2. Реєстрація в електронному журналі здійснюється безоплатно.

3. Реєстрація в електронному журналі здійснюється за допомогою онлайн-сервісу.

4. Реєстрація в електронному журналі здійснюється шляхом попередньої реєстрації – на будь-які робочі дні з доступних для запису за допомогою онлайн-сервісу.

5. Реєстрація в електронному журналі за допомогою онлайн-сервісу здійснюється учасником кримінального провадження самостійно шляхом заповнення відповідної форми на веб-сайті.

6. Для реєстрації в електронному журналі за допомогою онлайн-сервісу учасник кримінального провадження самостійно обирає «зелену кімнату», дату та час з доступних; зазначає свій статус у кримінальному провадженні, прізвище, ініціали, номер документа (службового посвідчення, свідоцтва, паспорта тощо), номер телефону, що обслуговується оператором телекомунікацій, що надає послуги рухомого (мобільного) зв'язку на території України, який буде використано для здійснення операцій з реєстрації в електронній черзі. Особа, яка бронює «зелену кімнату», може зазначити номери телефонів інших учасників кримінального провадження, які будуть брати участь у допиті в «зеленій кімнаті», для розсилки повідомлення про дату та час, на які заброньовано «зелену кімнату».

7. Після реєстрації в електронному журналі за допомогою онлайн-сервісу учаснику кримінального провадження на зазначений нею під час реєстрації номер телефону надсилається SMS-повідомлення про реєстрацію, у якому зазначаються місцезнаходження «зеленої кімнати», дата та час відвідування. Аналогічне повідомлення розсилається іншим учасникам кримінального провадження, які будуть брати участь у допиті в «зеленій кімнаті»

III. Обмеження під час бронювання «зеленої кімнати»

1. Реєстрація в електронній черзі означає бронювання «зеленої кімнати» на 2 години.

2. Невідповідність даних однієї особи, зазначеної під час реєстрації в електронній черзі, реальним даним фізичної особи не є підставою для скасування реєстрації в електронній черзі.

3. Реєстрація в електронній черзі за допомогою онлайн-сервісу можлива лише з IP-адрес, які належать українським операторам телекомунікаційних послуг (провайдерам).

4. Кількість реєстрацій в електронній черзі за допомогою онлайн-сервісу, які можна здійснити з використанням одного номера телефону, що

обслуговується оператором телекомунікацій, що надає послуги рухомого (мобільного) зв'язку на території України, обмежено десятьма записами впродовж 30 календарних днів з моменту останньої реєстрації в електронній черзі.

Обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до законодавства

Чинне положення	Пропозиція щодо внесення змін/ доповнення	Обґрунтування
Кримінальний процесуальний кодекс		
<i>П. 25 ч. 1 ст. 3</i>		
<p>учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування,</p>	<p>учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок, його законний представник та адвокат, понятий, заставаодавець, перекладач, експерт,</p>	<p>Для визначення та закріплення законного представника неповнолітнього свідка як учасника кримінального провадження.</p>

<p>особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник;</p>	<p>спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник</p>	
	<p><i>П. 23 ч. 1 ст. 7</i></p>	
<p>відсутнє</p>	<p>«забезпечення найкращих інтересів та ефективної участі неповнолітніх»</p>	<p>Для додаткового посилення гарантій захисту прав дитини в кримінальному провадженні та узгодження існуючих принципів з міжнародними принципами правосуддя, дружнього до дитини.</p>

Ст. 44

<p>... ч. 2. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.</p>	<p>Як законні представники, можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Якщо у неповнолітнього або особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, особи, які можуть бути залучені як законні представники, відсутні, то залучається представник органу опіки і піклування. Під час залучення законного представника враховується думка неповнолітнього.</p>	<p>Дозволить здійснити соціальний захист дитини, реалізувати принцип найкращих інтересів дитини та принцип участі</p>
<p>... ч. 4. У разі, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого</p>	<p>Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у частині</p>	<p>З метою імплементації та реалізації принципу часті дитини у кримінально провадженні.</p>

судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у частині другій цієї статті.	другій цієї статті, з <i>урахуванням думки неповнолітнього.</i>	
<i>Ст. 65-1</i>		
відсутнє	«Законний представник свідка» 1. Якщо свідком є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник. 2. Питання участі законного представника свідка у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями статті 44 цього Кодексу.	Дасть змогу закріпити процесуальні права та обов'язки законного представника неповнолітнього свідка.
<i>Ч. 1 ст. 139</i>		
... абзац 4 відсутній	Якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому цим Кодексом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не	Для встановлення відповідальності неповнолітнього за неприбуття на виклик до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Сформує однакову практику застосування

	<p>з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:...</p> <p><i>...від 0,1 до 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття неповнолітнього, який має самостійний дохід, на виклик слідчого, прокурора, від 0,2 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття неповнолітнього, який має самостійний дохід, на виклик слідчого судді, суду</i></p>	<p>грошового стягнення за неявку неповнолітнього на виклик.</p>
<p><i>Ч. 1 ст. 226</i></p>		
<p>Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.</p>	<p>Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря та обов'язково фіксується за допомогою аудіо- та/або відеозапису</p>	<p>Дозволить (1) зменшити кількість допитів неповнолітнього, (2) покращити підготовку до допиту неповнолітнього, (3) провести психологічну експертизу запису для оцінки та перевірки</p>

		достовірності показань неповнолітнього
Закон України «Про безоплатну правову допомогу»		
<i>Ч. 2 ст.18</i>		
Звернення про надання одного з видів правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону, що стосуються дітей, подаються їх законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи.	Звернення про надання одного з видів правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону, що стосуються дітей, <i>подаються дітьми</i> або їх законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи	Для імплементації пп. 2-3 п. Е розділу III Керівних принципів та п.38 розділу IV і забезпечення дитині права на правову допомогу і доступ до відповідних, незалежних і ефективних механізмів оскарження. Доповнення даної норми дасть змогу самостійно звернутись до Центру безоплатної правової допомоги у випадку конфлікту інтересів з законним представником, відсутності законного представника та/або самостійного доходу.

Наказ Офісу ГП від 04.11.2020 року № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»

П. 3.1

Безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству доручати прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні якості (ювенальні прокурори). Ювенальним прокурорам у найкоротший строк проходити навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням документа про проходження спеціального навчання.

Безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству доручати прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні якості, ***стаж роботи у органах прокуратури не менше 2 років*** (ювенальні прокурори). Ювенальні ***прокурори повинні проходити періодичні навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням документа про проходження спеціального навчання.***

Для посилення вимог щодо досвідченості та підготовки ювенальних прокурорів.

Акти впровадження

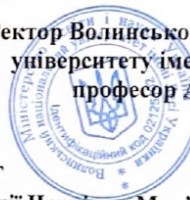

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, (0332) 72-01-23
e-mail: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

06.03.2023 № 03-24/01/519
на № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Волинського національного
університету імені Лесі Українки
професор **Анатолій ЦЬОСЬ**

АКТ

впровадження результатів дисертації Червінко Мар'яни Василівни на
тему «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального
провадження, дружнього до дитини» у освітньому процесі здобувачів
освіти юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Комісія у складі: проректора з навчальної роботи та рекрутації, кандидата філологічних наук, професора Громика Юрія Васильовича; декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Демчука Антона Михайловича, завідувача кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента Фідрі Юлії Олександрівни, професора кафедри кримінального права і процесу, доктора юридичних наук, професора Музичук Катерини Сергіївни розглянула та узагальнила результати дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право, ад'юнкта кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ М. Червінко.

Проаналізовано основні результати дослідження М. Червінко, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Червінко М. В. Стандарти облаштування та технічне забезпечення «Зелених кімнат». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. №5. Том 32 (71). С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/12>.
2. Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. №5. С. 154–158. DOI: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.939>.
3. Червінко М. В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788->

6018.2022.02.54.

4. Червінко М. В. Зарубіжний досвід допиту неповнолітніх під час судового провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали кругл. столу, 11 черв. 2021 р. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 333–337.

5. Червінко М. В. Аналіз стану дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, судами м. Львова. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар.наук.-практ.конф., 20-21 серп. 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 85–89.

6. Червінко М. В. Підготовка дізнавачів, спеціально уповноважених на здійснення дізнання щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті* : збірник тез доповід. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 квіт. 2022 р. Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 120–122.

7. Червінко М. В. Вибір місця проведення допиту дитини у кримінальному провадженні. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 черв. 2022 р. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 247–249.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці М. Червінко містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації щодо забезпечення найкращих інтересів та активної участі дитини у кримінальному провадженні, суб'єктно-орієнтований підхід роз'яснення дитині процесуальних прав, тактичні особливості використання методики «зелених кімнат» у кримінальному провадженні. Це дає підстави запровадити їх використання у навчальному процесі здобувачів освіти 2-4 курсів юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Криміналістика», а також окремих вибіркових дисциплін.

Члени комісії:

Проректор з навчальної роботи та рекрутації,
Кандидат філологічних наук, професор

Юрій ГРОМИК

Декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

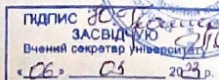

Антон ДЕМЧУК

Завідувач кафедри
кримінального права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

Юлія ФІДРЯ

Професор кафедри
кримінального права і процесу,
доктор юридичних наук, професор

Катерина МУЗИЧУК

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор
полковник поліції

Тарас СОЗАНСЬКИЙ
2023

АКТ

23 02 2023

Львів

№ 18

**Про впровадження результатів дисертації
Мар'яни Василівни Червінко на тему:
«Правове та організаційно-тактичне забезпечення
кримінального провадження, дружнього до дитини»
в освітній процес ЛьвДУВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи кандидата юридичних наук, доцента Руслана СТРОЦЬКОГО;
- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- декана факультету № 1 ІПФПНП кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 ІПФПНП кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Андрія ХИТРИ;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія розглянула і узагальнила результати дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право ад'юнкта кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ М. Червінко.

Проаналізовано основні результати дослідження М. Червінко, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Червінко М.В. Стандарти облаштування та технічне забезпечення «Зелених кімнат». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2021. №5. Том 32 (71). С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/12>.
2. Червінко М.В. Участь психолога та педагога під час проведення

допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. №5. С. 154–158. DOI: <https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i5.939>.

3. Червінко М. В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.54>.

4. Червінко М. В. Зарубіжний досвід допиту неповнолітніх під час судового провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали кругл. столу, 11 черв. 2021 р. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 333–337.

5. Червінко М. В. Аналіз стану дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, судами м. Львова. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар.наук.-практ.конф., 20-21 серп. 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 85–89.

6. Червінко М. В. Підготовка дізнавачів, спеціально уповноважених на здійснення дізнання щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті* : збірник тез доповід. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 квіт. 2022 р. Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 120–122.

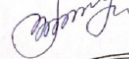
7. Червінко М. В. Вибір місця проведення допиту дитини у кримінальному провадженні. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 черв. 2022 р. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 247–249.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці М. Червінко містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Теоретичні проблеми кримінального судочинства», «Досудове розслідування», «Дізнання», а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» та «магістр».

Члени комісії:

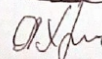
Руслан СТРОЦЬКИЙ

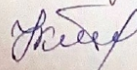
Людмила ПАВЛИК

Руслан ШЕХАВЦОВ

Андрій ХИТРА

Ірина КРАВЕЦЬ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Червінко М. В. Стандарти облаштування та технічне забезпечення «Зелених кімнат». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 5. Том 32 (71). С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/12>.
2. Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5 (40). С. 154–158. DOI: <https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i5.939>.
3. Червінко М. В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 288–292. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.54>.
4. Червінко М. В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та спосіб реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469–472. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/110>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Червінко М. В. Неповнолітні під вартою: справи проти України у судовій практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 бер. 2021 р. / Міжнар. економ.-гуманіт. універ. ім. акад. Степана

- Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 191–194.
6. Червінко М. В. Зарубіжний досвід допиту неповнолітніх під час судового провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали кругл. столу, 11 черв. 2021 р. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 333–337.
 7. Червінко М. В. Аналіз стану дотримання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дітей, судами м. Львова. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., 20–21 серп. 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 85–89.
 8. Червінко М. В. Підготовка дізнавачів, спеціально уповноважених на здійснення дізнання щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті* : збірник тез доповід. Міжнар. наук.-практ. конф., 15 квіт. 2022 р. Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 120–122.
 9. Червінко М. В. Вибір місця проведення допиту дитини у кримінальному провадженні. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 черв. 2022 р. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 247–249.
 10. Червінко М. В. Адвокат у кримінальному провадженні, дружньому до дитини: питання спеціалізації. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників наук.-практ. семін., 02 груд. 2022. Львів : ЛьвДУВС. 2022. С. 118–120.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Червінко М. Зарубіжний досвід використання допоміжних заходів під час допиту неповнолітніх, у кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 45–51.